

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

PEDER
HERSCHEND

FRA
MIN

SIJKEBORG
~ TID

PEDER
HERSCHEND
FRA
MIN
SIJKEBORG
~ TID

1980

KONRAD JØRGENSENS BOGTRYKKERI A/S, KOLDING

Peder Herschend:
Fra min Silkeborg-tid
er udgivet af
Vejle Amts historiske Samfund
og tilstillet samfundets
medlemmer sammen med
Vejle Amts Årbog 1980.

Bogens indledende afsnit
er skrevet af stiftamtmand
P. H. Lundsteen.

Tilrettelæggelse og billedvalg:
Aksel Nellemann.

Omslag og titelblad er udført
af grafikeren Ole Johannessen.

Bogen er sat med linotype
baskerville og trykt i
Konrad Jørgensens Bogtrykkeri A/S,
Kolding, på Thai cote fra
A/S De forenede Papirfabrikker.

Peder Herschends manuskript
findes i Rigsarkivet.

Forord.

Med forhandlingspolitikens endelige sammenbrud og regeringens tilbagetræden den 29. august 1943 indledtes den mest kritiske fase af den tyske besættelse af Danmark 1940–1945.

I november 1943 påtog daværende amtmand over Vejle amt, stiftamtmand P. Herschend, sig — efter departementschefernes indtrængende opfordring — at være centraladministrationens repræsentant i Silkeborg, hvor den øverstbefalende for de tyske tropper i Danmark havde taget hovedkvarter. Indtil befrielsen søgte Herschend på denne post, under stadig vanskeligere forhold, at gøre tilværelsen for den danske befolkning så tålelig som mulig under de givne vilkår.

For mennesker rundt om i jyske byer og sogne var »Stiftamtmand Herschend p. t. Silkeborg« til tider det eneste værn mod den totale vilkårlighed, som tyskerne udviste i besættelsens sidste desperate måneder. Skønt dette værns formelle grundlag var såre skrøbeligt, var det til det, man klyngede sine forhåbninger, når alle hensyn syntes at skulle vige for værnemagtens krav om klargøring af landet som skueplads for den totale krigs slutspil. I overraskende mange tilfælde blev disse forhåbninger ikke skuffede. Ved sin død i 1963 efterlod P. Herschend sig en beretning om sit virke og sine oplevelser

i Silkeborg. Da beretningen i 1979 blev offentligt tilgængelig, fandt bestyrelsen for Vejle Amts historiske Samfund, at en udgivelse af den ville være i nøje overensstemmelse med samfundets formål og traditioner og samtidig en værdig måde, hvorpå samfundets femoghalvfjerdsårs jubilæum kunne markeres.

Udgivelsen giver mulighed for at erfare, hvordan P. Herschend selv oplevede sin situation under de usædvanlige vilkår. Et værdifuldt supplement til hans optegnelser er det billede, som hans nære medarbejder i Silkeborg-tiden, nuværende stiftamtmand P. H. Lundsteen, har tegnet.

Når vi har valgt denne udgivelse for at markere samfundets jubilæum, er det sket i erindring om P. Herschends tilknytning til Vejle amt og ud fra ønsket om at mindes en dansk embedsmandsindsats i besættelsestidens regeringsløse fase.

Bestyrelsen bringer en hjertelig tak til alle, der har medvirket til, at udgivelsen kunne realiseres.

Vi takker stiftamtmand P. H. Lundsteen, fordi han venligst påtog sig at skrive det indledende afsnit.

For økonomisk støtte takker vi Vejle amtskommune og Sparekassen Sydjylland, Vejle.

Bestyrelsen for Vejle Amts historiske Samfund.

Stiftamtmand Peder Herschend · Maleri fra 1946 af August Tørsløff · Amtsgården i Vejle.

Indledende afsnit.

Af P. H. Lundsteen.

Stiftamtmand Herschend p. t. Silkeborg.

Det er med en vis betænkelighed, jeg har påtaget mig at skrive et indledende afsnit til stiftamtmand Herschends beretning »Fra min Silkeborg-tid«.

Dels har jeg ikke umiddelbart kunnet forestille mig, hvad jeg kunne skrive, som ikke allerede direkte eller indirekte fremgår af Herschends fremstilling — helt bortset fra den fortræffelige gennemgang af væsentlige afsnit af beretningen, der findes i dr. Jørgen Hæstrups bog Til Landets Bedste, særlig 1. del, der udkom i 1966.

Dels har jeg faktisk af flere grunde siden 15. maj 1945 ikke gjort forsøg på at opfriske erindringen fra Silkeborg-tiden, og efter de 34 år, der er gået, siden den omhandlede forunderlige funktion udøvedes i Silkeborg, frygter jeg, at mine indtryk fra den gang er for løse til, at jeg kan supplere Herschends beretning med noget af værdi.

Når jeg alligevel indlader mig på alene ud fra erindringen at skrive et forord, er det, fordi visse af de ind-

tryk, jeg har bevaret, måske trods alt kan supplere det billede af institutionen i Silkeborg — eller snarere af personen Peder Herschend — som Herschend selv har givet.

Det føles måske ejendommeligt, at jeg straks på dette sted giver mig ud for at være bedrehuskende end Herschend for tyve år siden, men der er nu nok tale om en erindringsforskydning, når Herschend (side 22) taler om, at han gav kontoret navnet: Stiftamtmand P. Herschends Kontor, Silkeborg. Forholdet er faktisk det, at institutionen fra den første til den sidste dag — i hvert fald på brevpapir m. v. — bar det særegne navn

Stiftamtmand Herschend
p. t. Silkeborg,

og at institutionen gik under dette navn, hvad enten Herschend p. t. var eller ikke var i Silkeborg.

Herschend hæftede sig åbenbart med sin betegnelse af virksomheden mere ved kontoret end ved personen bag det. Jeg tror det hænger sammen med

dels, at han følte det hele som en arbejdsgruppe, dels at han lagde vægt på at fremhæve indsatsen fra alle sine medarbejdere, uanset deres funktion på kontoret.

Når jeg gerne vil fremhæve betegnelsen »Stiftamtmand Herschend p. t. Silkeborg«, er det ikke blot, fordi dette navn forekom os alle – oprindeligt også Herschend – rammende for denne tids- og stedsmæssigt midlertidige, og i øvrigt forventet kortvarige funktion, men også, fordi vi medarbejdere fandt, at det ikke var kontoret, men netop Herschends person, der var afgørende, hans fremtræden, hans ånd og hans arbejdsteknik og -taktik.

Ud fra disse betragtninger kan det måske forstås, at jeg tillader mig at gå videre end Herschend, når han på side 97 i sin beretning siger, at det ikke er hans sag at udtale sig om værdien af Silkeborg-kontorets virksomhed.

Men først må jeg nok resumere hensigten med placeringen af Herschend i Silkeborg og de forudsætninger og forhandlingsmuligheder, der lå til grund for hans virksomhed.

I beretningen side 21 og side 97 nævner Herschend, at hans opgaver i hovedtræk var 1) at virke som rådgiver for de danske myndigheder i Jylland, 2) at være formidler over for det tyske hovedkvarter i sager, der nødvendig-

gjorde forhandling med dette, samt 3) i det hele at fungere som centraladministrationens midlertidige ekstraordinære repræsentant i Jylland, for så vidt angik alle forhold i forbindelse med forsvarstilstandens etablering.

Allerede da Herschend blev opfordret til at påtage sig hvervet i Silkeborg, blev disse opgaver, således som han selv fremhæver det, sammenfattet i, at han populært udtrykt skulle være »centraladministrationens forlængede arm«. Herschend brugte gang på gang, og gør det også i sin beretning, denne betegnelse, som han anså for et godt udtryk såvel for hans position og kompetence i forhold til de tyske myndigheder som for hans kompetence, derunder initiativmuligheder, og samtidig hans kompetencebegrænsning i forhold til den danske centraladministration. Det kan tilføjes, at måske netop den loyalitet, han følte, og den indleven i de kompetencemæssige forudsætninger, han arbejdede under i forhold til centraladministrationen, medførte, at det kunne forbitre ham, når han ikke fra København fik fornøden orientering om aftaler eller forhandlingsmæssige forudsætninger, som kunne have været af betydning for ham under forhandlingerne i Silkeborg.

Jeg skal ikke indlade mig på at give en beskrivelse af den ejendommelige folkeretslige situation, Danmark var i,

i det pågældende tidsrum, altså under det såkaldte departementschefstyre, og som var afgørende også for Herschends virke. Men den, der fungerede i administrativt arbejde for staten i forhold til de tyske interesseområder, kunne ikke undgå at føle, hvor meget eller altså hvor lidt der kunne bygges på folkeretsregler, specielt Haagerkonventionen m. v., eller på den skæve aftalebaggrund, som var basis for de danske myndigheders øvrighedsudøvelse. Jeg følte i hvert fald, at retstilstanden kort og godt var den, at de danske myndigheder med føje ikke kunne eller ville føle sig bundet af eller troede på holdbarheden af de »aftaler«, der bestod i forholdet til besættelsesmagten, men ikke desto mindre måtte satse på, at besættelsesmagtens forskellige afdelinger respekterede disse »aftaler«.

For et administrationssystem med denne specifikke rets- og magtbaggrund skulle Herschend altså være »den forlængede arm« i Silkeborg i forhold til den tyske øverstbefalende, Befehlshaber der Wehrmacht, m. fl. tyske myndigheder i Jylland. Dette betød, at han, om muligt i højere grad end det var tilfældet i København, måtte arbejde efter spilleregler, der gik ud på at spille uden regler, men samtidig måtte lægge an på, at de enkelte værnemagtsposter og efter omstændighederne også andre tyske myn-

digheder skulle føle sig bundet af disse regler.

At der overhovedet kunne opnås resultater af Herschends bestræbelser på denne løse baggrund, skyldtes flere omstændigheder. Bl. a., at der forelå forskellige og usynkroniserede forholdsordrer for de enkelte grene af besættelsesmagten, og at forholdet mellem disse i øvrigt var præget af disharmoni og jalousi. F. eks. var værnemagtspersonnellets forhold til Gestapo normalt præget af frygtblandet had. Disse forhold betød, at Herschend havde mulighed for at få trukket *de* tyske forholdsordrer i forgrunden, der efter omstændighederne var mest fordelagtige for danske interesser.

Som af Herschend fremhævet kom hertil, at det faldt flere af de tyske forhandlingspartnere naturligt at acceptere og om muligt gå ind for danske synspunkter, der harmonerede med deres tidligere civile funktion i Tyskland. Dette gjaldt f. eks. Oberfeldintendanten. Han fortalte, at han havde været dommer i Rhinlandet, men på et givet tidspunkt var gået ind i værnemagtens retsvæsen, fordi han havde regnet med, at upolitisk juridisk holdning var mulig dér. Men »Nu« sagde han og smed sit eksemplar af Haagerkonventionen hen ad bordet, »er jeg nødt til at handle i strid med de retsidealer, som har ligget til grund for min uddannelse og faglige indstil-

ling«. På et givet tidspunkt fortalte han, at han havde været deltager i et møde, hvor Himmler præsiderede og tilkendegav, at hvis der var deltagere i mødet — alle højstående officerer — der tænkte på eventuelt at skeje ud fra Tysklands politiske styre, da måtte de gøre sig klart, at de alle havde familie, nærmere eller fjernere, i Tyskland, og at man dér havde kontrol med, hvor disse familiemedlemmer boede.

Den holdning, der prægede intendanten, karakteriserede i et vist omfang også andre tyske instanser, f. eks. tyske militærlæger.

På et givet tidspunkt fik vi oplysning om, at der ville blive stillet krav om beslaglæggelse og rømning af et centralsygehus. Herschend protesterede kategorisk derimod. Det så ud som et tilfælde, men det var nok bevidst, at jeg under et møde i den anledning med den tyske generallæge fik lejlighed til at se selve den skriftlige ordre til beslaglæggelsen. Den var udstedt af Befehlshaber personlig. General-lægen var meget ophidset. Han sagde, at han som læge ikke kunne være medvirkende til en sådan beslaglæggelse. Så vidt jeg husker, var det centralsygehuset i Viborg, der var tale om. Beslaglæggelsen blev undgået. Jeg tror det var Folkekuranstalten ved Hald, der blev taget til gengæld.

De tyske lægemyndigheder regnede utvivlsomt med, at hvis der skulle opstå kamphandlinger i Danmark, ville også tyske såredes behandling være afhængig af danske sygehuse og dansk sygehuspersonale. Dette var et praktisk forhold, som af og til blev bragt på bane. Det synes da heller ikke fjerntliggende for de tyske læger — også ud fra sådanne hensigtsmæssigheds-synspunkter — at bistå os i bestræbelserne for at få løsladt bl. a. danske arresterede, der havde tilknytning til lægevæsenet. Jeg følte mig overbevist om, at i hvert fald i et enkelt tilfælde var det således bestræbelser fra generallægens side, der var afgørende for løsladelse af en dansk lægehustru. Det er i øvrigt klart, at muligheden for, at de danske synspunkter kunne vinde indpas, fremmedes af den kendsgerning, at nazirigets situation allerede i efteråret 1943 var ugunstig og derefter blev værre og værre. Særlig dette forhold var uden tvivl medvirkende til, at bl. a. bestræbelserne for at bistå danske, der var arresteret af tyskerne, i øget grad havde virkning i den sidste periode før kapitulationen. Heroverfor stod imidlertid den stigende nervøsitet og desperation, der lige til det sidste drev visse tyske myndigheder til at foretage lige så ubønhørlige som meningsløse dispositioner, over for hvilke parlamentaren var virkningsløs.

Når der i Herschends beretning tales om positive resultater, må det nok fremhæves ikke alene, at Herschend lagde vægt på ikke at komme til at tage sig af alle opståede problemer, men at dette selvfølgelig i praksis ikke lod sig gøre og heller ikke var påkrævet. Måske bortset fra arrestationssagerne i den sidste tid og skovhugstsagerne, er forholdet nemlig det, at de opnåede resultater i høj grad beroede på holdningen hos de lokale danske instanser, der kom til at »gribe bolden«, når der var særlig anledning til at modsætte sig påtænkte foranstaltninger fra lokale tyske myndigheders side. Det er mit indtryk, at de forskellige beretninger, der foreligger om besættelsestiden, ikke nok har fremhævet det mod, den forhandlingsevne og handlekraft, der blev lagt for dagen af de lokale danske enkeltpersoner eller myndigheder i al deres forskelligartethed, det være sig den lokale politimand eller sognefoged eller hele registret af kommunale eller statslige myndigheder.

Men slagkraften af disse lokale myndigheders indsats blev forøget i Jylland, da Herschend blev placeret i Silkeborg. Han havde ganske vist ingen beføjelse til at give forholdsordrer. Hans virksomhed i forhold til de lokale danske myndigheder var alene af rådgivende og koordinerende art. Men den støtte, han herved ydede, var

alligevel af afgørende betydning, om end selvfølgelig umålelig. En kendsgerning er det, at alle myndigheder i Jylland så med lige så stor tillid som anerkendelse på Herschends person og virke. Denne respekt var betydningsfuld, f. s. v. som forudsætningen for, at han kunne yde en indsats netop beroede på gensidighed og samarbejde. Dette gav sig bl. a. udtryk i, at der forbavsende hurtigt blev givet underretning til Silkeborg om besættelsesmæssige foreteelser, og at der til gengæld fra Silkeborg-kontoret efter ønske og i reglen meget hurtigt kunne gives oplysning om, hvad det måtte anses for rigtigt at gøre i den givne situation ud fra erfaringer andetstedsfra, eventuelt ud fra kendskab til centrale tyske myndigheders stillingtagen. Ved omtalen af Herschends samarbejde med de forskellige andre myndigheder i Jylland vil det være nærliggende at gøre opmærksom på de særlige forudsætninger og erfaringer, han havde fra sin virksomhed som amtmand. Derpå beroede også hans dybtgående kendskab til, ærbødighed for og værdsættelse af de mange lokale myndigheders evne til at klare sig i vanskelige situationer.

Som et illustrerende eksempel på, at samspillet mellem lokale danske myndigheder og kontoret i Silkeborg kunne give et lykkeligt udfald, vil jeg fortælle følgende lille historie: Her-

schend anså af flere grunde indkvartering af tyske soldater i private hjem for meget uheldig. Den tyske Feldintendant var ud fra sine forudsætninger enig heri. Ved ankomsten til et sted i Jylland krævede den pågældende tyske Feldwebel, der med sin afdeling netop var ankommet fra østfronten, at hans folk i overensstemmelse med skik og brug dér skulle indkvarteres privat. Vedkommende lokale myndighed kunne ikke umiddelbart få Feldwebelen til at afstå fra kravet, men opnåede dog, at han telefonisk kontaktede »bussemanden« Herschend i Silkeborg. Her blev Feldwebelen orienteret om, hvordan han skulle forholde sig. Vi fik senere i Silkeborg besked om resultatet: Feldwebelen »stod ret i telefonen«, og den private indkvartering blev opgivet.

Det vil ses af denne lille episode, at de lokale danske myndigheder og Herschend var præget af den fælles holdning, at man for at vinde terræn over for de tyske myndigheder måtte lægge vægt på ikke at stikke op for bollemælk eller stille sit lys under en skæppe. Herschend beskriver faktisk ikke blot denne indstilling, men også sig selv og sin holdning, når han refererer sine samtaler med de to tyske kommanderende generaler, Hanneken og Lindemann. Ingen kan være i tvivl om, at Herschend — der blandt sine

medarbejdere på kontoret i Silkeborg nærmest følte som en hyggeonkel — under disse forhandlinger optrådte med en holdning, præget af afmålt-hed, selvsikkerhed og autoritet, der rent ud sagt grænsede til arrogance. Herschends fremtræden og forhandlingerne i sig selv var et skuespil, som det ganske enkelt var en oplevelse at overvære. Herschends personlighed og forhandlingsform syntes at virke forskelligt på de to generaler. Således som Herschend selv fortæller det, havde man med hensyn til Hanneken indtryk af, at denne først efter forhandlingens afslutning opdagede, at han forhandlingsmæssigt var udspillet. Det var til gengæld åbenbart, at Lindemann, der i al sin militæriskhed og benhårdhed var elegant i formen, hurtigt fattede Herschends personlighed og på sin vis respekterede den og med eller mod sin vilje kom til at give udtryk for det.

Hvis man ikke vidste bedre, ville man efter forhandlingerne mellem Herschend og de to generaler tro, at Herschend nærmest rystede sine indlæg og meninger ud af ærmet. Det var ikke tilfældet. Han forberedte sig altid meget omhyggeligt og dybtgående i de sager, han havde med at gøre. Dette var ikke blot naturligt for ham, men synes indbygget i hans arbejdsmetode under hele hans karriere og ikke

mindst i hans virke som amtmand. I Silkeborg gennemdrøftede han både principper og enkeltsager indgående med sine medarbejdere med det resultat, at når han p. t. ikke var i Silkeborg, var ingen af os i tvivl om, hvad hans linie var, og hvordan vi herefter burde forholde os i de enkelte situationer.

Før møderne med de tyske generaler gennemgik Herschend med medarbejderne på kontoret i detaljer de spørgsmål, der måtte blive bragt frem af ham, eller som måtte formodes at blive bragt på bane fra tysk side.

Til brug under disse forhandlinger havde han udarbejdet flere udgaver af indlæg eller dispositioner. Dette var umærkeligt på ham under forhandlingerne, og det lykkedes ham at undgå at trække det forkerte indlæg op af lommen!

Når Herschend i slutningen af sin beretning giver udtryk for, at han fandt det rigtigt, at departementschefstyret placerede en repræsentant — en forlænget arm — i nær forbindelse med besættelsesmagtens førende militære ledelse i det besatte Jylland, vil alle give ham ret. Men det må tilføjes, at det heldige udfald af ordningen måtte stå eller falde med personen. Og man kunne næppe have fundet frem til en personlighed med større autoritet eller evne til at vinde tillid end Her-

schend. Dette var uden tvivl den almindelige opfattelse både i Jylland og i København, og en opfattelse, som jeg personlig hørte udtrykt i de egne og kredse, som jeg under krigen fik forbindelse med. Og det var mange.

Det fremgår vist ikke ganske klart af de foreliggende dokumenter, men jeg husker det tydeligt og finder det magtpåliggende at nævne, at under en bestemt episode var det netop Herschends autoritet og evne til at koordinere og sikre en fælles holdning, der gjorde udslaget. Det var situationen efter den 19. september 1944 i forbindelse med opløsningen af det danske politi. Medens man i København i dagene efter den 19. september af flere grunde endnu var famlende, var spørgsmålet faktisk afgjort i Jylland på basis af telefonsamtaler mellem Herschend og politimestrene i Jylland: Politiet i Jylland *var* opløst og kunne således ikke fungere videre.

Jeg synes, jeg har lov til at slutte, som jeg begyndte, med en mindre berigtigelse af Herschends beretning.

Han giver udtryk for, at han i forhold til de tyske myndigheder lagde vægt på kun at møde frem i egen person, når dette stands- og sagsmæssigt var påkrævet. Resten ordnedes af hans medarbejdere.

Ikke desto mindre siger Herschend side 96, at han om aftenen den 4. maj

1945 efter opfordring fra direktør Svenningsen satte sig i forbindelse med den tyske Befehlshabers (Generaloberstens) generalstabschef for at få oplyst, om de øverste tyske militære myndigheder her i landet anerkendte radiomeddelelsen om den tyske kaptulation.

Herschends fremstilling på dette sted kan give en urigtig opfattelse af situationen. Det faldt ham ikke ind i drømme personligt at foretage en telefonhenvendelse til den tyske general eller generalstabschef, selv vedrørende et spørgsmål af denne art. Nej, nej! Herschend gav mig besked om at stille spørgsmålet telefonisk via generalstabschefen, og svaret kom et par timer senere ad samme vej til Herschend.

Herschend har som nævnt ikke ment, at han kunne udtale sig om værdien af Silkeborg-kontorets — eller altså af sin — virksomhed i Silkeborg.

Til gengæld er jeg glad for at kunne give udtryk her både for mit og mange andres syn på hans person og hans indsats.

Men hvordan har »modparten« set på Herschend?

Ud over, hvad der fremgår af mit indlæg og faktisk også af Herschends egen redegørelse, kan jeg belyse dette ved til slut at fortælle om en ejendommelig oplevelse, jeg havde på et sent tids-

punkt i Silkeborg-tiden. Jeg tror ikke, den er nævnt i kontorets dagbog.

Da jeg en dag skulle bruge telefonen, skete det — således som vi alle ved, det kan ske under »uaflyttelige« telefonsystemer — at jeg kom ind på to andres samtale. De pågældende to andre talte tysk. Jeg kom først ind på linien efter samtalens begyndelse, og lyden var — som det ofte er, når man kommer ind på andres telefonlinie — uklar. Men så meget var ikke til at misforstå: En eller anden ønskede et eller andet foretaget. Stemmen, der svarede, kendte jeg. Det var den tyske Oberfeldintendants. Hans svar kunne kun opfattes således: »Det tror jeg ikke, vi skal gøre; for vi får sådan et vrøvl med Herschend«.

Nykøbing Falster i august 1979.

P. H. Lundsteen.

Peder Herschends beretning.

Fra min Silkeborg-tid.

I min virksomhed som amtmand greb den med regeringens tilbagetræden den 29. august 1943 indtrufne tilstand til at begynde med kun meget perifert ind. Men i november 1943 ændredes dette ganske.

Den 9. november om aftenen blev jeg i telefonen ringet op fra udenrigsministeriet og anmodet om at komme til stede den næste dag ved 12-tiden i ministeriet hos dettes direktør (Niels Svenningsen). Anledningen kunne ikke oplyses i telefonen. Med de elendige rejseforhold, der dengang var, kunne det kun nås derved, at politiet i Vejle og udenrigsministeriet stillede biler til disposition, og i en sen natte-time drog jeg da af sted. I udenrigsministeriet traf jeg så direktøren og departementschef Saurbrey fra indenrigsministeriet, der gav mig en fremstilling af den situation, der var opstået i den senere tid. De tyske tropper i Jylland var sat i højeste alarmberedskab, som det kaldtes, og det var

fra tysk side bestemt, at der hurtigst muligt skulle træffes foranstaltninger til et effektivt forsvar af den jyske halvø. Den øverstbefalende for de tyske tropper i Danmark, General der Infanterie von Hanneken, havde med sin stab forladt København og taget hovedkvarter i Silkeborg, og det fandtes derefter fra såvel tysk som dansk side ønskeligt, at den danske central-administration («departementschefstyret») havde en repræsentant i Silkeborg, hvor også Regierungsdirektor Stalman som repræsentant for den tyske rigsbefuldmægtigede — Dr. Werner Best — ville tage ophold. Alarmberedskabet såvel som den forestående udbygning af de tyske militære foranstaltninger måtte forudses at ville medføre adskilligt tungere byrder for befolkningen, f. eks. i henseende til indkvartering og forplejning, end hvad tilfældet hidtil havde været, ligesom det måtte påregnes, at værne-magten med endnu større kraft end hidtil ville insistere på hurtig gen-

nemførelse af krav af forskellig art. Under disse omstændigheder havde departementscheferne vedtaget at anmode mig om at påtage mig at være departementschefstyrets repræsentant over for de tyske myndigheder i Silkeborg. Opgaven ville – således som det også fik udtryk i den officielle skrivelse af 11. november til mig fra indenrigsministeriet – i hovedtræk blive 1) at virke som rådgiver for de danske myndigheder i Jylland, 2) at være formidler over for det tyske hovedkvarter i sager, der nødvendiggjorde forhandling med dette, samt 3) i det hele at fungere som centraladministrationens midlertidige ekstraordinære repræsentant i Jylland, for så vidt angik alle forhold i forbindelse med forsvarstilstandens etablering.

Let havde jeg ikke ved at svare imødekommende på opfordringen. Opgaven var mig på forhånd imod. Det var ikke vanskelighederne, som dens gennemførelse ville medføre, ikke arbejdsbyrden, den ville lægge på mig, så lidt som utryghedsfølelsen ved i den usikre tid at lade min kone ene tilbage i amtsgården i Vejle, det var ikke vanskeligheder af den art, som gjorde mig tilbøjelig til at bede mig fritaget for hvervet. Det var ubehaget ved at skulle træde i måske daglig forbindelse med tyskerne og tanken på, at det sandsynligvis ikke ville kunne undgås, at jeg i landsmænds øjne kom

til at stå som kollaboratøren. Jeg bad derfor Svenningsen og Saurbrey om hellere at finde en anden til hvervet, men da de fastholdt anmodningen og henviste til, at departementschefernes ønske var enstemmigt, og da de på min forespørgsel udtalte, at min overtagelse af hvervet kunne forventes at have kongens billigelse, endte jeg med at sige ja. Let var dette ja mig som sagt ikke, men jeg trøstede mig med, at jeg samtidig med, at jeg efter bedste evne bistod befolkningen med råd og dåd, vel også kunne få lejlighed til at lægge tyskerne hindringer i vejen uden at tabe masken som forhandler på centraladministrationens vegne.

Få dage efter var jeg midt i arbejdet, der kom til at vare til 15. maj 1945. Kun i de første tre måneder var jeg til stadighed i Silkeborg. Derefter vendte jeg af hensyn til mit amtmændsembede tilbage til Vejle og nøjedes så med ca. to gange ugentlig at tage til Silkeborg, men fulgte daglig gennem kontorets »dagbog« alt, hvad der foregik dér.

Til medhjælp for mig stilledes fra udenrigsministeriets side *kontorchef Worsaae og sekretær Køningsfeldt*, som imidlertid begge blev trukket tilbage ved indgangen til året 1944 og da afløstes af *fuldmægtig Henningsen* (senere død som ambassaderåd i London)

Stiftamtmand Peder Herschend. Foto fra cirka 1941.

Billedet side 23 viser Gl. Skovridergård, hvor stiftamtmand P. Herschends kontor fandtes de første fjorten dage af Silkeborg-tiden. Bygningen til højre i to etager opførtes i 1902, bygningen til venstre er stuehuset fra den oprindelige Gl. Skovridergård opført i 1798 af landsdommer Hoff og bestemt til seminarium. Efter i mange år at have huset en kuranstalt blev Gl. Skovridergård taget i brug af Vestres Ungdom til kursus- og konferenceejendom. Foto (Johs. Jensen) fra 1937 i Lokalhistorisk Samling, Silkeborg Bibliotek.

og — fra ca. 1. april 1945 — desuden af *fuldmægtig Wegener-Clausen*. Fra indenrigsministeriet gjorde i hele perioden *fuldmægtig Lundsteen* (senere landshøvding i Grønland) tjeneste ved kontoret og fra 1944 tillige *sekretær* (nu kommunaldirektør i Randers) *Castberg*. Da tyskernes trærekvisitioner begyndte at tage fart, stillede statens skovdirektorat endvidere *kgl. skovrider, dr. agro. Sabroe*, Boller, til rådighed for kontoret. Til kontorets disposition var herudover et særdeles beskedent antal skrive- og telefondamer, ligesom en færdselsbetjent — en overgang endog hele to sådanne —

med bil var tjenstgørende ved kontoret.

Kontoret, som jeg gav navnet *Stiftamtmand P. Herschends Kontor*, Silkeborg, havde til at begynde med ophold på Gl. Skovridergård lige uden for Silkeborg, men opholdet her blev meget kortvarigt, kun fjorten dage, idet general von Hanneken var så uhøflig mod mig, at han allerede den 15. november lod udfærdige beslaglæggelsesdekret på Gl. Skovridergård, skønt han på det daværende tidspunkt vidste, at mit kontor havde lejet dér, og at jeg ganske få dage senere ville aflægge den i øvrigt selvfølgelig visit

hos ham, men herom mere senere. Ved stor hjælpsomhed fra Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelses side klaredes boligvanskelighederne imidlertid, idet hele stueetagen i Silkeborg Tuberkulosesanatoriums nyopførte funktionærbygning blev stillet til vor rådighed, og vi alle fik kost og forplejning fra sanatoriet, så længe opholdet dér varede (altså fra 1. december 1943 til 15. maj 1945). Vi kunne indrette os således, at der blev kontorer til såvel mig som de ministerielle embedsmænd, der var stillet til rådighed, og derudover havde vi en skrivestue og en fælles spise-

stue, mens skrive damerne og færdselsbetjenten havde soveværelser. Også jeg havde soveværelse (et pigekammer), således at mit ret rummelige kontor i en vis udstrækning kunne bruges som en fælles opholdsstue. De ministerielle embedsmænd måtte derimod bruge deres kontorer også som soveværelse.

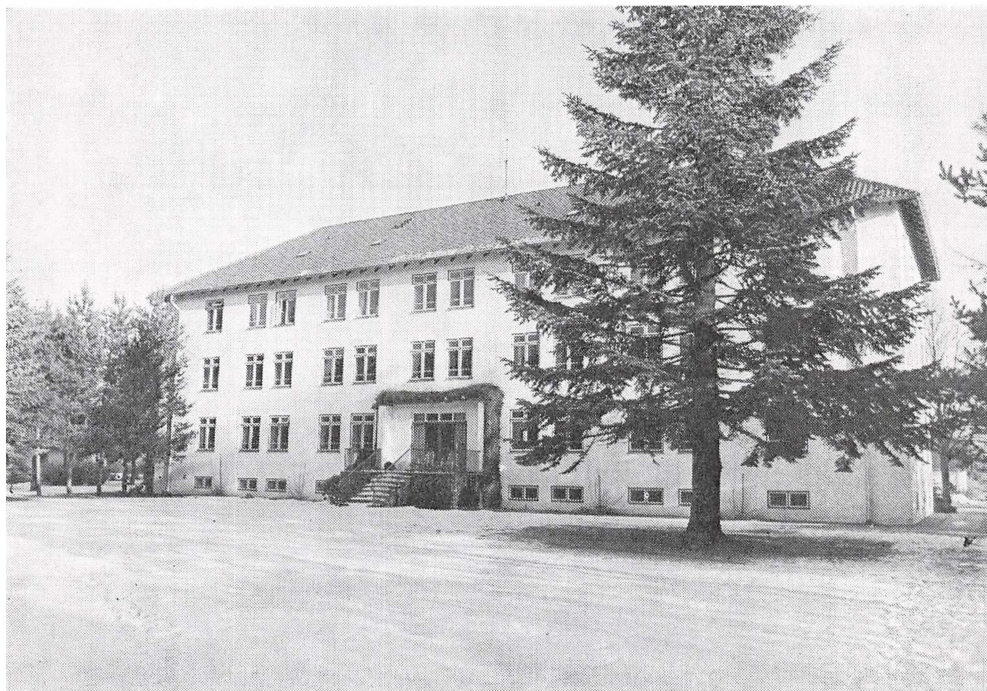
En for kontorets virksomhed overordentlig værdifuld ordning betød det, at der ret omgående blev tilvejebragt en direkte telefonledning fra kontoret til udenrigsministeriets sekretærvagt, således at der til enhver tid såvel fra kontoret i Silkeborg som fra udenrigs-

ministeriet var mulighed for at etablere samtaler. Telefonen, der sagdes ikke at kunne aflyttes og temmelig sikkert heller ikke kunne det, virkede helt som en hustelefon, og dens tilstedeværelse følte som en stor betryggelse.

De krav, der af værnemagten stilledes over for de stedlige danske myndigheder, krævede i reglen hurtigt svar. Skriftlige henvendelser fra de lokale myndigheder til mig med efterfølgende skriftligt svar ville have medført en sådan forsinkelse, at tyskerne havde afgjort sagen, forinden mit svar forelå. Og med det meget begrænsede antal kvalificerede medhjælpere, der var til min rådighed, havde en ordning, der i blot ringe grad havde forudsat skriftveksling, i øvrigt heller ikke kunnet gennemføres. Ordningen blev derfor, at praktisk taget al forhandling med vore egne myndigheder i København såvel som rundt omkring i landet skete telefonisk. Den usikkerhed, som kunne opstå, hvis svar på beslægtede spørgsmål faldt forskelligt ud, eftersom den ene eller den anden på kontoret havde taget mod telefonopringningen og givet svar, søgte vi at modvirke på den måde, at hver enkelt af os daglig noterede ned, hvilke henvendelser der var sket til ham, og hvad han havde svaret. Derigennem blev vi alle bekendt med, hvad der foregik, og i øvrigt skete det naturlig-

vis meget hyppigt, at der måtte tages en kort anstand på spørgsmål, der stilledes, hvorefter kontoret, når bestemmelse var truffet, ringede forespørgeren op og gav ham besked. Fast kontortid kendte vi ikke. Vi var at træffe døgnet rundt og blev navnlig i begyndelsen faktisk ringet op på alle døgnets tider.

Med tyskerne foregik forhandlingerne normalt dels med den rigsbefuldmægtigede Dr. Bests repræsentant, dels med cheferne for de forskellige værnemagtsafdelinger, der havde sæde i Silkeborg. Jeg personlig forhandlede aldrig med afdelingscheferne. Det var mest hensigtsmæssigt, at de havde det indtryk, at jeg var en så ophøjet person, at jeg kun forhandlede med Dr. Bests umiddelbare stedfortræder eller med generalen personlig. Forhandlingerne med Dr. Bests repræsentant skete snart på mit, snart på repræsentantens kontor, mens forhandlingerne med afdelingscheferne næsten altid foregik på disses kontor. Forhandlings sproget var normalt tysk, men da jeg ved en forhandling i sommeren 1944 med generalen, hvor jeg på grund af sagens vigtighed havde forlangt tolk, havde gjort den erfaring, at indskydelsen af tolken gav mig dobbelt tid til overvejelse af mine svar, fandt jeg det formålstjenligt ved alle påfølgende generalsforhandlinger at kræve

Billedet viser den bygning, der i 1943 var Silkeborg Tuberkulosesanatoriums nyopførte funktionærbygning, hvis stueetage stiftamtmand P. Herschend og hans medarbejdere fik overladt af Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse. Efter sanatoriets nedlæggelse i 1959 blev ejendommen m.v. overtaget af staten og under navn Vejlsøhus indrettet til en institution under De Kellerske Anstalter. Foto (Per Pedersen) fra 1980 i Lokalthistorisk Samling, Silkeborg Bibliotek.

tolk. Og da det endnu senere på året viste sig, at Dr. Bests repræsentant, Landrat Dr. Caspar, havde lært sig dansk og forstod og talte det lige så godt som jeg tysk, meddelte jeg ham, at herefter kunne ved hans og mine forhandlinger jeg jo tale dansk og han tysk, og skulle det ske, at vi en eller anden gang ikke forstod, hvad der blev sagt, var det jo kun at gøre opmærksom derpå. Og således blev det da. Jeg er så vist ingen mester i det tyske sprog, og ordningen med tolk hos generalen og tysk-dansk ved forhandlinger med Dr. Caspar betød for mig en meget stor lettelse.

Hvad specielt angår forhandlingerne med generalen, foregik de altid, efter forudgående anmeldelse, på hans kontor på Silkeborg Bad. Han sad da i reglen omgivet af en række højere officerer, gerne en 4–6 mand, mens jeg sædvanlig kun mødte med en enkelt medarbejder (i reglen med Lundsteen). Men i selve forhandlingerne havde stedse kun generalen og jeg ordet.

Ved overtagelsen den 15. november 1943 af mit hverv i Silkeborg var, som før omtalt, *general von Hanneken* den øverstbefalende for den tyske

Silkeborg Bad ved Ørnsø i Silkeborg Vester-skov, hvor Befehlshaber der deutschen Truppen in Dänemark havde opslået sit kvarter i Silkeborg-tiden. Efter foto (Johs. Jensen) fra 1951, da bygningerne lige havde gennemgået en restaurering. Lokalthistorisk Samling, Silkeborg Bibliotek.

værnemagt i Danmark, Befehlshaber der deutschen Truppen in Dänemark, som den officielle titel var. Han afløstes i slutningen af januar 1945 af Generaloberst Lindemann, der var Befehlshaber indtil kapitulationen. v. Hanneken var, efter hvad der er sagt mig, af uddannelse officer og var inden for den militære karriere steget til major eller oberstløjtnant, hvorefter han, der var medlem af nazistpartiet, var blevet leder af en afdeling under Görings Wirtschaftsministerium, og nu sad han altså som general i Danmark. Inden for den militære rangfølge var han vistnok General der Infanterie. Han var mig overordentlig usympatisk, men at beskrive ham i en kort karakteristik er mig ikke muligt. Jeg har aldrig mødt nogen anden af hans type. Af skikkelse var han stor og kraftig, en flot officer. Af begavelse var han, synes jeg, ret middelmådig eller måske jævn, af væsen grov og dominerende, så det kunne nærme sig det tølperagtige. Skønt mine forhandlinger med ham altid var anmeldt forud til ham gennem Dr. Bests repræsentant og hans kvarter på Silkeborg Bad befæstet og afspærret, hændte det mig i hans tid ikke en eneste gang, at vagten var underrettet, når jeg ankom. Jeg måtte stedse legitimer mig ved det lukkede led og derfra selv finde frem til generalens kontor, der i det store terræn ikke var let at

finde og da navnlig ikke let i en mørk vinteraften. Jeg aflagde »tiltrædelsesvisit« hos ham den 19. november, men først den 24. januar 1944 nåede han at vise sædvanlig høflighed med en gengældelsesvisit på mit kontor. Hans stemmeføring var, jeg vil ikke kalde den buldrende, men snarere brølende, som talte han til en stor forsamling under åben himmel. Det gav mig det indtryk, at han ville prøve at intimidere mig. Men hvis det har været hensigten, blev virkningen på mig den modsatte. Jeg blev snarere stædig og fastere i mine standpunkter netop på grund af denne hans stemmeføring. Man betænke, hvorledes det må føles at sidde i en jævnt stor lavloftet stue og blive tiltalt med en stemme, der var så voldsom, at da han eksempelvis engang gennem lukkede døre tilkaldte en af sine officerer, hvis kontor lå et par stuer fra hans, hørte den pågældende det og stillede omgående. Hans tale var på den anden side altid klar og koncis og hans veltalenhed stor. Ved mit første møde med ham den 19. november talte han således i godt tre kvarter uafbrudt om de krav, han mente at måtte stille, og under denne lange enetale havde han til støtte for sin fremstilling ikke andet skriftligt end en ganske lille lap papir, på hvilken jeg kunne se, han havde nedkradset nogle hovedpunkter. Når jeg ikke desto mindre mener, at

hans begavelse kun var middelmådig, skyldes det mine indtryk fra de meningsudvekslinger, jeg havde med ham, og jeg kan have lyst til at belyse min opfattelse af ham med et par eksempler:

Engang i forsommeren 1944 var det sket, at borgmesteren i Esbjerg sammen med lederen af det danske luftværn i Esbjerg, kommandørkaptajn Voss, af den stedlige Ortskommandantur under påskud af forhandling om luftværnet var blevet anmodet om at indfinde sig hos Ortskommandanten. Da de ankom, var der ingen, der kendte til en sådan sag, og borgmesteren gik så til kommandanten for at få besked om, hvad meningen var, medens kommandørkaptajnen blev tilbage. Ortskommandanten nægtede imidlertid at tage mod borgmesteren, og da denne vendte tilbage til det første kontor, viste det sig, at kommandørkaptajnen i mellemtiden var blevet arresteret af Gestapo og ført til Kolding. Borgmesteren var naturligvis yderst opbragt og bad mig tage affære. Jeg henvendte mig omgående til Landrat Dr. Caspar, forklarede ham sagen og forlangte en samtale med generalen. Caspar talte med generalen og meddelte, at denne kunne tage imod mig et par dage senere. Den aftalte dag telefonerede Caspar for at sige, at generalen desværre var blevet

forhindret, men var parat den følgende dag. Men næste dag var det atter galt, og nu mødte Caspar og sagde, at han af generalen var bemyndiget til at afgøre sagen. Jeg afviste dette, idet jeg sagde, at sagen var af en sådan betydning for danske myndigheders hele stilling til fremtidige forhandlinger med værnemagten, at jeg måtte fastholde mit ønske om samtale med generalen personlig. Nyt møde med generalen blev så fastsat og fandt sted. Efter at jeg her havde givet en fremstilling af det passerede og udtalt, at en opræden som den fra tysk side udviste måtte umuliggøre enhver fremtidig forhandling mellem borgmesteren og værnemagten i Esbjerg, søgte generalen først at klare sig ud af klemmen med en bemærkning om, at fejlen var Gestapos og ikke værnemagtens, og at værnemagten overhovedet ikke havde noget at gøre med Gestapo. Jeg gentog da min fremstilling af sagen og overrakte en oversættelse til tysk af borgmesterens klage til mig og henviste til, at der jo netop havde fundet sammenspil sted mellem værnemagt og Gestapo. Generalen løb borgmesterens klage igennem, hvorefter hans ord faldt bogstaveligt, men naturligvis på tysk, således: »Jeg gør Dem en undskyldning i mit eget navn, i den rigsbefuldmægtigede Dr. Bests og i Obergruppenführer Dr. Pankes navn. Så kan sagen vel være afgjort

med det«. Jeg svarede ham, at det kunne den ikke, og på hans spørgsmål om, hvad jeg da forlangte, sagde jeg, at jeg måtte forlange, at den pågældende officer blev forsat til anden tjeneste, således at myndighederne i Esbjerg i fremtiden var forskånede for at skulle forhandle med ham. Generalens reaktion var et spørgsmål om, hvem der var Ortskommandant i Esbjerg, og jeg oplyste, at det var en Kapitän zur See det og det. Generalen gjorde så et nyt forsøg på at slippe udenom, idet han udbrød: »Ja, men det er jo marinen. Det må De ikke bede mig om«. På mit svar hertil, at jeg troede, at generalen var Befehlshaber over alle tyske tropper i Danmark, men at det måske var en misforståelse af mig, indrømmede han, at jeg ikke havde taget fejl i så henseende, og jeg skyndte mig at sige, at så kunne jeg ikke se, det kunne betyde noget som helst, om Ortskommandanten henhørte under den ene eller anden afdeling af værnemagten. Efter et øjeblik tavshed spurgte han derefter, hvem den pågældende officer var, der havde optrådt ved den heromhandlede lejlighed, og jeg sagde, at det var en Oberleutnant det og det. Det syntes at berolige generalen noget, og han udbrød: »Han skal blive forsat. Så er sagen vel i orden«. Jeg måtte atter bedrøve ham med et nej og fik på ny spørgsmålet, hvad mere jeg da

kunne forlange. Jeg sagde da, at jeg forlangte, at Ortskommandanten fik en alvorlig reprimande, fordi han havde nægtet at tage imod borgmesteren, da denne søgte ham for at tale med ham om den sag, i hvis anledning han var blevet tilkaldt. Generalen bogstaveligt vred sig i sin stol og gentog, at det måtte jeg ikke bede om, det var jo marinen, det angik. Jeg henviste naturligvis til, hvad jeg nylig havde sagt om, at generalen var Befehlshaber over alle tyske tropper i Danmark, og at marine eller ikke-marine derfor måtte være ligegyldigt. Efter ny vriden sig i stolen sagde generalen: »Han skal få en reprimande. Så er sagen vel i orden«. Jeg sagde ja og takkede for generalens afgørelse. Tilbage for generalen stod endnu åbenbart over for de omgivende officerer at forklare, hvorfor han havde fundet at burde handle, som han havde gjort. Jeg synes, det havde været nok så værdigt, om han havde ventet dermed, til jeg var gået, men han sagde i min nærværelse, at i dette land, hvor alle talte om alt, ville det ellers ikke have kunnet undgås, at man i morgen i den engelske radio fortalte om begivenheden og gav det udseende af, at værnemagt og Gestapo arbejdede hånd i hånd. Noget sådant var ikke tilfældet og måtte ikke siges. Ingen af de tilstedeværende officerer mælede et ord, ej heller Dr. Caspar. (Til be-

lysning af den tillid, jeg kunne have til generalens ord, bør jeg anføre, at Oberleutnanten faktisk ikke blev forsat. Om der Kapitän zur See fik reprimanden, lader jeg stå hen, idet jeg blot ved, at der, mens jeg gik gennem generalens forstue, blev ringet op til Ortskommandanturen i Esbjerg).

Som et andet eksempel til belysning af generalen kan jeg anføre min forhandling med ham i anledning af en i Esbjerg kort efter den store generalstrejke i København i sommeren 1944 opstået generalstrejke. Forhandlingerne i Esbjerg om arbejdets genoptagelse var gået i hårdknude, efter at værnemagten havde besat elektricitets-, gas- og vandværkerne og afbrudt befolkningens forsyning. Jeg havde en timelang forhandling med generalen for at bevæge ham til at lade tropperne trække tilbage fra værkerne, idet borgmesteren mente, at han så ville kunne få strejken aflæst. Jeg henviste til, hvorledes værnemagten var optrådt i København for nylig, og at det dér var lykkedes at få arbejdet i gang, da værnemagten forlod værkerne, men generalen var hverken til at hugge eller stikke i. Han pustede sig op, erklærede, at han vidste, Esbjerg var den røde by i Danmark, men nu skulle de få kærligheden at føle, og så sluttede han med at resumere vor lange forhandling i en række punkter

med slutresultatet, at værnemagten ville forblive på værkerne, indtil arbejderne gav sig. Jeg rejste mig da og sagde, at jeg jo måtte tage til efterretning, at generalen ikke ville trække tropperne tilbage, men at jeg anså det for min pligt at sige, at ansvaret for, at strejken nu fortsattes, var generalens og hans alene. Og så gik jeg. Jeg var imidlertid ikke mere end lige nået tilbage til sanatoriet og havde begyndt at spise aftensmad, før Dr. Caspar, der som sædvanlig sammen med en række officerer havde været til stede ved forhandlingerne med generalen, kom bilende. Han havde en besked til mig fra generalen, som denne selv havde skrevet. Jeg kunne ikke tyde runerne, Dr. Caspar heller ikke, men han vidste, sagde han, hvad der skulle stå, nemlig en anmodning til mig om at sætte mig i forbindelse med borgmesteren og bede ham gå til Ortskommandanten, hvorefter tropperne ville blive trukket tilbage fra værkerne. Det var jo netop, hvad jeg havde foreslået, men generalen kategorisk havde afvist. Den tanke for mig gennem hovedet, at en eller anden af de mange tilhørere ved den stedfundne forhandling vel efter min bortgang fra mødet måtte have lukket munden op og gjort generalen forståeligt, at hans standpunkt var mindre hensigtsmæssigt. Det betød med andre ord, at det i øjeblikket var mig, der sad med kor-

tene, og den situation benyttede jeg da til at tage noget af en hævn for, at generalen ikke havde holdt sit ord til mig om, at Oberleutnant det og det skulle blive forsat. Jeg svarede Dr. Caspar, at jeg ikke ville rette den ønskede opfordring til borgmesteren. Dr. Caspar blev ganske rystet, generalens anmodning betød jo netop, at der fra værnemagtens side ville ske det, som jeg lige havde anmodet om. Ja, sagde jeg, det havde han i og for sig ret i, men han havde selv for en måned eller to siden været til stede ved en forhandling, hvor generalen havde lovet mig, at Oberleutnant det og det skulle blive forsat, så myndighederne skulle være fri for at forhandle med ham. Oberleutnanten sad stadig i sin tidligere stilling, og han havde atter ved denne lejlighed været en hindring for en fredelig bilæggelse af Esbjerg-konflikten. Når jeg ikke bedre kunne stole på generalens ord til mig, faldt det mig ikke ind, tillod jeg mig at sige, nu at efterkomme generalens anmodning til mig og derefter måske alligevel ikke se tropperne trukket tilbage. Caspar var rystet og mente, der måtte foreligge en misforståelse. Han ville straks gå til generalen og få det klaret. 20 minutter efter havde jeg ham på ny med mange undskyldninger. Det skyldtes en misforståelse, at Oberleutnanten ikke var blevet forsat, men nu var det sket. Jeg sagde da,

at så ville jeg i tillid til Landratens ord gøre, som jeg var bedt om, men føjede lidt ondskabsfuldt til, at det måske kunne tage nogen tid at komme i forbindelse med borgmesteren, da Esbjerg-telefonforbindelsen var afbrudt takket være tyskerne besættelse af værkerne.

*

General von Hanneken fratrådte som Befehlshaber i slutningen af januar 1945. Der sagdes — og det var vist rigtigt nok — at han havde gjort sig skyldig i besvigelser og blev straffet, men da jeg af Dr. Caspar fik meddelelsen om generalens fratræden, var forklaringen, der blev givet, en ganske anden. Da hed det, at ingen i en så høj militær stilling måtte blive siddende på en sådan post ud over en vis tid, der for v. Hannekens vedkommende endog var overskredet. Han opholdt sig, sagde Caspar, i øjeblikket i København, men det var hans hensigt inden vidererejse til Tyskland at komme tilbage til Silkeborg, hilse på mig og præsentere sin efterfølger for mig, men lykkedes det ham ikke, ville Caspar foretage præsentationen af den nye Befehlshaber. Om den nye mand oplyste Dr. Caspar i øvrigt, at han var Generaloberst og havde ført et armékorps på leningradfronten, men indtil for nylig havde været til rådighed for førerstaben.

Det blev imidlertid hverken general v. Hanneken eller Dr. Caspar, der kom til at præsentere *Generaloberst Lindemann* for mig. Jeg måtte selv besørge præsentationen, og det havde sin egen, ikke helt kedelige forhistorie. Lindemann var, som før sagt, kommet til Silkeborg i slutningen af januar 1945, men havde ved ankomsten utvivlsomt adskilligt nyt at sætte sig ind i, så tiden gik til den 15. februar, inden jeg så ham. I mellemtiden havde Dr. Caspar et par gange under vore samtaler omtalt Generaloberstens stærke optagethed med gentagelse af, at han snarest ville præsentere ham for mig. Den 14. februar telefonerede Caspar imidlertid til mig og spurgte, om det ville passe mig, at han hentede mig den følgende dag og kørte mig til generalkvarteret på Silkeborg Bad for at foretage præsentationen. Jeg sagde forbavset »Hvad beha'r«, og han gentog sin forespørgsel, hvortil jeg derefter svarede, at det passede mig aldeles ikke. Han fortsatte da med, at han havde forstået, at jeg var i Silkeborg den følgende dag. Om det var en misforståelse? Nej, sagde jeg, det var det ikke, men jeg sad her i Silkeborg som den danske stats repræsentant, og det var dog vist almindelig international høflighedsform, at når en ny mand, i dette tilfælde altså Generalobersten, kom her til som værnemagtens øverste repræ-

sentant, det da måtte være ham, som præsenterede sig. Dr. Caspar begyndte at stamme i telefonen og sagde, at det vist var rigtigt i almindelighed, og at han også havde udtalt sig i den retning over for Generalobersten, men at denne havde svaret ham, at han havde rang som rigsminister. Jeg replicerede med en bemærkning om, at det ikke var spørgsmål om højere eller lavere rang, jeg var her som den danske centraladministrations repræsentant, Generalobersten som værnemagtens. Og jeg sluttede af med at sige, at jeg tog hjem til Vejle og ikke var i Silkeborg den næste dag. Over »hustelefonen« til udenrigsministeriet satte jeg mig derefter i forbindelse med departementschef Saurbrey, hvem jeg fortalte det passerede, idet jeg tilføjede, at det, om jeg gav efter, sikkert ville resultere i, at Generalobersten ville tro, at han herefter kunne sætte sig på mig, og min stilling ville fremtidig være yderligere vanskelig. Saurbrey sagde, at problemet »lå uden for hans cirkler«, men at det af hensyn til de begyndende ankomster af flygtninge og sårede soldater var overordentlig ønskeligt, at forbindelsen med Generalobersten snarest muligt blev etableret. Det forstod jeg naturligvis godt, men fremhævede, at jeg ikke kunne se, der var vundet noget som helst ved, at jeg bøjede af. Det ville blot føre til, at generalen derefter under fremtidige

forhandlinger ville betragte mig som en quantité negligeeable, og nu tog jeg hjem. Saurbrey sagde, han ville tale med direktør Svenningsen og ringe til mig om aftenen. Ved aftensamtalen oplyste Saurbrey, at også direktør Svenningsen fandt det meget ønskeligt, at forbindelsen med Generalobersten snarest blev optaget, og da jeg fastholdt mit standpunkt, bad han mig om i hvert fald at tage tilbage til Silkeborg mandag morgen. Han ville så telefonere til mig dér, og det havde jeg selvfølgelig intet imod. Om mandagen havde jeg derefter en ny samtale med Saurbrey, og han foreslog nu, at jeg sprang al præsentation over, prøvede at finde Generalobersten et eller andet sted i Jylland og med flygtningesagens hastende karakter som anledning gik i forhandling med ham. Det gik jeg ind på, og uden nogen meddelelse derom til Caspar satte jeg mig i telefonisk forbindelse med generalkvarteret og bad om oplysning om, hvor i Jylland jeg kunne finde Generalobersten, med hvem jeg måtte tale om en presserende sag. Det viste sig så, at jeg kunne træffe ham på Silkeborg Bad samme aften kl. 18.30. Og her indfandt jeg mig da til aftalt tid, sagde, at jeg var i Silkeborg som den danske centraladministrations repræsentant over for værnemagten og efter anmodning af direktøren i det danske udenrigsministerium skulle fo-

relægge ham den stærkt hastende flygtningesag, som vi derefter talte om ganske kort.

Ved min ankomst ved denne lejlighed til Silkeborg Bad oplevede jeg for første gang, at vagten var underrettet om min ankomst, ligesom der åbenbart var givet besked om, at vagten skulle vise vej videre til generalen. I og for sig var en sådan opmærksomhed vel kun, hvad jeg på forhånd kunne have lov at vente, men på baggrund af, at noget tilsvarende aldrig var hændt mig i v. Hannekens tid, kunne jeg ikke undgå at få den tanke, at min afvisning af Dr. Caspars henvendelse dog måske havde haft en vis virkning. Generaloberst Lindemann behandlede mig ved dette vort første møde, såvel som ved andre senere forhandlinger, stedse med al den høflighed, jeg kunne gøre krav på.

Generaloberst Lindemann var en høj, slank mand med grå, noget kolde øjne. Hans stemmeføring var, som man ikke sjældent møder det hos militære, let kommanderende, men ikke uvenlig. Hvad hans personlighed i øvrigt angår, var han utvivlsomt langt bedre begavet end v. Hanneken. Under mine forhandlinger med Lindemann var han altid rent saglig og forsøgte navnlig aldrig således som Hanneken at posere. Sine afgørelser traf han hurtigt, og hans svar var korte og

bestemte. Alt i alt var han for mig som »Befehlshaber« langt at foretrække for forgængereren, men en hård og streng mand var han ganske givet. Talende i så henseende kan måske følgende begivenhed være:

Et tysk militærtog, hvori Generalobersten befandt sig, blev natten mellem den 23. og 24. februar 1945 saboteret på banelinien et sted i Gimsing sogn. Tyskerne reagerede ved at sætte ild på en nærliggende gård og et vogterhus og tillod ikke beboerne at tage andet med end det allernødvendigste tøj, ligesom de nægtede tilladelse til at jage kreaturerne ud af staldbygningerne, før disse blev antændt. Ifølge oplysninger meddelt mig af sognerådsformanden tilkendegav de tyske soldater beboerne, at afbrændingen af gården skete efter »den øverstkommanderende«s ordre. Jeg henviser om episoden til den side 102 anførte afskrift af brev af 15. marts 1945 til mig fra sognerådet i Gimsing.

*

Generalerne hørte imidlertid ikke til de tyskere, jeg til daglig mødte. Det var kun, når problemer af ganske særlig betydning forelå, at der var anledning til at søge dem. I den daglige tilværelse var den, jeg forhandlede med om de utallige forefaldende sager, repræsentanten i Silkeborg for den rigsbefuldmægtigede Dr. Best.

Som sådanne repræsentanter havde jeg fra medio november til julen 1943 *Regierungsdirektor Stalman* og i resten af tiden Landrat Dr. Caspar. Stalman havde, så vidt jeg ved, gjort tjeneste i ret lang tid hos Dr. Best og syntes meget godt kendt med danske forhold. Han virkede ikke sympatisk, var pågående, udholdende og temmelig jesuitisk under vore forhandlinger, men han tog det sjældent ilde op, når man gav ham råt for usødet. Ubetvinget uimodtagelig for danske synspunkter var han ikke heller, og jeg havde det indtryk, at havde jeg af og til fået ham forstående indstillet, gjorde han, i hvert fald i nogen grad, hvad han kunne for også over for militæret at føre synspunkterne igennem. Hvor meget han betød i forholdet til generalen, har jeg, så kort som hans og mit samarbejde varede, ikke kunnet danne mig nogen virkelig mening om. Jeg var egentlig ganske tilfreds, da han henimod jul meddelte mig, at han skulle tilbage til Dr. Best.

Landrat Dr. Caspar, der afløste Stalman, viste sig imidlertid som en så svag mand, at hans ansættelse for mig nærmest betød en forringelse. Jeg vil karakterisere ham som slet og ret postbud mellem generalen og mig og end ikke noget hurtigt postbud. Hans indstilling til de allerfleste opstående spørgsmål var udpræget civilistens, ikke den militæres, og det var derfor

i reglen ikke synderlig vanskeligt under vore forhandlinger at vinde hans forståelse for vore synspunkter, men da han næppe havde nogen indflydelse i generalkvarteret, var det kun undtagelsen, at der gennem ham opnåedes virkeligt resultat. Ganske betegnende også for værnemagtens syn på ham var det, at da jeg engang uden hans deltagelse havde haft en heldig forhandling med Generaloberst Lindemann og blev fulgt til bilen af dennes adjutant, sagde adjutanten til mig, at han, om han måtte tillade sig at sige det, ville tro, at jeg ville komme hurtigere og lykkeligere igennem med mange sager, hvis jeg altid gik direkte til generalen. Og det er nok muligt, at han har kunnet have ret heri, men i praksis lod det sig selvfølgelig slet ikke gøre med den mangfoldighed af sager, vi måtte tage os af. — Dr. Caspar havde været Landrat i Østpreussen og senere under krigen været guvernør eller noget lignende på de af tyskerne besatte Jerseyøer, og jeg vil tro, at han som civil administrator af disse øer kan have gjort udmærket fyldest. Han var, sin udpræget civile indstilling til trods, en stor beundrer af Hitler og strålede som en sol, når han kunne få anledning til at omtale, at han havde mødt »der Führer« personlig. Ejendommeligt nok i den forbindelse at tænke på, at jeg nogle år efter kapitulationen for første og ene-

ste gang fik et brev fra ham fra Flensborg, hvori han sagde, at han troede, det ville glæde mig at høre, at han ved en eller anden afnazificeringsdomstol var blevet frifundet for nazisme.

Cheferne for de forskellige værnemagtsafdelinger under generalkvarteret mødte jeg personlig kun ved møder hos generalen, men mine medarbejdere havde derimod næsten daglig forhandlinger med dem. En undtagelse for mit vedkommende var alene chefen for det militære lægevæsen, en generallæge Eckl. Fuldmægtig Lundsteen havde, så vidt jeg forstod, lært ham noget at kende i vor sundhedsstyrelse. Han var bayrer og udpræget antinazistisk og kom af og til over til os på sanatoriet og sludrede med os. Jeg husker, han engang, da han havde en samtale med mig, indledte med spørgsmålet »Wird hier gehorcht«, hvorefter han, da jeg havde beroliget ham, lod munden løbe.

Nogen selskabelig omgang med værnemagten havde vi ikke. Jeg havde, inden jeg endnu var taget op til Silkeborg, bedt kontorchef Worsaae og fuldmægtig Lundsteen om gennem Stalmann at lade værnemagten forstå, at al selskabelig omgang med os måtte være tabu. Ikke desto mindre forespurgte — vistnok i februar eller

marts 1944 — Dr. Caspar fuldmægtig Lundsteen, hvorledes han troede, jeg ville stille mig til en indbydelse fra generalen til lunch i officerskasinoet. Lundsteen svarede, at han vidste, at jeg, som det fra første færd var sagt underhånden til Stalman, ikke ville se mig i stand til at efterkomme en sådan indbydelse, og da jeg derefter første gang traf Caspar, sagde jeg selv til ham, at Lundsteen ikke havde taget fejl med sit svar. Alligevel kom Caspar i marts 1945 direkte til mig med en lunchindbydelse fra Generalobersten, og da jeg i den anledning sagde, at Caspar jo på forhånd kendte min indstilling i så henseende, blev han let febrilsk og sagde, om jeg da ikke ville gøre ham den tjeneste selv at sige det til Generalobersten. Det erklærede jeg mig naturligvis villig til og føjede til, at jeg såmænd endog ville gøre det skriftligt. Og det gjorde jeg så, men selvsagt i de høfligste vendinger.

Men nu selve virksomheden.

*

På forhånd måtte jeg regne med, at kravene, der fra værnemagtens side ville blive stillet Jylland over, ville blive talrige, og med det fåtal af kvalificerede medarbejdere, der var stillet til min rådighed, måtte jeg anse min opgave for uoverkommelig, hvis forholdene udviklede sig på den

måde, at de lokale jyske myndigheder ville videresende til mig alle de sager, som de kom ud for. Jeg fandt det derfor hensigtsmæssigt inden min afrejse til Silkeborg at anmode mine jyske amtmandskolleger — der i forvejen ikke havde større kendskab til den foreliggende situation, end hvad jeg havde haft ved min indkaldelse til mødet med departementscheferne — om at mødes med mig i Århus. Jeg fremhævede her over for dem, at oprettelsen af Silkeborg-kontoret ikke betød nogen forandring i den hidtidige forretningsgang mellem danske og tyske myndigheder, men at forretningsgangen i princippet forblev som hidtil, og at det navnlig ikke var meningen, at alle forefaldende sager skulle sendes til Silkeborg. Derimod kunne den opstående truende situation medføre krav, som kunne volde danske myndigheder tvivl om disse kravs betimelighed eller nødvendighed, og i så fald kunne der ske henvendelse til mig med anmodning om hurtig vejledning og støtte. Jeg anførte, at myndighederne måtte forudses at blive stillet over for krav om dybt indgribende foranstaltninger, som f. eks. kunne komme til at føre til privat indkvartering, til indskrænkning eller hel standsning af skoleundervisning, overladelse til tyskerne af sygehusplads o.s.v. Som oftest ville sagerne antagelig opstå som

krav rejst direkte fra tysk side over for de lokale danske myndigheder, og disse burde da behandle sagen og ved forhandling søge opnået det for vore egne interesser bedst mulige resultat. Først hvis det viste sig, at forhandling ikke kunne føre til et efter omstændighederne tilfredsstillende resultat, såvel som naturligvis, hvis man var i tvivl om, hvorvidt gældende bestemmelser, være sig danske eller tyske, overhovedet hjemlede krav som det fremsatte, burde der rettes henvendelse til mit kontor eller mig. Jeg pointerede over for mine amtmandskolleger og bad dem i videst muligt omfang at forklare de lokale myndigheder, at Silkeborg-kontoret umuligt kunne have kendskab til alle de lokale forhold, som kunne gøre sig gældende, og derfor let ville komme til kort i forhandlinger med tyskerne, hvis ikke førsteforhandlingerne som regel var ført lokalt. Jeg bad endvidere kollegerne om over for de lokale myndigheder stærkt at fremhæve, at de oplysninger, der sendtes mig, måtte være så udtømmende som muligt og ikke mindst ubetinget korrekte, og jeg pegede på det ønskelige i, at de stedlige myndigheder holdt hinanden underrettet om opstående tilfælde og om måden, de løstes på. — På mødet med amtmændene blev der endnu af kontorchef Worsaae og fuldmægtig Lundsteen givet oplysninger om den stil-

lingtagen og praksis, der på forskellige områder havde udviklet sig i udenrigsministeriet og indenrigsministeriet ved behandling af »tyskersager«.

Ved min forhandling i udenrigsministeriet den 10. november hos udenrigsministeriets direktør havde jeg fået det indtryk, at Silkeborg-kontorets oprettelse var ønsket også af værnemagten, men unægtelig måtte dette mit indtryk svækkes en del, da jeg ved min ankomst til Silkeborg den 15. s. m. af Worsaae og Lundsteen blev modtaget med den tidligere omtalte meddelelse om, at v. Hanneken ville lægge beslag på Gl. Skovridergård, hvor vi netop havde sikret os kontor- og opholdslokaler, og at han allerede samme dag uden at afvente nogen som helst forhandling med mig havde udfærdiget beslaglæggelsesdekret. Da jeg den 17. november havde min første forhandling i Silkeborg med Dr. Stalman, udtalte jeg derfor over for ham, at jeg på baggrund af det passerede ikke kunne frigøre mig for en fornemmelse af, at generalen tillagde tilstedeværelsen i Silkeborg af en repræsentant for centraladministrationen mindre betydning end af de danske myndigheder forudsat. Dr. Stalman svarede hertil, at der åbenbart havde foreligget en misforståelse, generalen havde af en samtale med —

så vidt jeg husker — Oberquartiermeisteren fået den opfattelse, at det fra dansk side havde været hensigten efterhånden at udvide kontorets rammer og langsomt at fortrænge Gl. Skovridergårdens patienter til fordel for kontoret. Noget sådant ville være i strid med de indgåede aftaler om kontorets virkefelt og havde vakt generalens forbavselse. Generalen — sagde Stalman — var imidlertid nu klar over, at dette ikke var hensigten, og den således opståede misforståelse kunne nu betragtes som værende løst. Disse Dr. Stalmanns bemærkninger har jeg aldrig kunnet tage for andet end et forsøg fra hans side på at dække over generalens kluntethed. Noget som helst reelt grundlag for hans formodning om tilstedeværelsen af planer om Silkeborg-kontoret som en stor institution med talrigt personale har aldrig foreligget, og det var meget betegnende, at da jeg den 19. november havde min første samtale med generalen, begrundede han sit ønske om, at vi skulle forlade Gl. Skovridergård med, at han måtte skaffe sine officerer »anstændige« opholdskår. Ved slutningen af min forhandling med Dr. Stalman den 17. var denne i øvrigt også kommet til at røbe generalens virkelige hensigt med at ville have Silkeborg-kontoret bort fra Gl. Skovridergård, idet han oplyste, at generalen efter en udtalelse fra Ober-

quartiermeisteren til Stalman ønskede at kunne disponere over en større ejendom i nærheden af generalens eget kvarter på Silkeborg Bad og med passende opholds- og spiserum samt fornødne lokaler til kontorbrug. Stalman henstillede derfor den 17. til mig, at der snarest fra min side stilledes forslag, der anviste et andet for generalens formål egnet objekt i Silkeborgs umiddelbare nærhed, en henstilling, der for så vidt generede mig, som jeg allerede inden påbegyndelsen af min opgave i Silkeborg var kommet til det standpunkt — som i øvrigt aldeles konsekvent blev gennemført i hele Silkeborg-kontorets levetid — at det altid måtte undgås, at kontoret udpegede, hvem eller hvad der skulle være offer for de af tyskerne stillede krav. Jeg refererede imidlertid min samtale med Dr. Stalman for borgmesteren som indkvarteringsmyndighed, og han fandt, at man burde foreslå tyskerne, at de i stedet for Gl. Skovridergård tog Silkeborg Husholdningsskole, som bestod af en hovedbygning og en villa. I denne hovedbygning fandtes der ca. 31 værelser, der hver havde plads til to elever, en meget stor spisestue, opholdsstue, lærerindedagligstue, elevdagligstue og kontor, og i villaen var der syv værelser. Under en genvisit den 18. hos Dr. Stalman aftaltes da, at han og fuldmægtig Lundsteen samme dag skulle

besigtige husholdningsskolen, og under denne besigtigelse gav Stalman udtryk for, ikke blot at han syntes godt om skolen, men også at han forstod, det var vigtigt, at Gl. Skovridergård bevaredes som sygehus for det tilfælde, at der skulle ske bombeødelæggelser i Silkeborg (Gl. Skovridergård var beliggende nogle hundrede m uden for selve byen). Om formiddagen den 19. november foretoges en ny besigtigelse, denne gang af Oberfeldintendanten (Balnus) og Lundsteen; Balnus syntes knap så tilfreds med skolen, men gav dog indtryk af, at han ville gå ind for planen, som han lovede at forelægge for generalen. Kl. 11 samme dag havde jeg mit første møde med generalen, og ved mødets slutning meddelte denne, at han anså det for udelukket at benytte husholdningsskolen. Oberfeldintendanten, som jeg lod få besked herom, gik derefter af sig selv på ny til generalen og stillede det forslag, at man tog husholdningsskolen sammen med nogle andre lokaler. Men generalen erklærede som sin endelige bestemmelse, at Gl. Skovridergård skulle beslaglægges. Jeg kunne få frist til den 1. december med at rykke ud og finde andre til mit brug egnede lokaler.

Allerede ved Dr. Stalmanns og mit første møde den 17. november kom ganske naturligt spørgsmålet om forret-

ningsgangen mellem os på bane. Henvendelser til eller fra tyskerne forudsattes normalt at ske gennem Stalman som den rigsbefuldmægtigede Dr. Bests repræsentant i Silkeborg. Stalman gav straks udtryk for en forventning om, at jeg i kraft af min autoritet ville gøre min indflydelse gældende over for de danske myndigheder, og fandt, at det ville være i gensidig interesse, at de forholdsregler, der af værnemagten skønnedes nødvendige til sikring af dennes interesser, effektueredes ved et gnidningsløst samarbejde under så tilfredsstillende og lidt byrdefuld form som muligt. Jeg bemærkede dertil, at min virksomhed måtte blive i overensstemmelse med vor gældende lovgivning og hidtidige praksis, og at det i mange tilfælde ville være nødvendigt, at jeg, forinden afgørelse blev truffet, havde sat mig i forbindelse med de centrale myndigheder. Jeg anvendte det billede, som ved mit møde i udenrigsministeriet var blevet brugt over for mig, at jeg skulle være »centraladministrationens forlængede arm« og følgelig handle i overensstemmelse med centraladministrationen. Dr. Stalman og jeg var i øvrigt enige i, at det for os begge ville være af stor værdi rettidigt at have fornøden information om de tyske ønskers omfang, således at en drøftelse kunne finde sted mellem os inden de påtænkte foranstaltningers

iværksættelse. Hvad ønskerne i den nærmeste fremtid ville gå ud på, gav Dr. Stalman ikke oplysning om udover, at de vigtigste problemer formentlig ville komme til at angå spørgsmål om indkvartering af tyske tropper, materialefremskaffelser og indsættelse af fornøden arbejdskraft til brug for de tyske befæstningsanlæg. Problemer af denne art var jo unægtelig for danske interesser af den største betydning og kunne i og for sig have opfordret til en nærmere uddybning. Men da jeg allerede over for Dr. Stalman havde fremhævet nødvendigheden for mig af i mange tilfælde at sætte mig i forbindelse med centraladministrationen, før afgørelse blev truffet, fandt jeg det klogest at se tiden an med udsigt til ved det til den 19. november fastsatte møde med generalen af dennes egen mund at høre, hvad det nærmere var, der tilsigtedes fra værnemagtens side. Antydning af, hvad der i så henseende kunne ventes, var ikke givet mig under samtalen den 10. i udenrigsministeriet med direktør Svenningsen og departementschef Saurbrey alene bortset fra, at Saurbrey havde nævnet, at der var fremsat krav om beslaglæggelse af et jysk sygehus, og at kravet næppe kunne afvises.

Med den omtale, der var givet mig af general v. Hannekens personlighed og med det forhåndsindtryk, hans lidet

hensynsfulde optræden i spørgsmålet om Gl. Skovridergård havde givet mig, er det klart, at jeg gik til mødet med ham den 19. november ikke blot med et vist ubehag, men også med nysgerrighed. Jeg ledsagedes af Worsaae og Lundsteen. Til stede hos generalen var Dr. Stalman, som foretog præsentationen. Andre var ikke til stede, men i forkontoret opholdt Oberfeldintendant Balnus og — så vidt jeg husker — en Reichskriegsgerichtsrat Dr. Cantor sig.

Mødet varede en god times tid. Generalen indledede med en lang redegørelse, hvis hovedindhold var omtrent følgende:

Efter det i Moskva stedfundne møde af de allierede magter var der antagelig fra russisk side stillet energiske krav til England med hensyn til invasion på det europæiske fastland. Fra tysk side måtte man herefter regne med et invasionsforsøg i Jylland som en mulighed, der var så nærliggende, at de tyske tropper i Danmark øjeblikkelig måtte gå i gang med en udvidelse af de allerede her i landet påbegyndte befæstningsarbejder, således mod vestkysten anlæggelse af »en anden linie«. Hvor store udsigterne til et invasionsforsøg i Danmark var, kunne han ikke udtale sig om, men en invasion fra engelsk side lod sig realisere. De nye invasionsbåde af

større type kunne sejle direkte fra England til Danmark, medens mindre både måtte omlades fra moderskibe. Et invasionsforsøg i Jylland kunne derfor ikke siges at være uden tillokelse for englænderne, bl. a. fordi der ved en vellykket invasion kunne skabes muligheder for at afskære Norge og betingelser for at komme Tyskland nærmere ind på livet. Under disse omstændigheder var det for generalen nødvendigt uden ophold at sætte en række foranstaltninger i gang. Han sagde herom omtrent følgende:

I. Den første og største vanskelighed, som måtte løses, var at fremskaffe arbejdskraft til de nye befæstningsanlæg. Hertil udkrævedes ud over de allerede for værnemagten arbejdende danske arbejdsstyrker i Jylland skønsmæssigt ca. 40 000 mand, et antal, som man ikke kunne komme op på uden dybtgående indgreb. Dette mandskab måtte møde på arbejdspladserne medførende skovle og spader, og arbejdsstyrken kunne fremskaffes på forskellige måde. Inden for de enkelte kommuner måtte der fremskaffes al disponibel arbejdskraft enten derved, at der pålagdes en almindelig arbejdspligt inden for kommunen, eller idet det overlodes kommunerne selv på mere eller mindre frivillig basis

at fremskaffe arbejdskraften, f. eks. gennem entreprenørfirmaer. Det ville desuden være nødvendigt fra andre egne af Danmark at tiltrække arbejdskraft. Det kunne ske dels ved, så længe værnemagtsarbejderne i Jylland stod på, at udelukke arbejdsløse, som havde arbejdsevne, fra arbejdsløshedsunderstøttelse, dels derved, at man fandt former, hvorefter tjenerne, barberere og lignende (!) ad mere eller mindre frivillig vej overførtes fra øerne til værnemagtsarbejderne i Jylland, dels endelig derved, at en række virksomheder, hvis produktion ikke var livsvigtig, lagdes stille. Generalen var klar over, at alt dette ville have dybtgående virkninger for befolkningen, men det ville være absolut nødvendigt at nå op på en sådan arbejdsstyrke, og han ville, hvis dette ikke kunne nås ad frivillighedens vej, ikke vige tilbage for på egen hånd at træffe de fornødne forholdsregler. Byggearbejderne måtte påregnes ikke at være tilendebragt før henad foråret.

II. Da indkvarteringsforholdene for de pågældende arbejdere ville blive meget vanskelige, idet en stor del af arbejdet ville foregå i tyndt bebyggede egne, hvor pri-

vat indkvartering kun kunne opnås i en vis udstrækning, måtte der i nogen grad oprettes arbejdslejre, og indkvarteringen af arbejdere ville medføre betydelige materialekrav. Idet der ikke ville kunne skabes sådanne indkvarteringsforhold for de danske arbejdere, at disse helt igennem kunne bo umiddelbart op ad deres arbejdspladser, ville der blive stillet krav om omnibusser og lastvogne til arbejdertransporter, uanset om disse køretøjer måtte tages ud af deres daglige drift.

- III. Visse egne kunne som følge af tilstrømningen af danske arbejdere og tilstedeværelsen af tyske tropper ikke ventes at kunne være selvforsynende med levnedsmidler, hvorfor det kunne blive nødvendigt, at levnedsmidler tilførtes fra andre dele af landet.
- IV. Med hensyn til indkvartering af tyske tropper ville man vel bestrebe sig for, at indkvarteringen i så ringe udstrækning som muligt blev til gene for den danske befolkning, men hvor indkvartering var nødvendig, ville den fornødne plads blive krævet. Kravene ville dog kun komme til at omfatte, hvad der var strengt nødvendigt.
- V. Under henvisning til de sabota-

gehandlinger, der i de sidste halvandet døgn var foretaget mod jernbaneanlæg i Jylland (Langå-broen og blokposten i Århus), udtalte generalen, at han var overbevist om, at en sådan sabotage ikke kunne foretages, medmindre der inden for statsbanernes egne rækker fandtes folk som medarbejdere. Han kunne for sit eget vedkommende ikke angive, hvilke anlæg der måtte beskyttes, da han ud fra sine erfaringer måtte befrygte, at hvis han til statsbaneledelsen udpegede særlige anlæg, ville netop de og forholdsvis omgående blive ødelagt. Men det var absolut påkrævet og ikke mindst i det danske erhvervslivs interesse, at der fra statsbaneledelsens egen side ganske anderledes energisk end hidtil blev skredet til beskyttelse af de tekniske anlæg. En mere omfattende ødelæggelse af jernbanevæsenet ville i første række være til skade for danske interesser, idet man i givet fald som en selvfølge først ville sørge for egne transportere, mens danske måtte komme i anden række.

- VI. I forbindelse med spørgsmålet om beskyttelsen af jernbaneanlæggene var det påkrævet, at det danske politi i Jylland og særlig i vestkystegnen styrkedes.

VII. Endelig fremhævede generalen, at han anså den danske civilbeskyttelsestjeneste for at være meget mangelfuld. Under et eventuelt angreb på Jylland måtte det påregnes, at englænderne fuldstændigt ville ødelægge byer som først og fremmest Ålborg, men også Århus, Esbjerg og Silkeborg. Det var letsindigt, hvis man ikke for disse byers vedkommende øjeblikkelig organiserede evakueringsplan m. m.

Generalen sluttede med at sige, at jeg og mine medarbejdere fra hans side kunne forvente et loyalt og af stor åbenhed præget samarbejde, og at han fra min side forventede lignende loyalitet og åbenhed, selv om han ikke påregnede nogen tysk indstilling. Selv om han i og for sig betragtede mig og mine medhjælpere som hørende til sin medarbejderstab (!!), forstod han, at vi først og fremmest havde danske opgaver at varetage, og i det omfang, hvor mit medarbejderskab ikke ville kunne opnås, måtte han forbeholde sig at træffe sine dispositioner.

Det tog generalen op imod en time — mere nøjagtigt mellem 50 og 55 minutter — at udvikle alle disse synspunkter, og under denne hans lange enetale kunne jeg ikke undgå at føle vreden koge i mig. Det var mindre

hans uartighed med at fortælle mig, at han betragtede os som sin medarbejderstab, der fremkaldte en sådan følelse. Det var først og fremmest stemmeføringen, som ikke kunne undgå at virke irriterende på mig. Imidlertid havde jeg beherskelse nok til at svare generalen med ganske kort at redegøre for, hvilken opgave det var, der var mig pålagt af centraladministrationen, og at udtale, at jeg til denne opgave kom med vilje til og ønske om, at arbejdet måtte foregå så friktionsløst som muligt.

Hvad angår realiteten i de betragtninger, generalen hævdede, måtte navnlig det under punkt I anførte virke frapperende. Et ønske om fremskaffelse af en arbejdsstyrke af en sådan størrelse, som af generalen nævnet, måtte i sig selv synes voldsomt, og de vanskeligheder, en sådan arbejdsstyrkes indkvartering i tyndt befolkede egne ville medføre, måtte blive overordentlig store. Men alvorligst måtte dog forekomme de fremførte tanker om de veje, man skulle gå, for at en sådan arbejdsstyrke skulle kunne blive en realitet. I det omfang, fremgangsmåden ville være stridende mod dansk lovgivning, ville jeg have måttet afslå enhver medvirken. Og dertil kom, at det for mig stod som ganske usandsynligt, at der skulle kunne påregnes frivilligt medarbejderskab fra kom-

munernes side til adskillige af de foranstaltninger, der var nævnede. Men ved forgæves at søge at lægge pres på kommunerne — som det jo måtte blive min opgave, om sagen skulle søges gennemført — ville jeg alene opnå at kompromittere såvel centraladministrationen som mig selv. Mødet med generalen gjorde det nødvendigt for mig omgående at sætte mig i forbindelse med centraladministrationen.

Da »hustelefonen« fra mit kontor til udenrigsministeriet den 19. november endnu ikke havde kunnet nå at blive installeret, bad jeg kontorchef Worsaae om endnu samme aften at køre til København og forelægge direktør Svenningsen sagen. Jeg medgav kontorchefen et udførligt referat af mødet hos generalen samt et brev, hvori jeg fremsatte nogle betragtninger, som generalens udtalelser rent umiddelbart havde givet mig anledning til. Mit brev var sålydende:

»Jeg har i dag haft min første samtale med general v. Hanneken og henviser herom til vedlagte referat.

Generalens udtalelser, der blev fremsat med stor bestemthed, bestyrker for mig rigtigheden af Dr. Stalmanns udtalelse til mig ved mit møde med denne den 17. d. m., at det for generalen alene vil være afgørende, at enderesultaterne bliver tilfredsstillende for ham. For ham er det alfa og omega,

at de forsvarsforanstaltninger mod en invasion, som af værnemagten anses for ønskelige, bliver gennemført, være sig af værnemagten på egen hånd eller med bistand af de danske myndigheder, selv om han selvsagt gerne tager imod den bistand, der herfra måtte kunne ydes.

Det vedlagte referat giver et klart billede af de syv punkter, hvor tyskerne venter medarbejderskab, og med hensyn til de allerfleste af punkterne forekommer det mig, at sådant medarbejderskab vanskeligt kan realiseres, idet de pågældende forholds ordning vil være ikke blot af teknisk, men også — og navnlig — af politisk karakter eller dog af sådan karakter, at afgørelse må træffes af centraladministrationen. Jeg har derfor fundet det rigtigt at anmode kontorchef Worsaae om at tage til København og eventuelt nærmere redegøre for mit syn på de rejste problemer. For enkelte hovedpunkters vedkommende skal jeg dog her fremsætte følgende bemærkninger:

Om en række af de rejste krav gælder det, at de utvivlsomt ikke vil kunne gennemføres i henhold til den gældende danske lovgivning (så lidt som i henhold til de af den øverstbefalende for de tyske tropper i Danmark hidtil udfærdigede i dag gældende bestemmelser). Spørgsmålet bliver da, om det ikke vil være rigtigst, hvis ty-

skerne virkelig står fast på gennemførelsen, at lade dem, om jeg så må sige, »tage selv«.

I første række gælder det måske spørgsmålet om fremskaffelsen af arbejdskraft. Jeg spørger uvilkårligt, om frivilligt medarbejderskab fra kommunernes side til foranstaltninger af den ønskede art kan forventes fra kommunernes side? I benægtende fald ville jeg da ikke komme til at kompromittere såvel centralstyrelsen som mig selv ved at foretage noget, der ikke kan blive andet end forgæves at søge at lægge pres. Tallet af arbejdere, som kræves (40 000), er i sig selv så betydeligt, at det uvilkårligt for mig rejser det spørgsmål, om det ikke ville være naturligt for os at hjemkalde Norges- og Tysklands-arbejdere.

Som det fremgår af referatet, har jeg ikke fremsat bemærkninger til svar på general v. Hannekens udtalelser, idet jeg — som ovenfor berørt — mener, at samtlige spørgsmål principielt må finde deres løsning i København. Under hensyn til den mig betroede opgave mener jeg dog, at det er min pligt at redegøre for mit syn også på den »politiske« side af sagen ud fra det indtryk, jeg har fået under min forhandling med general v. Hanneken.

I almindelighed kan siges, at der næppe er tvivl om, at generalen, hvem forsvaret af Jylland påhviler, vil sætte

meget for ikke at sige alt ind på gennemførelsen af de krav, han har fremsat. Man bør da formentlig ikke overse, *at* på den ene side opfyldelsen af de omhandlede krav vil være af afgørende betydning for den tyske værne-magt, men *at* på den anden side den danske befolknings personlige og materielle indsats vil være absolut påkrævet, for at de af generalen planlagte befæstnings- og sikringsforanstaltninger m. v. kan gennemføres, og *at* en svigten i den hertil fordrede ydelse — hvad enten den skyldes manglende organisation fra dansk eller tysk side eller beror på sabotage eller »sit down« strejke fra befolkningens side — vil svække om ikke umuliggøre den tyske indsats. De danske myndigheders stilling, under forhandlinger vedrørende de omhandlede spørgsmål, må derfor antages at have en vis styrke.

Hertil kommer, at de straffeforanstaltninger, der eventuelt måtte blive iværksat af danske myndigheder, under hensyn til, at de væsentligste af de fremsatte krav strider mod dansk retsbevidsthed, næppe kan antages at blive så vidtgående, at de ville tilfredsstille de tyske ønsker, og at der således antagelig alligevel ville blive spørgsmål om tyske straffeforanstaltninger. Jeg bemærker i denne forbindelse, at generalen i forbigående berørte nødvendigheden af sådanne straffeforanstaltninger og gav udtryk

for, at han selv forstod, at han i givet fald måtte overtage udførelsen af disse (»skydning af et par stykker vil have den forønskede virkning«).

Stillingen synes da at være den, at et forsøg på ved kompromisløsning at etablere en ordning fra dansk side næppe kan ventes at tilfredsstille værnemagten, men at det alligevel måtte påregnes, at mere yderliggående tyske krav vil blive gennemført.

Jeg skal endnu pege på, at det af referatet vil ses, at udgangspunktet for generalens krav om medarbejde fra de danske myndigheders side er, at den danske befolkning stort set vil have interesse i at deltage i de tyske foranstaltninger. Begrundelsen herfor er for det første, at befolkningen ved eventuel engelsk invasion vil lide mindre, hvis den tyske befæstning af landet er stærk, og for det andet, at de tyske forholdsregler, f. eks. standsning af den civile danske trafik, i første række vil ramme den danske befolkning.

Vedrørende det første punkt bemærkes, at jeg ikke kan bedømme rigtigheden af dette, men at det dog måske kan drøftes, om en stærk befæstning af Jylland vil være afgørende for, at befolkningen ikke udsættes for særlige lidelser; dette spørgsmål synes egnet til drøftelse med de ansvarlige danske militære myndigheder.

Og hvad henvisningen til eventuel

standsning af den civile trafik angår, forekommer det mig rigtigt at pege på, at en sådan standsning samtidig med at ramme den danske befolkning næppe ville kunne undgå at vanskeliggøre leverancerne til værnemagten og de tyske befæstningsanlæg. Må jeg endnu tilføje — — —«.

Gjort bekendt med det passerede udtalte direktør Svenningsen, at det måtte forbavse ham, at general v. Hanneken havde henvist til krav om arbejdsydelser omfattende ikke mindre end ca. 40 000 mand. Lederen af OT (Organisation Todt), tyskeren Martinsen, der var underlagt den tyske rigsbefuldmægtigede i København som leder af en af dennes »Hauptabteilungen«, havde lige ført en række forhandlinger med udenrigsministeriet netop om jyllandsarbejder, over hvilke han havde overledelsen. Man havde i den anledning nedsat et uformelt udvalg, til hvilket man successivt ville tilkalde repræsentanter for andre ministerier i det omfang, disse måtte medvirke ved løsningen af de spørgsmål, der opstod. Man var nået til et arbejdsgrundlag, for hvilket forudsætningerne var et krav fra tysk side om, at der ad frivillighedens vej til de tyske byggearbejder engageredes 10 000 arbejdere og ikke som af generalen anført ca. 40 000. Der var opnået enighed om, at grundlaget for

fremskaffelsen af en sådan arbejdsstyrke skulle være, at 30 danske firmaer, der havde fået overdraget udførelsen af de pågældende værne-magtsarbejder, skulle fremskaffe den fornødne arbejdskraft ad frivilligheds vej gennem annoncering samt således, at der kun betaltes tarifmæssig løn, og at firmaerne ikke var berettiget til at antage arbejdere, der allerede var beskæftiget i landbruget.

Direktør Svenningsen, der straks efter samtalen med kontorchef Worsaae tog til Dr. Best for at give denne en meddelelse om, hvad der var passeret ved mødet i Silkeborg med generalen, meddelte senere på dagen kontorchefen, at Dr. Best havde henvist til generalens temperament, og at militæret ofte gaber højt, men senere i nogen grad falder ned fra piedestalen. Direktør Svenningsen fandt for sit vedkommende, at vi måtte stå fast på de nu med OT — hvad der ville sige den rigsbefuldmægtigede — truffne aftaler. Gav annoncering og samarbejde med arbejdsanvisningskontorerne ikke de fornødne resultater, måtte andre veje søges, men i så fald i København.

Om eftermiddagen afholdtes departementschefmøde, hvor man i alt væsentligt tiltrådte direktør Svenningsens standpunkt, hvorefter jeg skulle holde fast på aftalen med OT og i påkommende tilfælde videregive sa-

gen til København, en afgørelse, som selvsagt måtte tilkomme departementscheferne. Men overraskende for mig var det, at jeg først nu blev bekendt med den med OT indgåede overenskomst, om hvilken man ganske havde undladt at orientere mig såvel ved mødet i udenrigsministeriet den 10. november og i departementschefmødet samme dag som senere, skønt de med OT førte forhandlinger dog involverede noget særdeles vigtigt i den situation, som netop havde foranlediget anmodningen til mig om at påtage mig hvervet i Silkeborg. Havde jeg i tide været orienteret, var mødet med generalen den 19. antagelig forløbet noget anderledes.

Problemerne med hensyn til tilvejebringelse af arbejdskraft til værne-magtsarbejder og arbejdsstyrkens indkvartering viste sig imidlertid ikke at ligge ganske så enkle som forudsat i København. Allerede den 16. november var der til de stedlige myndigheder i Esbjerg blevet stillet krav om 800—1000 mand til befæstningsarbejder, et krav, der foreløbig var blevet klaret gennem arbejdsanvisningskontoret, og den 22. november fik jeg meddelelse fra Fredericia om, at den derværende politimester var blevet arresteret af værnemagten i anledning af, at han havde nægtet at medvirke til fremskaffelse af arbejdskraft til

brug ved arbejder for tysk regning, en opgave, der jo lå ganske uden for en politimesters område. Baggrunden viste sig at være den, at det af den tyske havnekaptajn i Fredericia var blevet meddelt, at der til udførelse af skyttegravsarbejde og pigtrådsafspærring behøvedes arbejdskraft med skovle, spader og hakker. Aflønning, indkvartering, forplejning og befordring til arbejdspladsen skulle være kommunens sag, og til gennemførelse heraf var det bl. a., at politiets medvirken var forlangt. En lignende sag kom samtidig fra Brønderslev, hvor de stedlige myndigheder dog havde fået en foreløbig udsættelse under henvisning over for tyskerne til, at man ønskede spørgsmålet forelagt for mig. Da jeg derefter forhandlede sagerne med Dr. Stalman, oplyste denne, at der Standorttæstete i visse områder, hvor OT ikke forestod ledelsen af byggearbejderne, fra hovedkvarteret havde modtaget visse retningslinier, hvorefter der Standorttæstete i sådanne tilfælde skulle henvende sig til de stedlige politimestre og borgmestre og, hvis disse nægtede deres medvirken, give melding til hovedkvarteret, der så på en eller anden måde ville træffe forholdsregler over for de genstridige. Det viste sig med andre ord, at generalen ikke følte sig bundet af aftalen med OT (og den rigsbefuldmægtigede), eller at den køben-

havnske aftale i hvert fald var alt andet end udtømmende, og at det kun var så som så med fremskaffelsen på frivillig basis af denne yderligere arbejdskraft. Og den 23. november mødte Dr. Stalman efter drøftelse med generalen frem med ønsker om indkvartering i nærmere angivne områder fra Esbjerg til Lemvig samt i eller omkring Åbybro, Hjørring, Skagen og Frederikshavn af en arbejdsstyrke, der foruden arbejdere, der anbragtes i særlige lejre, ansattes til 10 000 til 20 000 mand. Svar ønskedes senest den næste dag.

Jeg svarede Dr. Stalman, at jeg ville forelægge disse sager for centraladministrationen, men gjorde dog straks opmærksom på, at i sager af Fredericia- og Brønderslev-karakter måtte i hvert fald politimesteren være udenfor, og at borgmesterens medvirken måtte være indskrænket til, at han pegede på egnede entreprenører, hvis sag det da måtte være gennem arbejdsanvisningskontor og annoncering at skaffe arbejdskraften. Altså en ordning i analogi med den i København med OT truffe.

Udenrigsministeriet, som derefter forhandlede Fredericia- og Brønderslev-sagerne med den rigsbefuldmægtigede, meddelte derefter i sit svar til mig, at Dr. Best havde udtalt, at befæstningsarbejder principielt henhørte under OT, at overalt, hvor OT

var repræsenteret, skulle alt ordnes af OT i overensstemmelse med de i København truffne aftaler, og at værnemagten, hvor OT ikke var repræsenteret, måtte henvende sig til borgmesteren med anmodning om bistand til at finde et firma, der kunne påtage sig entreprisen. Politimestrene skulle ikke indblandes i disse forhold. Med hensyn til indkvarteringsspørgsmålet gik svaret uden om overskridelsen af OT-aftalens 10 000 mand, og man udtalte alene, at der gennem vedkommende amtmand og lokale politimynderheder måtte søges indkvartering etableret på frivilligt grundlag hos beboerne efter orientering om, hvor det under hensyn til arbejdernes antal og arbejdspladsernes beliggenhed var mest hensigtsmæssigt. Fastsættelse af kostsætser og ydelser overlodes til mig.

På dette grundlag gik jeg derefter i gang med opgaven med indkvarteringen af den store arbejdsstyrke, idet jeg selvsagt så det som min opgave at virke til, at indkvarteringen kunne blive så lidt byrdefuld som mulig for befolkningen. Jeg indbød borgmestrene i Esbjerg, Varde, Holstebro, Ringkøbing og Lemvig, politimestrene i kredsene fra Esbjerg til Lemvig og sognerådsformændene, der repræsenterede større stationsbyer i det af indkvarteringen truede område i politi-

kredsene, til et møde i Holstebro den 25. november om formiddagen og amtmanden i Hjørring, borgmestrene i Brønderslev, Hjørring, Skagen, Frederikshavn og Sæby, politimestrene i de tilsvarende kredse og nogle sognerådsformænd fra større stationsbyer i Hjørring amt til et møde i Brønderslev samme dags eftermiddag. På begge møder redegjorde jeg for det af værnemagten rejste krav om indkvartering af arbejdere og stillede det direkte spørgsmål, om indkvartering var mulig og i bekræftende fald, om den kunne ventes gennemført på frivilligt grundlag. Navnlig fra borgmestrenes side, men også af forskellige sognerådsformænd blev det gjort gældende, at alle disponible anvendelige offentlige og halvoffentlige lokaler allerede var optaget af værnemagten. Hvis indkvartering skulle præsteres på disse steder, måtte den ske i byernes opland. For landets vedkommende mentes det ikke at kunne bestrides, at kvarterrum kunne findes. Hvad det sidstnævnte af mine spørgsmål angik, udtaltes det enstemmigt og bestemt, at tanken om indkvartering på frivilligt grundlag ikke var gennemførlig.

Jeg anførte da, at når sagen lå således, måtte det påregnes, at indkvarteringen blev gennemført ved magt, men efter de for mig foreliggende oplysninger gik jeg ud fra, at centraladministrationen ikke ville bruge tvang, men

at det ville blive værnemagten, der gennemførte bestemmelserne. Jeg sagde yderligere, at det utvivlsomt ville lette forholdene for befolkningen, hvis en af værnemagten iværksat indkvartering kunne foregå under tilsvarende forhold, som de danske indkvarteringsmyndigheder ville have fastsat, om det havde været danske soldater, som skulle indkvarteres i de pågældende områder. Forholdet ville da blive af lignende karakter, som vi nu kendte det, når der af værnemagten stilles krav om benyttelse til værnemagtsbrug af fast ejendom, altså således at vi selv bevarede adgang til at tale med om, på hvilken måde et krav kan gennemføres på den for os lempeiligste måde. Dette forstod man, og jeg anmodede derfor politimestrene om ganske omgående med sognefogdernes bistand at udarbejde lister over kvarterer med angivelse af antallet, der kunne indkvarteres i de enkelte kvarterer. Dette lovedes, således at listerne skulle sendes mig med ekspresbrev senest med sidste post en nærmere angivet dag.

Den linie, omkring hvilken værnemagten ville udføre de pågældende anlæg, blev derefter på møderne angivet og forklaring givet om nødvendigheden af, at kvartererne valgtes således, at afstanden til arbejdspladsen ikke blev for stor. Jeg anførte 3—4 km, og jeg oplyste, at det var værnemag-

tens tanke, at der skulle sættes særtog i gang morgen og aften på visse banestrækninger, således at arbejderne i passende omfang kunne befordres samlet med tog fra dette eller hint sted derhen, hvor arbejdet skulle foregå, ligesom værnemagten tænkte sig, at rutebiler kunne benyttes til sådanne transporter.

Med hensyn til indkvarteringsforholdene i almindelighed blev fra mange sider fremhævet nødvendigheden af, at arbejderne selv mødte med tæpper, et forhold, som arbejderne naturligvis burde underrettes om ved engageringen, og hvorom arbejdsanvisningskontorerne m. v. burde vide besked.

(Som et kuriosum fra møderne og som et eksempel på, hvor forjaget situationen var, kan anføres, at under gennemgangen i Holstebro af strækningen Ringkøbing-Lemvig indløb der til mig telefonisk meddelelse om, at indkvarteringen nu var bestemt til at skulle ske efter en anden plan end den, der den foregående aften var meddelt mig af Dr. Stalman, samt at der nu ønskedes natkvarter allerede den følgende dag i Holstebro for 500 arbejdere på gennemrejse og endvidere varig indkvartering samme sted af 500—600 mand fra den førstkommande mandag. Holstebro havde tidligere slet ikke været medtaget).

Tilbagevendt fra disse møder var spørgsmålet nu for mig i første række,

hvorledes departementscheferne efter de oplysninger, der på møderne var fremkommet om usandsynligheden af indkvarteringen gennemførelse på frivilligt grundlag, ville stille sig. Departementscheferne havde jo hidtil regnet frivillighed som grundlag også for indkvarteringen.

Idet jeg til udenrigsministeriet indberettede det på møderne i Holstebro og Brønderslev passerede, udtalte jeg, at jeg forudsatte, at det måtte overlades til værnemagten at påbyde det fornødne, samt at jeg havde foranlediget lister over kvartersteder med kvarterpladser udarbejdet, og at indkvarteringen efter mit skøn hensigtsmæssigst kunne foregå efter disse. Hvis departementscheferne tiltrådte dette, tænkte jeg mig kvarterordningen gennemført omtrent efter følgende linier:

De af borgmestre og politimestre udarbejdede kvarterlister afgives i to eksemplarer til Dr. Stalman. Efter at de ved hans foranstaltning var blevet forsynet med påtegning af intendanten hos Befehlshaber (altså samme tyske embedsmand, som udfærdigede værnemagts dekret om rekvisition af fast ejendom m. v.) om, at kvarter ville være at afgive i overensstemmelse med listen, sendes den ene liste til vedkommende politimester, som efter stedfunden mangfoldiggørelse af li-

sten afgiver et af de mangfoldiggjorte eksemplarer til hver af de pågældende kvarterværter. Det andet eksemplar af listen sendes af intendanten til OT eller eventuelt efter aftale med OT til vedkommende entreprenør, hvem det så påhviler at meddele arbejderne, hvor de skal have kvarter. Arbejderne må derefter, når de pr. jernbane eller bus er bragt til den kvarteret nærmestliggende station, selv finde kvarteret. Med hensyn til betalingen for kvarter var fastsættelsen heraf jo blevet overladt til mig, men jeg henstillede, at den skete gennem indenrigsministeriet allerede under hensyn til, at jeg ikke havde tilstrækkeligt personale til behandling af spørgsmålet. Jeg gjorde videre opmærksom på, at det ved indenrigsministeriets fastsættelse af kvartergodtgørelsen burde bestemmes, at godtgørelsen skulle udbetales kvarterværterne ikke af de pågældende arbejdere selv, men af entreprenørerne, eventuelt Bauleiteren, alt formentlig efter forhandling med entreprenørforeningen.

Mine forslag tiltrådtes med den ene ændring, at den enkelte kvartervært ikke burde have meddelelse om naboers forpligtelser og derfor blot burde have en kort meddelelse om, at det i henhold til dekret af den øverstbefalende over de tyske tropper i Danmark påhvilede ham at afgive kvarter

til så og så mange personer beskæftigede ved værnemagtsarbejder. Jeg anmodedes om at gøre tyskerne bekendt med resultatet af den foretagne undersøgelse og meddele dem, at gennemførelsen af den skitserede ordning, der af de vedkommende kompetente afdelingschefer skønnedes at være den mest hensigtsmæssige, forudsatte, at indkvarteringen baseredes på en tysk ordre, som gives i form af den af mig foreslåede påtegning af intendanten. Meddelelserne til de enkelte kvarterværter ville blive trykt af indenrigsministeriet, der også var indforstået med at fastlægge de endelige takster for kvartergodtgørelsen.

Samme dag, men før jeg endnu havde modtaget ministeriets meddelelse om antagelsen af den af mig foreslåede ordning, indfandt Dr. Stalman sig hos mig og afleverede en opstilling over fordeling inden den 1. december af 3 500 arbejdere på nærmere angivne områder. Jeg svarede ham, at indkvarteringsspørgsmålet var forelagt udenrigsministeriet, og at jeg måtte afvente nærmere forholdsordre, men at ordningen, hvis centraladministrationen var enig med mig, antagelig ville blive som ovenfor anført. Stalman sagde hertil, at han havde forstået, at indkvarteringen skulle foregå på frivillig basis, og såfremt tvang var nødvendig, så han helst, at centraladministrationen ville pålægge kvarterværterne

pligt til at modtage arbejderne. Herpå gik jeg, da sagen var forelagt, ikke nærmere ind ved denne lejlighed, men da jeg havde modtaget de i Holstebro- og Brønderslev-møderne omtalte indkvarteringslister, sendte jeg dem den 28. november til Dr. Stalman med en skrivelse, hvori jeg meddelte, at centraladministrationen havde tiltrådt den over for ham tidligere skitserede ordning med den ovenfor nævnte enkelte ændring, samt at indenrigsministeriet ville fastsætte de endelige takster for kvartergodtgørelsen.

Skønt der såvel den 29. og 30. november som den 1. december var forhandling om flere sager, kom Dr. Stalman ikke nærmere ind på indkvarteringsspørgsmålet ved disse lejligheder bortset fra, at han nævnede, at det ville være uigennemførligt, at OT og entreprenørerne i København således som forudsat i ordningen foretog fordelingen af arbejderne på kvarterstederne efter kvarterlisten. Den 2. december rejste han imidlertid mere principielle spørgsmål. Og nu var der i mellemtiden sket det, at man i København havde trykt indkvarteringslister og kort til brug ved meddelelserne (kvartersedlerne) til de enkelte kvarterværter. Formuleringen tilkendegav tysk tvangsindkvartering, og listen forudsattes underskrevet af intendanten hos generalen, kvartersedlerne

af stedets kommandant. Ordningen var i København fra tysk side blevet godkendt af Dr. Dreesen, der vistnok var knyttet til værnemagtsintendanturen i København. Meddelelse herom var derefter den 1. december af indenrigsministeriet sendt til de pågældende politimestre og borgmestre, og til politimestrene havde man tilføjet, at opgaven var dem uvedkommende, og at tyskerne selv måtte besørge det videre fornødne. Det stemte jo ikke ganske med den besked, udenrigsministeriet havde givet mig. Til alt uheld var det åbenbart af indenrigsministeriet blevet overset, at den ordning, der blev udsendt til borgmestre og politimestre som gældende, afveg ikke uvæsentligt fra, hvad jeg var anmodet om at meddele tyskerne i Silkeborg som centraladministrationens synspunkt. Og hvad der var omtrent lige så uheldigt, var, at man havde undladt at meddele mig, hvad der var sket.

I mødet den 2. december gjorde Dr. Stalman over for mig gældende, at den danske indkvarteringslovgivning indeholdt tilstrækkelig hjemmel for centraladministrationen til at indkvartere arbejderne, som måtte betragtes som »Wehrmachtsgefolge«, men man var dog fra tysk side villig til »af politiske grunde og for at give centraladministrationen støtte over for kvarterværterne« at udstede en an-

ordning vedrørende rekvisition af kvarter. Gennem fremhævelsen af den tyske forordning af 4. september 1943 (som indenrigsministeriet efter Dr. Stalmanns påstand havde henvist til i dets formulering af kvartersedlerne) blev værnemagten — hævdede Stalman — unødigt bragt i forgrunden såvel som ved anvendelse af udtryk som beslaglæggelse og lignende. Argumentationen såvel som standpunktet forekom mig ikke af synderlig styrke, og da jeg af hans udtalelser kunne forstå, at han i og for sig både kunne og var villig til at underskrive indkvarteringslisten på generalens vegne, endes vi efterhånden om følgende formulering af hovedlisten:

»Die auf dieser Liste aufgeführten Quartiere müssen für die Unterbringung von Arbeitern in Anspruch genommen werden.

Im Auftrag des Befehlshabers der deutschen Truppen in Dänemark.

Stalman«.

Også med formuleringen af kvarterlisterne var der naturligvis vanskeligheder. Dr. Stalman hævdede, at i indenrigsministeriets formulering var det blevet til, at underskriften på disse sedler skulle gives af Ortskommandanten, og det ville generalen under ingen betingelser tillade. Og også på disse sedler bragtes ved ministeriets

formulering værnemagten unødigt i forgrunden. Uden kendskab til det i København passerede stod jeg indtil videre ganske fremmed over for problemet om Ortskommandantens underskrift, men hvad selve kvartersedlens indhold angik, lykkedes det dog ret hurtigt at nå til enighed med Stalman om følgende affattelse:

»Ifølge dekret af generalen for de tyske tropper i Danmark påhviler det at stille værelser til rådighed til indkvartering af arbejdere, der er beskæftiget ved arbejde for den tyske værnemagt«, men endelig bestemmelse måtte jeg forbeholde centraladministrationen at træffe.

Den følgende dag kom jeg i forbindelse med direktør Svenningsen og erfarede nu, hvad det var, der var foregået i København i sagen. Samtidig oplyste jeg om mit møde den foregående dag med Dr. Stalman. Svenningsen ville tale med Dr. Best om, hvilken myndighed der skulle udstede kvartersedlerne, og med indenrigsministeriet om udsendelsen af disse sedler til kvarterværterne. Jeg tilkendegav, at hvis resultatet blev, at man med hensyn til denne udsendelse vendte tilbage til den oprindelige plan, at politimestrene foranledigede videregivelsen, og politimestrene såle-

des skulle have en anden ordre eller besked end, hvad der var meddelt dem ved indenrigsministeriets skrivelse af 1. december, måtte det gøres af ministeriet; jeg ville ikke. Og det var Svenningsen enig i. — Med hensyn til Ortskommandantunderskriften viste det sig, at Dr. Best ganske overlod afgørelsen til Dr. Stalman, og da denne var bundet på grund af generalens absolutte modstand, endte ordningen naturligvis med at blive som oprindeligt tiltrådt af centraladministrationen.

Med den trufne ordning var selve grundlaget for fremskaffelsen og indkvarteringen af den til værnemagts befæstningsanlæg fornødne arbejdskraft fastlagt. Den medvirken, jeg i så henseende kom til at yde, følte af mig overordentlig pinagtigt. Jeg kunne ikke være blind for, at arbejdet for tyskerne lettedes derved, og jeg ville med tilfredshed have set, om man havde besluttet sig til »at lade tyskerne tage selv«, som jeg havde peget på i min skrivelse af 19. november til direktøren i udenrigsministeriet. Når departementscheferne ud fra hensynet til den danske befolknings tarv imidlertid fandt, at noget sådant ikke ville være rigtigt, måtte min medvirken blive en umiddelbar konsekvens af mit ja til anmodningen til mig om i Silkeborg at fungere som »centraladministrationens forlængede arm«. Og

at den ordning, der gennemførtes, reelt blev mindre byrdefuld for befolkningen, end tilfældet ville være blevet, om tyskerne skulle have gennemført sagen på egen hånd uden de danske myndigheders adgang til at tale med om tingene, kan der næppe være tvivl om. At den trufne ordning, når den nu engang skulle gennemføres, gennemførtes under former, som jeg personlig så som de efter omstændighederne mest hensigtsmæssige, var mig i øvrigt en vis tilfredsstillelse samtidig med, at jeg måske kunne føle mig en smule pikeret over, at man havde bedt mig påtage mig opgaven i Silkeborg uden at give mig underretning om de forhandlinger, der allerede var indledede i København, og at man lod mig forhandle med tyskerne i Silkeborg på et bestemt grundlag og samtidig traf aftaler i København med de derværende tyskere på et andet grundlag uden at underrette mig derom. Det var ikke centraladministrationens fortjeneste, hvis min autoritet over for værnemagten ikke fik et grundskud i starten.

Med fastlæggelsen af grundlaget var hele indkvarteringssagen som sådan selvfølgelig ikke endt. En række detaljer stod endnu tilbage at ordne såsom om gratis banerejse for arbejderne i anledning af den forestående jul, om arbejdernes medbringning af tæp-

per til deres kvarterer, om udbetalingen til kvarterværterne af kvartergodtgørelsen gennem vedkommende entreprenør, om entreprenørernes pligt til at underrette de af dem antagne arbejdere om, til hvilken station de skulle rejse, og at der her måtte være en repræsentant for entreprenøren for at give den enkelte arbejder besked om hans kvarter, om fastsættelsen af den tarifmæssige løn for arbejderne m.m.m. Detaljerne gav anledning til ret vidtløftige forhandlinger, men til sidst nåedes enighed, og jeg kunne den 6. december til de vedkommende politimestre udsende cirkulærskrivelse med udførlige oplysninger om den trufne ordning.

Gennemførelsen af værnemagtens befæstningsarbejder trak ud til hen på sommeren 1944, og mens arbejdet stod på, fandt der nyindkvarteringer sted, hvad der naturligvis medførte en del arbejde for mit kontor.

Hvad selve den trufne ordnings gennemførelse angår, må det siges, at den del af administrationen af den, som faldt på tyskerne, ikke stillede disse i noget særlig flatterende lys. Deres meddelelser til mig om, til hvilke steder og hvor mange arbejdere der ville ankomme, holdt gang på gang ikke stik. De tal, der angaves for ankomende transportere, viste sig urigtige, ankomst af arbejdere med det eller det tog anmeldtes, sognerådsformand,

sognefoged og landbetjent stod på stationen i timer og ventede, men arbejderne kom ikke, kvarterer var fuldt belagt, og så ankom der pludselig til samme område nye skarer, som naturligvis måtte afvises. Eller det gik som f. eks. i Hjørring, hvortil der ankom en transport af arbejdere, der af entreprenøren gennem arbejdsanvisningskontoret var antaget til arbejde dér, men hvor det ved deres ankomst viste sig, at entreprenøren uden om anvisningskontoret også havde engageret andet og tilstrækkeligt mandskab. Arbejderne sendtes derfor videre til Skagen og Frederikshavn, men kunne heller ikke komme i arbejde dér, fordi de ikke medbragte redskaber, hvad der ikke var krævet til arbejdet i Hjørring. Kvarterer, der var beslaglagt til arbejdskraft, rekvireredes samtidig af værnemagten til brug ved soldaterindkvartering. Der var med et mildt ord virvar. Det kunne i nogen grad føres tilbage til tyskerne valg af entreprenører. De fleste, ja muligvis alle de af entreprenørforeningen udpegede firmaer var dygtige og velegnede for opgaven. Men ved siden af disse entreprenører antog tyskerne adskillige ganske ukvalificerede (med fortid f. eks. som kakkelvovnsmand, ægteskabsmægler eller lignende). Nogle af disse folk kunne heller ikke klare entreprisens økonomi, og det gav vanskeligheder også med

hensyn til betalingen af kvartergodtgørelsen til kvarterværterne. Efterhånden som tiden gik, lykkedes det dog tyskerne at få forholdene rettet op.

Det ominøse tal 40 000, hvortil general v. Hanneken ved mit møde med ham havde anslået den til hans befæstningsanlæg fornødne arbejdskraft, viste sig ikke at være meget ved siden af det rette. Under en forhandling, jeg den 1. februar 1944 havde med Dr. Stalmanns afløser, Landrat Dr. Caspar, oplyste denne, at der i den allernærmeste tid skulle sættes nye store arbejder i gang langs vestkysten — fæstningsbyggeri og betonarbejder i stor stil — hvortil bl. a. mange faglærte arbejdere skulle bruges. Arbejdsstyrken skulle sættes op, således at antallet i løbet af fjorten dage skulle være oppe på 36 000 mand. Jeg underrettede straks udenrigsministeriets direktør, meddelte ham, at nærmere angivne tal var opgivet som ønskelige for arbejderindkvarteringen der og der — ca. 16000 mand således på strækningen Esbjerg—Tarm og ca. 8000 på strækningen Ringkøbing—Lemvig — samt at det måtte synes yderst vanskeligt, ja, måske udelukket at fremskaffe kvarterer på disse strækninger, der i forvejen var tæt belagt med afdelinger af værnemagten. Jeg udbad mig centraladministrationens afgørelse af, om fremskaffelsen af de

mange nye arbejderkvarterer skulle gennemføres og i så fald, om gennemførelsen skulle ske efter samme retningslinier som tidligere. Allerede samme dag indløb efter afholdt departementschefmøde bekræftende svar til mig. Da jeg derefter gennem vedkommende amter og politimestre fik fremskaffet de fornødne oplysninger, viste min formodning om vanskelighederne ved at fremskaffe arbejderkvarterer i det ønskede tal i de nævnte områder sig at være rigtig, netop fordi værnemagten havde belagt eventuelle kvarterer med soldater. Da vanskelighederne altså skyldtes værnemagten selv, måtte den erklære sig tilfreds med til arbejderkvarterer foreløbig at få, hvad der var. Det blev så OT's egen sag at formå værnemagten til at udvise mindre grådighed, hvad soldaterbelægningen angik. I hvilken grad denne opgave lykkedes OT, kunne Silkeborg-kontoret ikke direkte kontrollere, men arbejderindkvarteringen kom faktisk i tidens løb op på store tal. Jeg mener i dag at erindre, at kontoret længere henne på året skønnede, at tallet lå omkring 36 000 arbejdere, og i en afhandling af nuværende udenrigsminister Jens Otto Krag i »Danmark besat og befriet«, side 42, har jeg set, at denne har skønnet, at der i 1944 var beskæftiget ca. 65 000 arbejdere ved værnemagtsarbejder her i landet. Men dette store tal omfatter

dog utvivlsomt adskillige, der ikke berørtes af indkvarteringsordningen, således bl. a. arbejdere ved arbejder uden for Jylland og i Jylland mange arbejdere, der ikke behøvede indkvartering. Tallet 10 000, som man i København i november 1943 gik ud fra som grundlag, var — jfr. ovenfor — allerede af tyskerne den 23. november 1943 fordoblet, og end ikke dette store tal har vel fra tyskernes side på noget tidspunkt været oprigtigt ment.

Medens forhandlingerne om værnemagtens befæstningsanlæg førtes, skulle samtidig Silkeborg-kontorets øvrige opgaver passes, derunder navnlig gives råd og vejledning til de stedlige danske myndigheder i anledning af de mange presserende forhold, der opstod rundt omkring i Jylland. Henvendelser kom i hobetal, og af indhold var de lige så forskellige og mangfoldige som livet selv, ja, så forskellige, at billedet, de tegner, må virke kalejdoskopisk. Kun for så vidt angår værnemagtens rekvisitioner af fast ejendom, træ og løsøre som biler og cykler, var der tale om sagsområder af en vis ensartethed. Et forsøg på at give et indtryk af arbejdet i dagliglivet kan derfor vanskeligt lykkes på anden måde end ved en omtale først af rekvisitionssagerne og derefter af vigtigere enkeltsager uden for disse to sagsområder.

Rekvisition af fast ejendom.

Værnemagtens krav om overladelse af fast ejendom var enormt og gik utvivlsomt atter og atter ud over rimelighedens grænser. General v. Hannekens ord i mødet den 19. november om, at man ville bestræbe sig for, at indkvarteringen af tyske tropper i så ringe grad som muligt blev til gene for den danske befolkning, og at kravene, hvor de af værnemagten måtte stilles, kun ville komme til at omfatte, hvad der var strengt nødvendigt, viste sig ikke at have noget som helst reelt indhold. Atter og atter lød spørgsmålet fra de danske myndigheder til os, om dog ikke kravet om den og den bygning kunne frafaldes under hensyn til, at allerede rekvirerede bygninger stod halvtomme eller endog helt var forladt af tyskerne. Når vi så gik til intendanten, var svaret som regel, at der ville komme flere tropper, og at man derfor ikke kunne stille sig imødekommende. Hyppigt var det således, at nye tropper virkelig ankom, men mange gange dækkede svaret ikke over nogen realitet, eller de nye tropper kom først så længe efter, at situationen for befolkningen kunne have været lettet føleligt, om man om end blot midlertidigt ville have frafaldet kravet fra tysk side.

Efter værnemagtens overtagelse af den

udøvende magt var der af Befehlshaber (general v. Hanneken) i kraft af Haager landkrigsreglementet udstedt en forordning af 4. september 1943, hvorefter værnemagten kunne beslaglægge bygninger og grundstykker med tilbehør.

Beslaglæggelse medførte, at retshandler vedrørende den pågældende ejendom blev uvirksomme, ligesom forandringer ved ejendomme ikke måtte foretages uden tilladelse af værnemagten. Ejendomsretten berørtes som hovedregel i øvrigt ikke, og værnemagten skulle yde erstatning, med hensyn til hvis størrelse danske myndigheder faktisk normalt var bestemmende.

Efter forordningen kunne en lokal tysk militærafdeling ikke på egen hånd gennemføre en beslaglæggelse, men for at beslaglæggelsen skulle have gyldighed, skulle dekretet være udfærdiget af Wehrmachtintendanten (Oberfeldintendanten) eller på dennes vegne af en dertil bemyndiget. Underskrift af et så højtstående værnemagtsmedlem var udtryk for, at den for ejeren meget indgribende rekvisition havde været militært nødvendig, og at beslutningen derom ikke var truffet, uden at hensyn også var taget til ejerens forhold. I konsekvens heraf skulle de lokale militære afdelinger derfor, inden de gik til Oberfeldintendanten, have henvendt sig til de vedkommende lokale danske myndig-

heder (i byerne borgmesteren og på landet politimesteren).

At der skulle finde forhåndsforhandling sted med de lokale danske myndigheder, forinden vedkommende militære afdeling gik til intendanten (Bedarfsstelle, som det hed), havde mange af de stedlige værnemagtsafdelinger svært ved at leve sig ind i, skønt der til alle de tyske tropper i Danmark var udgået en almindelig ordre fra generalen om reglerne. Mange var tilsidesættelserne af kravet. Til en vis grad kan sådanne tilsidesættelser måske i nogle tilfælde undskyldes med, at den pågældende afdeling var kommet her til landet fra østfronten, hvor den havde været vant til at »tage selv« og nu havde svært ved at aflægge vanden, ja, mange gange var afdelingen vel endog ganske uvidende om forordningen, idet den afdeling, som en afdeling afløste, ved sin afrejse havde medtaget sit arkiv og dermed også forordningen. Men i mangfoldige tilfælde skete tilsidesættelsen af reglerne utvivlsomt med forsæt. Da beslaglæggelsernes tal ved ankomsten af tyske flygtninge og sårede voksede ud over alle grænser, og de stedlige militære afdelingers tilsidesættelser af reglerne øgedes, anmodede jeg Befehlshaber om en forhandling om reglerne. Jeg henviste under denne forhandling til, at bestemmelserne om nødvendigheden af beslaglæggelsesdekret, forinden

beslaglæggelse kunne gennemføres, var fastlagt af såvel den rigsbefuldmægtigede som af general v. Hanneken, og spurgte direkte, om bestemmelserne fortsat var gældende. Jeg havde forberedt mig på en længere diskussion, men Generalobersten svarede straks med et klart og ubetinget ja. Da jeg derefter fortsatte med, at jeg vel så også kunne regne med, at han ville gøre sit til, at reglerne blev overholdt, svarede han lige så klart og ubetinget ja, og jeg angav da en række eksempler, hvor der af værnemagten var gået frem uden hensyntagen til reglerne. De pågældende sager blev senere af Generalobersten taget op til fornyet behandling, ligesom der til afdelingerne udgik ny dagsbefaling om reglernes overholdelse. Hvor meget Generaloberstens svar til mig i realiteten var værd, må jeg i øvrigt lade stå hen, idet han, da jeg efter forhandlingen sagde farvel, gjorde den tilføjelse, at »hvis krigsnødvendighed medfører, at jeg handler anderledes, gør jeg det«. Med et sådant forbehold vil jo ingen Befehlshaber have større vanskeligheder ved at handle efter forgodtbefindende i en hvilken som helst situation. Da det imidlertid ved den her nævnte forhandling ikke var min opgave at drøfte problemet om, hvad krig kan berettige til, nøjedes jeg med at sige, at jeg vel vidste, at man i Tyskland siden den gamle

Stiftamtmand P. H. Lundsteen.

Moltkes tid havde hævdet den doktrin, at krigsnødvendighed berettiger til at tilsidesætte gældende bestemmelser og overenskomster, men at doktrinen ikke i almindelighed var anerkendt og specielt ikke i Danmark.

For danske interesser betød reglerne i den tyske forordning af 4. september 1943 meget, så vist som resultatet af de lokale forhandlinger faktisk ofte var, at den rekvisition, som sagen endte med, blev den, der efter danske stedlige synspunkter var den for det pågældende samfund mindst byrdefulde, ligesom de fra tysk side fremsatte krav ikke sjældent takket være for-

handlingen blev lempede eller rømningsfristen udskudt noget.

Silkeborg-kontoret fik ret hurtigt den ordning med intendanten, at alle af ham udstedte beslaglæggelsesdekreter sendtes til kontoret til videre udlevering til vedkommende ejer. Viste det sig så, at lokal forhandling ikke havde fundet sted, tog vi sagen op til ny forhandling med intendanten. Men var den foreskrevne forhåndsforhandling sket og dekretet udfærdiget, lå sagen vanskeligt. Det kunne i sådanne tilfælde kun blive undtagelsen, at det lykkedes at få dekretet taget tilbage eller lempet. Hvor kontoret øjnede blot muligheden derfor, gav vi ikke op. Fuldmægtig Lundsteen, der behandlede disse sager, var utrættelig i arbejdet, og når det gik så relativt tilfredsstillende, som tilfældet faktisk blev, tilkommer æren derfor i første række ham. Han kunne trods afslag blive ved med en sag. Jeg mindes en sag, der krævede forhandling ikke mindre end en halv snes gange. Men selv i de tilfælde, hvor kontorets anstrengelser ikke gav umiddelbart resultat, kom de vist alligevel til i nogen grad at virke efter hensigten. Vore evindelige henvendelser kunne næppe undgå at trætte tyskerne, der jo i hvert fald måtte have ulejligheden med at søge oplysning om sagen hos deres lokale afdelinger, og efterhånden sivede

det vistnok også ud til afdelingerne, at der ville blive klaget over dem af Silkeborg-kontoret, hvis de ikke teede sig rimeligt. Mere end enkelte gange oplevede vi da også, at krav, der var blevet fremsat over for de stedlige danske myndigheder, blev trukket tilbage, når disse myndigheder på vor tilskyndelse meddelte tyskerne, at der ellers af stiftamtmand Herschend ville blive klaget over dem til generalen. Ikke helt sjældent kunne vi i øvrigt også opleve, at såvel Wehrmachtintendanten som kvartermesteren og Dr. Caspar stillede sig forstående over for ønsker fra vor side. Men var dekret i sådanne sager blevet udstedt, stødte tilbagekaldelse eller ændring i reglen på vanskeligheder fra Befehlshabers side. Befehlshaber syntes at tro næsten blindt på, hvad hans lokale militær-afdelinger puttede i ham, uanset hvor meget end sagens egen karakter talte imod sådanne oplysningers indre sandhed.

Silkeborg-kontoret undlod som tidligere berørt stedse af egen drift at pege på en ejendom fremfor en anden som den mest ønskelige beslaglæggelsesmulighed. Afgørelsen i så henseende var helt overladt til de lokale danske myndigheder. Det er mit indtryk, at hvor jyske myndigheder stod over for rekvisitionskrav, som kunne tilfredsstilles ved overladelse af bygninger i offentlig eje, navnlig skoler eller halvoffent-

lige bygninger som hoteller, kroer, forsamlingshuse og lignende, undlod man principielt at pege på bygninger i privat eje såvel som på privatlejligheder. Men derfor var lokaliteterne i privat eje på ingen måde bragt i sikkerhed. Tyskerne ønskede selv meget ofte at tage netop sådanne lokaliteter og søgte — ofte med trusler eller ved at foregøgle ejeren, at han i så fald kunne opnå en langt højere leje — at få ordnet sagen ved »frivillig« overenskomst. Og var en overenskomst først sluttet, nyttede det ikke den pågældende senere at hævde, at han var blevet truet til at indgå overenskomsten, eller at den var indgået under urigtige forudsætninger (jfr. herved, at vederlaget fastsattes af danske myndigheder til akkurat samme beløb, hvad enten overdragelsen var sket ved overenskomst eller ved dekret). Og kunne overtagelsen ikke ordnes ad »frivillighedens« vej, stod altid muligheden for at få gennemført et beslaglæggelsesdekret tilbage, en mulighed, som intendanten ikke sjældent viste sig lydhyr overfor.

De fleste beslaglæggelser tog sigte på at fremskaffe kvarter til tropperne. Men til tropper i egentlig forstand begrænsede man sig ingenlunde. For de ved fæstningsarbejdet på vestkysten beskæftigede danske arbejdere skaffedes således i meget betydeligt omfang

kvarter ved beslaglæggelse af lokalteter hos private. Til fremskaffelse af kvarter for værnemagts Nachrichtenhelperinnen anvendtes ligeledes beslaglæggelse. Til tyske jernbanefunktionærers indkvartering ligeledes. Arrestlokaler til såvel værnemagts som Gestapos arrestanter skaffede man sig også ved beslaglæggelsesdekret, og da strømmen af flygtninge og sårede fra østfronten begyndte at tage fart i januar 1945, var det ligefrem enorme beslaglæggelseskrav, der stilledes i den anledning. — Tilvejebringelse af kvarter være sig for tropper eller andre var vel et hovedformål med beslaglæggelsesordningen, men på ingen måde ordningens eneste opgave. I en række tilfælde beslaglagde værnemagten f. eks. også huse — navnlig sommerhuse på vestkysten — for at kunne nedrive dem. Det kunne være som led i fæstningsbygningen, det kunne være for blot at anvende materialerne andetsteds.

Intendanten var med Silkeborg-kontoret enig i, at beslaglæggelse principielt burde ske ikke til ejendom, men blot til leje. Altid kunne dette dog ikke ske, f. eks. ikke i situationer som med de lige nævnte sommerhuse. Ved beslaglæggelsen af de meget store arealer til anlæg af flyvepladser anvendtes en særlig form, de såkaldte skødekontrakter.

Antallet af de beslaglæggelsesdekreter vedrørende fast ejendom, som udstedtes af Wehrmachtintendanten i Silkeborg-kontorets funktionstid, var 1625, hvori ikke er medregnet det meget store antal beslaglæggelser af kvarter for de ved fæstningsarbejderne på vestkysten beskæftigede arbejdere, hvor ikke intendanten, men Dr. Stalman underskrev kvarterordren. Dekreternes antal steg som sagt voldsomt, efter at invasionen af flygtninge og sårede fra østfronten havde taget fart. Kontorets dagbog for 3. og 19. april 1945 nævner eksempelvis, at der på disse dage modtoges henholdsvis 72 og 52 dekreter. Flertallet af dekreterne gav for kontorets vedkommende kun anledning til videresendelse til de pågældende ejere, idet dekreterne var stemmende med det ved forhåndsförhandlingen med danske myndigheder aftalte eller på forhånd måtte skønnes håbløse at protestere imod. Mange af de af indkvarteringen af flygtninge og sårede fremkaldte dekreter kunne måske i og for sig have givet anledning til flere indvendinger end tilfældet blev, men under hensyn til dekretantallet og samtidig opstået andet stort og presserende arbejde for kontoret måtte arbejdet med dekreterne begrænses til de mest alvorlige tilfælde, så meget mere som förhandling med intendanten var vanskelig at etablere på dette tidspunkt, hvor

hans arbejde måtte foregå lige så forjaget som arbejdet hos os.

Antallet af de dekreter, som gennem de 1½ år, hvori kontoret fungerede, foranledigede forhandling med intendanten, har jeg ikke det nøjagtige tal for. Men jeg skønner, det må have ligget på flere hundrede.

De ejendomme, værnemagten beslaglagde, var af vidt forskellig karakter. Det kunne dreje sig om et enkelt eller enkelte værelser, om en hel lejlighed i et beboelseshus, en villa, en KFUM eller KFUK bygning, en hel karré af bygninger, værksteder, lagerlokaler, herregårde, skoler af alle slags, kommuneskoler, højere skoler, tekniske skoler, landbrugsskoler, højskoler o.s.v., hoteller, kroer, forsamlingshuse, fængsler som Sønder Omme arbejds- og arrestlokaler, tinghuse, dommerkontor, museumsbygninger, åndssvageanstalt (Sprogø og Sølund ved Skanderborg), sindssygeanstalt (Oringe), sygehuse, kuranstalter, rekonvalescenthjem (Dallund slot på Fyn), ja, om hele landsbyer med tilhørende landbrugsareal o.m.a.

Blandt herregårde, der kom ud for beslaglæggelse helt eller delvist, kan eksempelvis nævnes Mollerup, Vosnæsgård, Gram slot, Overgård, Nørslund, Schackenborg, Gl. Estrup, Gl. Ryomgård, Holckenhavn på Fyn og Gavnø på Sjælland. Ja, selv Gråsten slot kom henimod besættelsens ophør

ud for et beslaglæggelsesdekret, men det er mig ikke bekendt, om det muligvis lykkedes udenrigsministeriet at få dekretet ophævet eller dets ikrafttræden udsat. For herregårdenes vedkommende lykkedes det af og til at få beslaglæggelsen afvist, ophævet eller lempet, når der kunne henvises til, at bygningerne var fredet i klasse A. Meget ofte rummede herregården et stort og gammelt og værdifuldt indbo, og i sådanne tilfælde var det ikke helt sjældent, at det lykkedes at få indboet undtaget fra beslaglæggelsen. I det hele var intendanten såvel i sådanne tilfælde som ved beslaglæggelser i almindelighed ikke ganske uvillig til at støtte os i, at beslaglæggelser ikke burde omfatte ejendommens inventar.

Om alle beslaglæggelser gælder det, at de, ligegyldigt af hvilken art de beslaglagte ejendomme var, betød noget meget alvorligt for de pågældende. Det var, selv om beslaglæggelsen blot drejede sig om værelser, tungt for ejendommens beboere at få tyske soldater ind. De stillede krav, de ødelagde, og de forstyrrede husfreden. Værre var det naturligvis, når en hel ejendom beslaglagdes, og beboerne måtte rykke ud og se sig om efter ny bolig, der sædvanlig kun med store vanskeligheder kunne fremskaffes på grund af den bolignød, besættelsen skabte på egnen. Og helt galt blev det, når hele

ejendomskomplekser eller karreer med en mangfoldighed af lejligheder blev taget. Jeg erindrer eksempelvis beslaglæggelser af et boligkompleks i Århus med vistnok op imod 200 beboere og beslaglæggelse af boligkomplekset Lido i Vejle, hvor jeg som amtmand måtte bistå med at få, så vidt jeg i dag husker, ca. 80 beboere indkvarteret andetsteds.

Beslaglæggelsen af åndssvageanstalten Sølund med dens langt over 400 alumner — en beslaglæggelse, der krævedes gennemført med meget kort varsel — lod sig kun gennemføre ved hjemsendelse af alle de alumner, der havde pårørende, som kunne tage imod dem, samt ved overflytning af den store rest til anstalten i Brejning, som imidlertid for sit vedkommende atter kun var i stand til at skaffe plads ved hjemsendelse af andre alumner, der havde pårørende. — Beslaglæggelsen af Oringe sindssygeanstalt skete lykkeligvis så sent, at tyskerne vistnok ikke nåede at rykke ind, men evakueringen af anstalten var i fuld gang. Denne beslaglæggelse åbenbarede i øvrigt visse uoverensstemmelser inden for tyskernes egen kreds. Kravet var rejst af den hos den rigsbefuldmægtigede da tjenstgørende Dr. Stalman og skyldtes hensynet til at skaffe plads til strømmen af flygtninge og sårede. Oberstarzt Nissen i Silkeborg, der efter generallæge Fckl's bortrejse stod

i spidsen for værnemagtens medicinalvæsen, havde i lang tid haft øjnene rettet mod Oringe til anvendelse som lazaret for sårede fra østfronten, men havde af hensyn til vort sindssygevæsens behov frafaldet sit ønske mod at få noget mindre værdifuldt. Da han nu hørte, at Oringe alligevel skulle beslaglægges, ville han ikke finde sig i, at det skulle være flygtninge, der fik anstalten, og krævede det anvendt til lazaret for sårede. Det lykkedes ham til sidst at besejre Dr. Stalman.

Beslaglæggelsen af Sdr. Omme arbejds- og af arrestlokaler rundt omkring voldte naturligvis fængselsvæsenet lignende vanskeligheder, som åndssvagevæsenet havde ved beslaglæggelsen af Sølund.

Beslaglæggelsen af Ribe stiftsmuseum, der nødvendiggjorde fjernelse af en stor malerisamling, bør måske særlig omtales, da den foranledigede en ikke helt uinteressant diskussion mellem Dr. Caspar og mig. Jeg gjorde gældende, at beslaglæggelsen var stridende mod bestemmelserne i det af general v. Hanneken selv påberåbte Haager landkrigsreglement, hvad Caspar afviste med den ejendommelige begrundelse, at den situation, der var opstået ved Danmarks besættelse den 9. april, ikke var en besættelse, for hvilken Haager-reglementet gjaldt, men et »novum«, som medførte, at reglemen-

tet ikke kunne finde anvendelse. Jeg svarede hertil, at så blev det uforståeligt, at generalen netop henviste til det ved værnemagtens overtagelse af den udøvende magt, og — hvis der overhovedet var tale om et »novum« — et sådant da kun kunne betyde, at vor stilling måtte være i hvert fald ikke ringere end et andet besat lands. Dr. Caspar afviste mine betragtninger med henvisning til, at han havde drøftet problemet med den rigsbefuldmægtigede, hvis syn på spørgsmålet var som Caspars, og jeg kom da ikke videre, men indberettede naturligvis sagen til udenrigsministeriet.

Hvad skolebeslaglæggelserne angår, var forholdet det, at i de større købstæder beslaglagdes skole efter skole. I byer som f. eks. Esbjerg og Kolding var efterhånden kun en enkelt eller enkelte skoler til byens rådighed. Byernes skoleforhold måtte under sådanne forhold blive utålelige og fortvivlede, og det var særdeles forklarligt, at myndighederne atter og atter pegede på, at nogle af de beslaglagte skolebygninger stod hel- eller halvtomme, så at der skulle synes mulighed for, at skolelokaler kunne frigøres ved sammenrykning af tropperne. Det var at tale for døve øren. Tyskerne var og blev uimodtagelige for argumenter af sådan art. Sammenrykning ville de ikke, og nye tropper — hed det — ville ankomme. Det sidste var det for os

umuligt at modbevise. Troppeforrykninger hørte til de militære hemmeligheder, som vi ikke var rette vedkommende til at høre om.

Meget hårdt måtte beslaglæggelserne til anlæg af flyvepladser føles. Her måtte lodsejerne af med selve bedriften og flytte bort. De fik nok, om end noget langsomt, et forskud på den dem tilkommende afståelsessum og løfte om efter besættelsens ophør at kunne tilbagekøbe deres ejendom. Men hvorledes så den til den tid ud, og hvor skulle de i mellemtiden være, og hvad skulle de leve af så længe? Købe anden ejendom for afståelsessummen var også vanskeligt, da udbudet af landejendomme under de for landbruget på grund af besættelsen gyldne tider var ret lille.

*

I forbindelse med omtalen af værnemagtens beslaglæggelser af fast ejendom må også berøres den i september 1943 indførte Schutzbereich-ordning (S.B.-ordning), en ordning, der voldte navnlig amtmændene, men også borgmesteren i Schutzbereich-områderne en del besvær. På Silkeborg-kontorets bistand i disse sager kaldtes der kun sjældent, men ordningen gav mellem de danske og tyske myndigheder anledning til gnidninger og uoverensstemmelser, der berørte noget principielt, og i den forhandling, dette

fremkaldte, var kontorets andel ret betydelig.

Schutzbereichamt (S.B.A.) kunne med henblik på forsvaret erklære områder for S.B. med den virkning, at ejeren af det pågældende areal på dette ikke måtte opføre (derunder foretage tilbygning) eller nedrive bygninger, være sig over eller under jorden, eller foretage beplantning med buske eller hække eller fjerne træer, buskadser og lignende eller foretage ændringer i terrænforhold, vandløb, veje m. v. Dispensation kunne gives af S.B.A.-lederen efter indgivet ansøgning. For den skade, indgrebet voldte ejeren, skulle der gives erstatning.

I de tyske amter indførtes Schutzbe-
reiche i en række kommuner. Der fandt ikke bekendtgørelse sted om S.B.'et; det skulle jo være dyb hemmelighed, hvor og hvorledes det tyske forsvar indrettedes. Det blev derfor ret tilfældigt, om de i S.B. implicerede lodsejere blev klar over, hvorledes deres retslige stilling var.

S.B.-ordningen gav som sagt anledning til gnidning mellem S.B.A. og navnlig amtmændene, og der førtes forhandling mellem inden- og udenrigsministeriet om sagen. På et møde i Silkeborg i marts 1944 med en oberst fra Festungspionierstaben spurgte vi denne, hvorledes det gik med sagen, og fik det svar, at den i øjeblikket beroede hos Dr. Best, men antagelig

ville komme frem i nær fremtid. På vor fremhæven af, at vi havde regnet med, at de danske myndigheder fik et udkast til den ventede forordning til udtalelse, sagde obersten, at det var man ikke opmærksom på. Han tilrådede derfor, at vi fremsatte anmodning derom til Dr. Caspar. Rådet fulgte vi naturligvis. — I juli måned oplyste Caspar derefter overraskende, at S.B.-forordningen nu var i orden og udkommet under 27. juni. Den 22. juli meddelte indenrigsministeriet mig, at der havde været vigtige forhandlinger vedrørende den tyske forordning, at forhandlingerne ikke var afsluttet, men at tyskerne foreløbig havde udsat udsendelsen af en bekendtgørelse om ordningen. Departementschefen henstillede til mig, at amtmændene i Jylland orienteredes om de tyske planer og de stedfundne forhandlinger.

Denne orientering fandt sted på et den 25. juli afholdt jysk-fynsk amtmandsmøde, og dagen efter sendtes meddelelse til departementschefen i indenrigsministeriet om amtmændenes syn på spørgsmålet. Meddelelsen gik ud på, at den tyske forordning ikke blot afveg fra den gældende danske lovgivning, jfr. kap. II i lov nr. 362 af 1943 og lovanordning nr. 121 af 30. marts 1944, men at den lod amtmænd, borgmestre og danske sagkyndige fremtræde som stående i tjene-

steforhold til eller modtagende direktiver fra de tyske myndigheder. Amtmændene kunne for deres vedkommende under disse omstændigheder ikke medvirke.

Hvorledes det var gået til, at forordningen af 27. juni blev udstedt uden forudgående forhandling med danske myndigheder, kan ikke med sikkerhed udledes af Silkeborg-kontorets dagbøger. I et møde den 29. juli med Dr. Caspar udtalte denne direkte til os, at han efter vor samtale i marts havde foreholdt Dr. Stalman (hos den rigsbefuldmægtigede), at der ønskedes forhandling om ordningen, og at Stalman dertil havde sagt, at der var så meget vrøvl med indenrigsministeriet om denne sag, at det var håbløst at forhandle den med ministeriet. Da vi hertil bemærkede, at sagen havde været i fire måneder hos Dr. Stalman, uden at der til indenrigsministeriet var kommet noget som helst fra ham eller hans medarbejdere, og at Stalman derfor vanskeligt kunne have nogen mening om, hvorledes indenrigsministeriet ville stille sig, men at Stalman dels havde undladt af sig selv at forelægge det tyske udkast (hvad der i sig selv ville have været naturligt), dels havde undladt at følge den direkte henstilling til ham om en sådan forhandling, undskyldte Dr. Caspar Stalman med, at denne måtte for-

handle med så mange myndigheder(!). Den tyske forordning var imidlertid en kendsgerning, indrykket, som den var blevet, i det tyske forordningsblad. Til den danske presse var den derimod endnu ikke nået. Allerede den 25. juli — altså samme dag, som det ovennævnte amtmandsmøde holdtes, men inden mødets resultat var nået frem til ministeriet — henvendte udenrigsministeriet sig til Dr. Best. Hvad samtalen med denne resulterede i, har jeg ikke autentiske oplysninger om, men en kontorchef i udenrigsministeriet oplæste i telefonen for mit kontor et af ham udfærdiget udkast til en skrivelse til Dr. Best, hvori der gaves udtryk for netop de synspunkter, indenrigsministeriet og jeg lagde til grund. En skrivelse stemmende dermed afgik dog vistnok ikke, idet udenrigsministeriet (vistnok) fandt det praktisk at se tiden an. Sagen endte derefter med, at Dr. Best fastholdt forordningens regler, medens amtmændene fortsat kun medvirkede på samme måde som hidtil. Det gav naturligvis anledning til ny gnidning og nye forhandlinger, uden at man dog kom ud af stedet. S.B.A.'s hidtidige leder — en major Adameck, som var en stædig herre uden al smidighed — blev afløst af en grev von Pahlen, og ved besættelsens ophør var S.B.-arbejdet i forhold til de danske myndigheder i realiteten, som det

havde været før forordningen af 27. juni.

Hovedinteressen i sagen lå i spørgsmålet om erstatningsproblemerne. Den danske priskontrol var formelt bortfaldet ved forordningen, og formelt fastsattes erstatningen af S.B.A. og ikke af amterne, men da S.B.A. faktisk fulgte de hidtidige amtssynspunkter, forblev realiteten stort set uforandret, og amtmændene nægtede konsekvent ethvert samarbejde, der kunne udlægges i retning af, at de stod i tjenesteforhold til de tyske myndigheder eller modtog direktiver fra dem.

Rekvision af løsøre.

Sådanne rekvisioner omfattede navnlig biler (rutebiler, lastbiler og personvogne), cykler, heste og vogne. Af og til beslaglagdes også maskiner og varer på lagre.

Medens det ved beslaglæggelse af fast ejendom var en regel, at den stedlige militære afdeling måtte forhandle med de stedlige danske myndigheder, inden værnemagtsintendanten udstedte dekret, behøvedes der ved beslaglæggelse af løsøre ikke at finde sådan forhandling sted med andre end ejeren (besidderen). Ville denne ikke indgå på beslaglæggelsen, udfærdige-

de den stedlige militære afdeling enten en såkaldt foreløbig Auflageverfügung, hvorved tingen var stillet til rådighed for værnemagten, eller en såkaldt Vorbescheid om, at tingen ville blive beslaglagt ved dekret. Formen med Auflageverfügung anvendtes navnlig med hensyn til biler, men ejeren havde her ligesom ved Vorbescheid stedse mulighed for at forlange intendantdekret. Ofte undlod ejere af vognmandsbiler at benytte denne mulighed ud fra den betragtning, at endte det med intendantdekret, var hans stilling endnu ringere, end om han blot skulle være til disposition for værnemagten med sin bil, hvor meget han end derved risikerede at miste sin normale kundekreds. Ved de store massebeslaglæggelser i slutningen af oktober 1944 og i april 1945 forelå i de fleste tilfælde ved beslaglæggelsen egentligt intendantdekret, men om så må siges udstedt in blanco til de stedlige militærafdelinger.

Jeg kender ikke det nøjagtige tal for de dekreter, der udstedtes til beslaglæggelse af løsøre, men skønner, at tallet må have ligget omkring 1000. Deraf angik den langt overvejende del motorkøretøjer. Navnlig i april 1945 (jfr. nedenfor) blev der beslaglagt mange, og da beslaglæggelserne tilsyneladende skete uden hensyn til, hvilken kørsel vognene sædvanlig anvendtes til, tog kontoret sagen op. Nogle

enkelte vogne såsom eksempelvis de biler, der kørte for Møgelkær-lejren (som var bestemt til at være gennemgangslejr for den umiddelbart forestående hjemsendelse af fanger fra koncentrationslejrene i Tyskland) blev straks frigivet. For restens vedkommende blev aftalen efter forhandlinger, hvori også general Lindemann kom til at deltage, at motorkøretøjer, der var forbeholdt statens civile luftværn, eller som i det væsentlige kørte for læger, dyrlæger og jordemødre, danske myndigheder, Falcks og Zonens redningskorps m. fl., skulle tilbagegives. Det er ikke usandsynligt, at der af generalen straks efter forhandlingen (der havde fundet sted den 28. april og foregående dage) blev udsendt ordrer i overensstemmelse hermed til de stedlige militære afdelinger, men ordrer af den art havde tit en langsommelig vandring, før de nåede helt frem, så mange af bilerne blev muligvis først reddet ved grænsen efter tyskernes bortmarch efter kapitulationen.

Gennemførelsen af de ovenfor berørte massebeslaglæggelser er i øvrigt måske en særlig omtale værd:

Den første skete i oktober 1944. Den 26. oktober begyndte der telefonopringninger til mit kontor fra forskellige egne af Jylland. De berettede, at værnemagten rundt omkring tømte

cykelforretninger for cykler (derunder også damecykler) og tog cykler, der var henstillet på gaden. Det drejede sig i cykelforretningerne ikke blot om nye cykler med tilbehør, men også om reservedele og dæk og slanger, ligesom man også tog cykler, der var indleveret til reparation. Tilsvarende oplysninger om situationen i København indgik til os fra udenrigsministeriet. De pågældende militære medbragte en Beschlagnahmeverfügung udstedt af vedkommende Standortkommandant, og det meddeltes i øvrigt i papiret, at Standortkommandanten handlede efter bemyndigelse af Wehrmachtintendant Dänemark. Fuldmægtig Lundsteen gik til intendanten, der straks oplyste, at det vel i dekretterne anførtes, at beslaglæggelserne skete efter bemyndigelse af ham, men at han intet ansvar havde for den hele sag. Den sorterede udelukkende under Oberquartiermeisteren oberst Meyer. Intendanten og Lundsteen gik derefter sammen til oberst Meyer, der meddelte, at det var rigtigt, at Standortkommandanterne var bemyndiget til at beslaglægge cykler, men kun hos cykelhandlerne og kun nye cykler med sædvanligt tilbehør til hver enkelt cykel, men heller ikke andet. De var ikke bemyndiget til at beslaglægge cykler på gaden eller private cykler, som var indsat til reparation eller opbevaring. Da Lundsteen oplyste ham

om, hvad der var passeret i København og andetsteds, erklærede Meyer dette for umuligt. Da der i det samme blev ringet op af en oberstløjtnant i København, blev denne af Meyer henvist til at læse den udgåede ordre ordentlig igennem. Meyer forelagde samtidig den københavnske oberstløjtnant de af Lundsteen givne oplysninger om, hvad der var passeret i København, hvortil oberstløjtnanten åbenbart må have sagt, at det var i uoverensstemmelse med det faktisk passerede. I hvert fald hørte Lundsteen derefter Meyer sige, »at det jo nok var den gamle historie, som man kendte så godt her fra Danmark, hvorefter man lader tingene forsvinde og beskylder værnemagten for at have taget dem«. Både Meyer og intendanten erklærede i øvrigt, at det danske udenrigsministerium var informeret gennem Dr. Best, og at udenrigsministeriet vist i øvrigt havde erklæret sig enig. De to herrer kunne derfor slet ikke forstå, at alt ikke var i den skønneste orden. Under Lundsteens besøg hos oberst Meyer blev denne hele tiden forstyrret af opringninger, dels fra Standortkommandanter, som spurgte om nærmere vejledning, dels af folk, som ville høre nærmere om, hvad det var for en aktion. Blandt disse sidste var Dr. Caspar. Alle blev de undervist i et meget kraftigt sprog, berettede Lundsteen, og Dr. Caspar,

som spurgte om nærmere enkeltheder, fik at vide, at oberst Meyer havde bedre ting at bruge sin tid til end at sidde og undervise ham om enkelthederne. Da obersten i det hele var stærkt ophidset, opgav Lundsteen videre forfølgning af sagen på daværende tidspunkt og meddelte blot, at han ville lade oplysningerne gå videre. Han meddelte derefter udenrigsministeriet om mødet, og udenrigsministeriet oplyste, at de af oberst Meyer angivne regler slet ikke var fulgt i København, hvor tyskerne foruden at tage cykler på gaden havde tømt forretningerne for alle reservedele. Der var nu af ministeriet protesteret over for Dr. Best, og sagen ville blive forfulgt. Udenrigsministeriet anmodede om, at det samme dag måtte blive meddelt oberst Meyer, at de angivne regler overhovedet ikke var fulgt i København, samt at udenrigsministeriet overhovedet ikke havde været underrettet om aktionen. Meddelelsen gaves straks videre til oberst Meyer, der reagerede med en bemærkning om, at den rigsbefuldmægtigede var underrettet, og at udenrigsministeriet måtte klage til denne over, at det ikke havde fået meddelelse derom. Han lovede i øvrigt nu, at cykler og reservedele, som ikke omfattedes af de angivne regler, skulle blive tilbageleveret. På spørgsmål om, hvad værnemagten skulle bruge cyklerne til, og

om de skulle føres ud af landet, gav han kun det lidet sigende svar, at spørgsmålet i øjeblikket forhandlede mellem de militære myndigheder og den rigsbefuldmægtigede, og at udenrigsministeriet måtte henvende sig dér for at få nærmere besked.

Endnu to gange fandt der massebeslaglæggelser sted, nemlig henimod midten af og i slutningen af april 1945.

Henimod midten af april modtog kontoret rundt omkring fra meddelelser om, at der i vidt omfang foretoges beslaglæggelser, navnlig af motorkøretøjer. Vi henvendte os til Oberquartiermeisteren (på dette tidspunkt en oberstløjtnant v. Gärtner) og spurgte, hvad årsagen var til disse beslaglæggelser. Kvartermesteren svarede, at værnemagten havde kontrakt med danske vognmænd om kørsel med et stort antal automobiler, men at kontrakten for ca. 1150 af disse biler i den sidste tid blev brudt med det resultat, at tyskerne nu manglede i alt fald 900, og man havde derfor været nødt til at beslaglægge. Om dette var den virkelige årsag, må jeg lade stå hen. I hvert fald røbede en anden oberstløjtnant ved en forhandling to dage senere, at den hele aktion for så vidt var mislykkedes, som det kun havde været meningen, at afdelingerne skulle tage de vogne, som havde vist

sig pludselig ikke at kunne køre mere for værnemagten, samt vogne, som ikke udførte livsvigtig kørsel. *Disse skulle tages i anledning af de mange sabotager* i den sidste tid. Afdelingerne havde imidlertid misforstået ordren, sagde han, og taget alle de vogne, de havde lyst til. Hvad enten nu årsagen til beslaglæggelserne var den ene eller den anden, erindrede vi om generalens løfte til mig ved en forhandling, jeg havde haft med ham den 12. april, hvor han havde sagt, at reglerne i forordningerne af 23. maj 1944 om beslaglæggelser ville blive overholdt. Ved de nu foretagne beslaglæggelser forelå vel i mange tilfælde dekret fra intendanten, men i mange af tilfældene var dekretet underskrevet in blanco og blev udfyldt på stedet af afdelingerne, og i så fald var dekretet jo ikke nogen garanti for en sagkyndig behandling af sagen. Mange gange havde der slet ikke foreligget dekret, men der var truet med våbenmagt, hvis bilen ikke stilledes til disposition. De stedfundne beslaglæggelser ville være meget alvorlige for befolkningens forsyning med levnedsmidler, for luftværnet, for erhvervslivet i det hele, for læger o.m.a. Vi anførte en række eksempler, som Oberquartiermeisteren noterede sig, og pegede i øvrigt på nødvendigheden af, at der straks gennemførtes en vurdering af alle vognene, således at man var sikker på

at have de vogne vurderet, som vi ikke ville få at se mere. Til det sidste punkt (vurdering) lovedes der os snarlig forhandling, en forhandling, der da også kom hurtigt og førte til resultat. Afgørelse omfattende de øvrige rejste spørgsmål i almindelighed kom til dels først under den i det følgende nævnte sag om beslaglæggelserne i slutningen af april, men af og til frigaves i mellemtiden dog en eller anden af de beslaglagte biler.

Den 26. april meddelte en række amter, at der uden Beschlagnahmeverfügung beslaglagdes heste »i hundredvis« samt seletøj, vogne og cykler. Voldsomt gik det, så vidt jeg kunne se, til i Randers og Ålborg amter. Jeg forlangte straks samtale med Dr. Caspar og anmodede ham om at foranledige møde med Generalobersten. Under en af de med Dr. Casper i den anledning førte samtaler røbede Caspar, at Generalobersten havde fået ordre om at afgive en division til kampene i Tyskland straks, og at divisionen skulle være udstyret med de fornødne transportmidler. Det havde medført, at der måtte handles hurtigt, og at de centrale tyske myndigheder derfor ikke havde kunnet sikre sig, at afdelingerne beslaglagde i overensstemmelse med de gældende regler. Oplysningen forekommer interessant også på baggrund af de forklaringer,

der var givet om baggrunden for beslaglæggelserne af motorkøretøjer omkring midten af april.

Det ønskede møde med Befehlshaber fandt sted den 28. april. Jeg indledte med at fremhæve generalens løfte til mig om overholdelsen af de tyske regler for beslaglæggelse og misforholdet mellem dette tilsagn og de nu stedfundne beslaglæggelser. Generalen besvarede imidlertid først en tidligere henvendelse fra mig (vedrørende de omkring midten af april stedfundne beslaglæggelser af motorkøretøjer) ved at afgive en skrivelse, hvori bl. a. udtaltes, at beslaglæggelse var fastlagt og sket efter indgående mundtlig drøftelse og retningslinierne af ham givet til de ham underlagte enheder, at han den 14. april på ny havde forbudt anvendelse af foreløbige Beschlagnahmeverfügungen eller Vorbescheide, at det civile luftværns vogne, som »versehentlich« beslaglagdes, ville blive frigivet eller udvekslet, og at vogne, der tilhørte læger eller dyrlæger eller anvendtes til udbygning af Møgelkær-lejren, var frigivet ligesom vogne for danske embedsmænd. I anledning af mine bemærkninger vedrørende de for ganske nylig stedfundne beslaglæggelser af heste m. v. erklærede generalen, at denne forholdsregel var en krigsnødvendighed og i øvrigt forårsaget derved, at et beløb på én million kr., der skulle

være anvist til udbetaling ved Nationalbanken i Ålborg, ikke var blevet udbetalt rettidigt, således at opkøb af heste på sædvanlig måde derved var blevet umuliggjort. Jeg gentog min udtalelse fra tidligere møde om, at man fra dansk side ikke kunne anerkende, at krigsnødvendighed går forud for krigsret, hvortil Generalobersten sagde, at for ham gik krigsnødvendigheden forud, men at han lagde vægt på, at gældende regler overholdtes. På mit direkte spørgsmål om, hvorledes de af afdelingerne begåede overgreb ville blive behandlet, svarede han, at han ville lade enkelttilfældene undersøge og lade overtrædelser straffe.

Mødet med Befehlshaber gav således umiddelbart ikke ret meget, men endnu samme dag forhandlede der med Dr. Caspar og Oberquartiermeisteren om den faktiske gennemførelse af tilbagegivelsen af de »urigtige« beslaglæggelser. For motorkøretøjernes vedkommende blev der enighed om, at vogne af nærmere angiven art kunne frigives.

Endvidere enedes man om, at heste skulle tilbagegives, for så vidt der var tale om avlsdyr.

Af de beslaglagte ca. 1150 cykler blev ca. 500 tilbagegivet.

Ved denne forhandling med Dr. Caspar og Oberquartiermeisteren stillede i øvrigt det direkte spørgsmål, om

de centrale tyske myndigheder anså blanco-dekreterne for tilladelige. Oberquartiermeisteren erklærede, at intendanten havde kviet sig ved at underskrive dem, men havde gjort det. Man undersøgte nu problemet med henblik på fremtidige tilfælde.

Jeg har omtalt de angående »massebeslaglæggelserne« stedfundne forhandlinger, fordi de kan give et indtryk af de for beslaglæggelserne ansvarlige personligheder. Generalobersten havde utvivlsomt det ønske, at de fastsatte regler skulle overholdes, så langt den militære nødvendighed tillod, og gav udtryk derfor ikke blot over for mig, men også over for sine afdelinger, som han i hvert fald to gange gav ordre om at følge reglerne. At han som tysk general bekendte sig til den i Tyskland siden den ældste feltmarskal Moltkes tid docerede doktrin om, hvad krigsnødvendigheden berettiger til, kan næppe forundre. Oberfeldintendanten — såvel den første, som vi fik med at gøre (Balnus), som den senere (Wollny) — var ikke glade for at underskrive blanco-dekreterne. De gjorde det dog, men Balnus fralagde sig ansvaret og skød det over på kvartermesteren, der sammen med Balnus beroligede sig med den fuldkommen urigtige formening, at udenrigsministeriet på forhånd af den rigsbefuldmægtigede var gjort bekendt

med beslaglæggelserne. Ordrene, der udgik til afdelingerne om gennemførelsen af beslaglæggelserne, blev — om man da ikke vil forudsætte, at det var villet — så uklart affattet, at de blev misforstået af afdelingerne, og disse holdt sig kun sjældent tilbage, når de stilledes over for en lejlighed til selv at tage for sig af retterne. De uklart affattede ordrer gav de centrale tyske myndigheder selv såvel som mit kontor et stort arbejde med forhandling om og redressering af de »urigtige« beslaglæggelser. For den så højt besungne tyske administrative dygtighed kan disse massebeslaglæggelsers gennemførelse unægtelig ikke tages til indtægt. De genkalder derimod erindringen om fremmede troppers plyndringer i fortidens krige.

Rekvisition af træ.

Efter aftale med udenrigsministeriet havde kgl. skovrider dr. agro. Sabroe påtaget sig at yde mig forstlig bistand. Han begyndte hvervet en af de sidste dage i februar 1944. Af ministeriet for landbrug og fiskeri var han anmodet om i tilfælde, hvor der af de tyske myndigheder gjordes indgreb i skove og plantager i Jylland, at søge sådanne indgreb begrænset til, hvad mili-

tære hensyn med nødvendighed krævede, og indgrebene gennemført på en sådan måde, at der skete mindst mulig beskadigelse af produktionsapparatet, og således, at de gældende regler for skovdrift og de fastsatte priser for skoeffekter overholdtes.

Opgaven løste skovrider Sabroe efter mit skøn på fremragende dygtig måde. Værnemagtens behov for træ til befæstningsarbejder og meget andet var enormt, og selvfølgelig kunne Sabroe lige så lidt som nogen anden dansker hindre, at der skete indgreb på indgreb i skove og plantager af endog meget alvorlig art, men det lykkedes ham i meget stor udstrækning at tilvejebringe orden og plan, ligesom han utvivlsomt meget ofte gennem sin forhandling med værnemagtens forstlige sagkyndige, en Oberforstmeister Dr. Wiedemann — der havde været her i landet siden 9. april 1940 og havde forbavsende godt kendskab til de danske skove og plantager — vandt forståelse for indvendinger mod planlagte indgreb.

Ligesom Silkeborg-kontoret ved spørgsmål om beslaglæggelse af fast ejendom eller løsøre havde fulgt den regel aldrig at pege på et objekt fremfor et andet, fulgte Sabroe det princip aldrig at yde tyskerne hjælp med hensyn til, hvor træet kunne tages. Hans fastholden af ikke at yde hjælp til at finde eller fordele træmængden blev

ikke taget vel op af Dr. Wiedemann, da Sabroe i et utal af tilfælde protesterede mod urimeligheder og uretfærdigheder uden at ville anvise kompensationer. Dr. Wiedemann bebrejdede endog skriftligt Sabroe dennes standpunkt, men forstod det vist efterhånden og gav i mange tilfælde Sabroe mundtlig forhåndsmeddelelse om, hvad der påtænktes beslaglagt de forskellige steder, således at Sabroe fik mulighed for at bremse urimeligheder i opløbet.

Det havde oprindeligt været hensigten, at Sabroe skulle følge efter Dr. Wiedemann på dennes ture, således at Sabroe kunne have lejlighed til at fremkomme med indvendinger, inden dekret udstedtes. Var dekret først udstedt, havde vi jo erfaring for, at vanskelighederne ved at trænge igennem med protester mangedobledes. Da det imidlertid viste sig, at Dr. Wiedemann ikke gav skovejeren eller dennes skovrider nogen som helst forudgående meddelelse om sit besøg, og Sabroes tilstedeværelse på åstedet sammen med Wiedemann under sådanne omstændigheder kunne give anledning til misforståelse af Sabroes stilling, måtte man opgive tanken om følgeskab.

Fra første færd var det et krav fra dansk side, at der skulle foreligge et beslaglæggelsesdekret fra »Bedarfsstalle«. Bedarfsstalle var i disse sager til

at begynde med Oberfeldintendanten, men da der hurtigt blev mange træsager, overgik beslaglæggelserne til Rüstungsstab i København og atter senere til Feldwirtschaftsoffizier beim Wehrmachtsbefehlshaber Dänemark for til sidst, da Dr. Wiedemann havde taget ophold i Silkeborg, at overgå til denne. I de sidste par måneder af besættelsen kom der også en del Vorläufige Bescheinigungen fra Oberquartiermeisteren, men de skulle efterfølges af egentlige dekreter.

Af beslaglæggelsesdekreter for træ udfærdigedes i tiden fra 15. marts 1944 til besættelsens ophør i alt 756. Heraf angik 99 opskåret træ og 69 andet end træ. Reelt kom der således vedrørende træ fra skove og plantager 514 dekreter. Men i adskillige tilfælde blev der af de militære afdelinger sikkert taget træ uden dekret. I den første tid af Sabroes virke stod der en stadig kamp med de stedlige afdelinger, der huggede egenmægtigt. Men på sommeren opstod en anden situation, idet det da drejede sig om at fremskaffe træ i store mængder ved regelret beslaglæggelse. Udviklingen fremgår i store træk af følgende:

Den første formelle beslaglæggelse skete ved dekret af 15. marts 1944.

Derefter fulgte nogle mindre væsentlige beslaglæggelser til fremskaffelse af telefon- og telegrafpæle og nogle

store beslaglæggelser på Ulfborg, Feldborg og Klosterhedens statsskovdistrikter, hvor navnlig beslaglæggelserne i sidstnævnte distrikt var højst alvorlige, da man tog rub og stub med på ca. 350 ha.

I august lykkedes det Sabroe at få formelt dekret på træ, der egenmægtigt var hugget på 50 ejendomme. I de fleste af disse tilfælde drejede det sig kun om små poster hvert sted, men nogle af de pågældende plantager havde dog fået et slemt knæk.

I september begyndte det at vælte ind med beslaglæggelse af træ til tankgrave. Disse beslaglæggelser medførte uvægerligt såkaldt renafdrift, d.v.s. total nedhugning af større stykker.

Midt i oktober kom nye store beslaglæggelser af pæle til tankgrave, navnlig til den såkaldte »Kongeålinie«.

I november kom på en enkelt dag beslaglæggelser på 915 000 pæle (ca. 90 000 m³) og 17 500 m³ tømmer. Det gik her særlig ud over Vendsyssel og næsten alle store skove og plantager i Midt- og Østjylland samt statsskovene i Sønderjylland. Foruden tankgravpælene omfattede disse beslaglæggelser risene til faskiner, idet tankgravenes sider skulle beklædes med ca. 3 m lange og 15–20 cm tykke faskiner lavet af grene og kviste.

I februar 1945 fremkom en række beslaglæggelser af brænde til brændsel og generatortræ og endvidere krav om

totalrydning af mange småplantager ved Kongeåen for at skabe skudfelt. På Fyn spøjte det i denne og den følgende måned også med trussel om beslaglæggelse af 18 000 m³ nåletræ, men det kneb for tyskerne at finde træet, og et forsøg fra tysk side på at få den fynske sammenslutning af skovejere til at fordele hugsten mislykkedes, efter at de ledende havde forhandlet med Silkeborg-kontoret.

I marts truedes endvidere med krav om 400 000 m³, hvoraf en væsentlig del til anvendelse på Djursland. Efter Dr. Wiedemanns udtalelse til Sabroe skal Wiedemann over for Generaloberst Lindemann have sagt, at det under de daværende vanskelige transportforhold (jernbanesabotagen var jo effektiv) ville vare mindst et år at få dette træ transporteret til brugsstederne, og kravet blev så nedsat til 100 000 m³. End ikke hele dette kvantum nåede dog før kapitulationen at blive beslaglagt, og af det beslaglagte blev kun en del hugget.

Skovrider Sabroe har efter besættelsen søgt at opgøre beslaglæggelsernes omfang (eksklusive det brænde, der beslaglagdes hos amtsbrændselsudvalgene, men som tyskerne så godt som ikke nåede at komme i besiddelse af). Opgørelsen, der for en del har måttet bero på et skøn og derfor må tages med forbehold, viser følgende tal for tiden 15. marts 1944 til 4. maj 1945:

Jylland	Stamtræ nåletræ m ³	Stamtræ løvtræ m ³	Ris til faskiner m ³
15/3—30/9—1944	132 500	1 000	16 600
1/10—31/12—1944	129 900	—	19 300
1/1—31/3—1945	34 100	100	9 400
1/4—4/5—1945	50 500	3 600	6 100
Jylland i alt	347 000	4 700	51 400
Øerne			
10/3—30/9—1944	2 000	—	100
1/10—31/12—1944	7 900	—	1 300
1/1—31/3—1945	33 300	400	3 900
1/4—4/5—1945	300	2 300	—
Øerne i alt	43 500	2 700	5 300
Hele landet	390 500	7 400	56 700

Til sammenligning kan tjene, at i 1938/39 er totalhugsten af nåletræ i Jylland i Forstlig Lommebog (1943) anslået til 525 000 m³. Tyskernes beslaglæggelser i Jylland i de ca. 14 måneder, Sabroes opgørelse omfatter, kan derefter anslås til ca. 2/3 af den formentlig normale jyske årshugst.

I hvilken grad tyskerne formåede at udnytte de beslaglagte træmængder, har jeg ikke oplysninger om. Men at de ikke før bortmarchen fra Danmark har kunnet nå fuldt ud at gennemføre hugsten af det træ, de havde beslaglagt, men at også en del af det træ, der forelå hugget, blev liggende, er en given sag.

Imidlertid er selve beslaglæggelserne

jo kun et udtryk for en enkelt side af de skader, besættelsen påførte de jyskfynske skove. Også på anden måde led skove og plantager betydelig skade. Her skal peges på følgende forhold:

Anlæg af flyvepladser.

Ved den vistnok allerede i 1940 anlagte Rom flyveplads syd for Lemvig skete der i foråret 1944 en udvidelse af den oprindelige plads med ca. 930 ha plantage, hvor der indrettedes jordbaner til jagermaskiner og jagerskjul mellem træerne.

Karup (Grove) flyveplads strakte sig over et stort stykke af Gedhus plantage, og her skete der megen skade ved oprisning af ganske unge graner. Der stod graner i juletræshøjde oprisede næsten som kosteskafte, og der anlagdes en enorm bunker med metertykke vægge og i højde og dybde som et stort hus.

Anlæggelsen af Tirstrup flyveplads ødelagde en del småplantager og dele af Skramsø plantage.

Ry flyveplads medførte udvidelser til jagerskjul og skudfelter med deraf følgende nedhugning af unge bevoksninger.

Vandel flyveplads skar sig med dens mægtige rulle- og startbaner gennem statsplantagen Frederikshåb og andre plantager.

Skrydstrup flyveplads medførte visse anlæg i Bevtoft plantage.

Nord for Frøslev plantage blev lavet en jagerflyveplads og i plantagen hugget huller til jagerskjul.

Ammunitionsdepoter.

Sådanne depoter anlagdes mange steder i skove og plantager. Blandt de større kan nævnes depotet i Hjøllund plantage. Det lagde beslag på ca. 600 ha. Desuden var der depoter i Hampen og Snabegård plantager. I februar

1945 begyndtes der på anlæg af et stort depot på ca. 350 ha i Gludsted plantage. Det lagdes således, at alle adgangsveje til denne 3 400 ha store plantage blev spærret. Endvidere kan nævnes i Sønderjylland Gram depotet, hvor ca. 300 ha var spærret, og i Haderslev Østerskov ca. 150 ha.

Kommandobunkers, kanonstillinger m. m.

Her gik det i særlig grad ud over Marselisborg skovene, hvor der blev bygget meget store cementbunkers og kanonstillinger. På Trelde Næs blev der ligeledes lavet kanonstillinger, skønt tyskerne blev gjort opmærksomme på, at undergrunden var plastisk ler og næppe egnet til kanonfundament. Også i klitterne langs vestkysten blev der bygget voldsomt, og i klitplantagerne fandt der flere steder store rydninger sted. Således f. eks. ved Hirtshals i Lillehedens klitplantage og i Blåbjerg plantage.

Skydning og andre øvelser.

Den værste skade blev tilføjet Kompedal plantage under Viborg stats-

skovdistrikt. Her var værnemagten allerede i eftersommeren 1943 begyndt at holde store skydeøvelser, væsentlig med tankkanoner, således at granaterne regnede ned i plantagen. Mange træer blev ødelagt ved nedslagene, og andre fyldtes med splinter, så de blev uegnede til opskæring. Endvidere blev arbejde med skovning og tilplantning umuliggjort på grund af skydningen. Endelig fyldtes plantagen med blindgængere, der gør det farligt at dybpløje de utilplantede arealer i plantagen.

Også mange andre steder end i Kompedal plantage skete der skade ved artilleriskydning, og det truede en overgang med, at Gludsted plantage skulle lide samme skæbne som Kompedal, men den slap med at blive ammunition depot.

Om det var Sabroes eller Dr. Wiedemanns fortjeneste, at der af Befehlshaber udstedtes forskellige dagsbefalinger til tropperne af betydning for skovene, må jeg lade stå hen. Her er nogle af befalingerne:

Dagsbefaling af 26. februar 1944, hvorefter hugst under ingen omstændigheder måtte føre til rydning (Kahl-schlag).

Dagsbefaling af 4. maj 1944 påbød, at der før hugst begyndtes, skulle foreligge beslaglæggelsesdekret.

Dagsbefaling af 7. maj 1944, der forbød at tænde ild og at ryge i skove og på heder, og som påbød ved skarp-skydning at holde øje med strækningen og i tilfælde af brand at henvende sig til de stedlige danske forstmænd.

Dagsbefaling af 7. maj 1944, der forbød hugst af læbælter såvel som køb af træ fra læbælter og i øvrigt bestemte, at hvis frigørelse af skudfelter krævede fjernelse af læbælter, skulle fjernelsen begrænses til det absolut nødvendige.

Dagsbefaling af 1. august 1944 angående jagt.

Dagsbefaling af 27. januar 1945, der forbød egenmægtig hugst (altså hugst uden dekret).

Disse dagsbefalinger betød en del for danske myndigheder, hvor disse stod over for aktuelle overtrædelser, idet det ved påtale på stedet i reglen havde en vis indvirkning på overtræderne, når der kunne henvises til den eller den dagsbefaling fra Befehlshaber. Deres værdi i almindelighed var derimod afhængig af, i hvilken grad tropperne rettede sig efter dem. Ofte kendte de dem ikke. Der var jo nu engang lang vej fra generalen til Feldwebelen.

Dagsbefalingen af 1. august 1944 om jagt skal her omtales særlig, fordi den og de forhandlinger, vi måtte føre om jagtproblemerne, giver et ret tydeligt

indtryk af Befehlshabers alt andet end stærke stilling over for generalen for luftvåbnet såvel som om troppernes tilbøjelighed til at bryde sig fejl om en dagsbefaling, når den ikke passede dem.

Dagsbefalingen lød i sin helhed således:

1. Auf Plätzen, die von der deutschen Wehrmacht ermietet oder erpachtet sind und für welche mit dem dänischen Staat bestimmte Abmachungen über die Ausübung der Jagd abgeschlossen sind, kann der betreffende Kommandant des Platzes Wehrmachtangehörigen die Erlaubnis zur Jagd erteilen.
2. Zur Ausübung der Jagd in Dänemark *ausserhalb* der von der Wehrmacht ermieteten oder gepachteten Plätze ist erforderlich:
 - a. Einverständnis dessen, der nach dänischem Recht Inhaber des Jagdrechts ist.
 - b. Besitz des dänischen Jagdscheins.
 - c. Erlaubnis der Befehlshaber der 3 Wehrmachtteile.
3. Die Jagd muss in Bezug auf Jagd- und Schonzeit, sowie Jagdarten und Jagdgerät usw. den Bestimmungen des dänischen Jagdgesetzes entsprechend ausgeübt werden. — Für jeden Platz ist ein Abschussplan aufzustellen und dem WBefh. Dän. zur Genehmigung vorzulegen.
4. Die Erlaubnis ist nur an diejenige Person zu erteilen, die die Gewähr für waidgerechtes Jagen bieten.
5. Das Jagen in Wildreservaten ist verboten.

Baggrunden for udfærdigelsen af dagsbefalingen var, så vidt jeg kan bedømme det, følgende:

Den 24. juni 1944 var sognerådene i Ry og Sdr. Vissing kommuner tillige med repræsentanter for Højkol gods blevet indkaldt til møde med kommandanten på Ry flyveplads. Det meddeltes dem her, at der af General der Luftwaffe i Danmark (en general-løjtnant Schwabedissen) var udstedt en befaling, hvorefter der af militærvigtige grunde var oprettet en spærrezone med en radius på 4 km fra flyvepladsens midte. Det hed i befalingen bl. a.: »Med undtagelse af den tyske værnemagt er det forbudt at bære våben og således også at udøve jagt i dette område«. — De to sogneråd anmodedes om i aviserne at indrykke en meddelelse om, at al anvendelse af jagtvåben på arealet var forbudt.

Der var således alene tale om et jagtforbud til lodsejerne på det spærrede areal.

Den 12. juli indberettede godsinspektøren på Højkol til mit kontor, at han og inspektøren den foregående aften

i det spærrede område havde truffet generalløjtnanten i civil med riffel og kikkert. Jeg tog ved en forhandling samme dag med Dr. Caspar sagen op, idet jeg spurgte, om forbudet var udtryk for, at jagten var overgået til værnemagten. Caspar svarede med et kort og klart nej. Jeg sagde, at det havde heller ikke jeg tænkt mig, men at det da måtte undre, at generalløjtnanten var antruffet som jæger. Caspar fremstammede noget i retning af møh-bøh, og at sagen skulle blive undersøgt, og jeg fortsatte med at sige, at forbudet ikke var bekendtgjort på ellers sædvanlig måde, at vi måtte betragte det som en nullitet, og at en spærrezone på ca. 50 km² i sig selv var urimelig, ligesom krav om en så voldsom zone ikke tidligere havde været fremsat andre steder, måske bortset fra en zone omkring det store ammunitionsdepot i Hjøllund plantage. En ugestid efter meddelte Caspar, at han havde drøftet sagen med Befehlshaber, der var af den opfattelse, at værnemagten måtte have jagtretten på alle flyvepladser og andre afspærrede områder, dog at det var en forudsætning, at den danske jagtlov overholdtes, og at de pågældende officerer løste dansk jagttegn. Jeg bemærkede hertil, at jeg kunne forstå, at man forbød jagt af militære grunde på visse afspærrede områder, men at det ikke derfor var nødvendigt, at værnemagten drev jagt, da

dette jo ikke havde noget militært formål. Der gik på ny en ugestid, men den 1. august (altså samme dag, som Befehlshabers ovennævnte dagsbefaling om jagt udkom) meddelte Caspar, at Befehlshaber agtede at fremkomme med en forholdsordre, hvorefter der skelnedes mellem beslaglagte (og lejede) arealer og andre arealer. Beslaglæggelse skulle ikke i sig selv give ret for tyskerne til udøvelse af jagt. Der skulle en særlig aftale til med den danske stat eller ejeren af jagtretten. Hvor der ikke forelå beslaglæggelse, skulle der en særlig aftale til med staten eller ejeren, endvidere jagttegn og særlig tilladelse af Befehlshaber. (Dr. Caspars meddelelse var altså i nogen grad stemmende med den samme dag udkomne dagsbefaling). Den 7. august meddelte Caspar derefter, at Befehlshaber nu havde bestemt, at i Hjøllund- og Ry-zonerne må der ikke jages af danske, men at Befehlshaber på den anden side ikke havde sagt, at der må jages af værnemagts medlemmer. Hvis derfor Luftwaffe vil jage, måtte det sætte sig i forbindelse med ejeren med henblik på at opnå en overenskomst.

Generalløjtnant Schwabedissens reaktion erfarede vi gennem en meddelelse fra skovfogeden på Højkol, hvorefter hr. Schwabedissen den 19. august var truffet med en — altså i fredningstiden — skudt buk, og den 23.

havde ladet opslå plakater, ifølge hvilke det forbødes lodsejerne ikke blot at drive jagt, men overhovedet at færdes på zoneområdet. Hvad generalen foretog sig dér, kunne altså ikke længere umiddelbart følges.

Indtil videre skete der for mit kontors vedkommende derefter ikke yderligere i jagtsagen, der på et ret tidligt tidspunkt var gået over til udenrigsministeriet til forhandling med den rigsbefuldmægtigede. Men da mit kontor den 15. januar modtog en klage over, at der den dag på et ca. 10 ha stort areal i zoneområdet blev drevet klapjagt af en mængde officerer med tyve klappere, tog jeg deraf anledning til at anmode Dr. Caspar om straks at foranledige, at der blev skredet ind fra Befehlshabers side, hvem det vel ikke kunne være behageligt at høre, at tyske officerer ikke interesserede sig for hans befalinger. Den 1. februar meddelte Caspar mig, at Befehlshaber nu havde meddelt General der Luftwaffe sine ønsker på jagtområdet, og at sagen ville blive afgjort »in Ihrem Sinne«, og på mit spørgsmål, om Befehlshaber kun havde udtrykt ønsker, svarede Caspar, at dette var tilfældet, men at General der Luftwaffe sikkert svarer Befehlshaber »positivt«, hvorefter der ville blive udsendt en almindelig befaling. (På værdien af Dr. Caspars meddelelse ser jeg i øvrigt med en vis skepsis, idet general v.

Hanneken på det tidspunkt var fra-trådt som Befehlshaber og generalløjtnant Schwabedissen, hvis jeg ikke husker forkert, nu var i Grækenland).

Bistand, hvor danske borgere var arresteret.

Således som min opgave i Silkeborg var angivet i indenrigsministeriets skrivelse af 11. november 1943 til mig, var jeg kun over for det tyske hovedkvarter formidler i sager, der nødvendigvis forhandlede med dette. Når der forefaldt arrestationer, der krævede forhandling med andre tyske myndigheder end hovedkvarteret, skete denne forhandling, så vidt jeg ved, gennem udenrigsministeriet eller — indtil det danske politis opløsning den 19. september 1944 — gennem statsadvokaten for særlige anliggender. Det var derfor i lang tid kun undtagelsesvis, at kontoret havde med arrestantsager at gøre, og selv i så fald var vor bistand i reglen ganske perifer. Eksempelvis skal nævnes, at da der, kort efter at jeg var kommet til Silkeborg, var blevet afsagt en række dødsdomme af krigsretten, blev jeg anmodet om at skaffe deputationer fra de pågældende byer foretræde for generalen for at indgive benådningsansøgning. Det lykkedes at skaffe de to første de-

putationer samtidig foretræde, men senere deputationer afvistes med den begrundelse, at generalen principielt ikke modtog personlige henvendelser fra den dømtes pårørende. I nogle andre sager, hvor en arrestants pårørende anmodede mig om at søge oplyst, hvad arrestanten var sigtet for, eller om eller når han kunne ventes løsladt, bad jeg Dr. Caspar om at fremskaffe disse oplysninger og fik dem også, men da Caspar samtidig lod mig forstå, at han ikke havde forbindelse til Gestapo, og at det var en særlig opmærksomhed, han viste mig ved alligevel at fremskaffe oplysningerne, hørte jeg op med at anmode om hans bistand i sådanne sager og henviste i stedet de pågældende til de vedkommende danske myndigheder i København. I enkelte tilfælde, hvor en arrestation var foretaget af værnemagten, gik kontoret dog direkte til vedkommende krigsretsråd.

Den egentlige grund til kontorets passive holdning i disse sager var som allerede antydet, at der kun i krigsrets-sager (sager, der rummede direkte anslag mod værnemagten) var en central myndighed i Silkeborg, med hvem vi kunne forhandle. I sager, der henhørte under Befehlshaber der Sicherheits-polizei und des SD (Sicherheits-Dienst), var der for os ingen at forhandle med. Heri skete der i de sidste tre måneder af besættelsen en foran-

dring. Med lederne af Røde Kors afdelingerne i Ålborg og Århus havde kontoret et godt samarbejde, og med den viden om forholdene i de derværende fængsler, som fuldmægtig Henningsen ad denne vej fik, rejste han i februar 1945 over for Dr. Caspar spørgsmål om at træde i direkte forbindelse med Gestapolederne i Ålborg, Århus og Kolding. Dr. Caspar havde intet derimod, og Henningsen begyndte derefter hurtigt forhandlingerne med dem. Hans forhandlingsform var fortræffelig. Sagligt og køligt, men altid med lune, som selv tyskerne syntes at værdsætte, forstod han at forelægge en sag, og jeg tager ikke i betænkning fuldt ud at tillægge ham æren for de gode resultater, der blev nået i disse måneder. Naturligvis stødte han gang på gang på tilbageholdenhed med hensyn til oplysninger om en arrestants forhold, men det var forbavsende, hvor ofte han fik disse Gestapoledere til at udtale sig om, hvad sigtelserne gik ud på, om der var hold i dem eller ikke, om den pågældende kunne ventes løsladt, om han kunne ventes sendt til Frøslev og ikke til Tyskland o.s.v. Og det mest forbavsende var næsten, at meddelelsen om løsladelse eller anbringelse i Frøslevlejren hyppigt kom umiddelbart efter eller under den stedfundne forhandling. Om de pågældende var blevet løsladt, sendt til Frøslev eller behand-

lingen af deres sag fremskyndet også uden fuldmægtig Henningsens initiativ, kunne kontoret selvsagt ikke bedømme, men resultatet i disse måneder (tretten løsladte, elleve til Frøslev, to, hvis sager lovedes fremskyndet) var i hvert fald opmuntrende.

Hvor mange arrestanter der ved kapitulationen sad tilbage i Århus og Kolding, ved jeg ikke. I Ålborg var der ti foruden tre, der blev bortført af Gestapolederen, da denne sammen med sine folk flygtede, efter at meddelelse forelå om kapitulationen. Det havde været lederens hensigt, at disse tre skulle skydes under flugten, de to, fordi de var så mishandlede, at de ikke måtte vises frem, og én, fordi han »vidste for meget om Gestapo«. Lederens souschef hindrede imidlertid nedskydningen, og Gestapofolkenes flugt sluttede i øvrigt på den måde, at hele skaren blev omringet af en afdeling Feldgendarmer, som Ortskommandanten i Ålborg havde sendt ud for at anholde dem. Gestapolederen og en af hans hjælpere skød da sig selv.

Opløsningen af det danske politi.

Den 19. september 1944 blev der i radioen af general Pancke, Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicher-

heits-Dienstes bekendtgjort en forordning, hvorved der med øjeblikkelig virkning indførtes politimæssig undtagelsestilstand, og det danske politi og C.B. ligeledes med øjeblikkelig virkning opløstes. Politigården og politistationerne i København blev besat af tyskerne, ministerialbygningen og Slotsholmen afspærredes, justitsministeriets kontorer blev besat, departementschef Eivind Larsen, rigspolitichefen, politidirektøren i København m. fl. sattes i »Ehrenhaft« på Dagmarhus. I Jylland (og den øvrige provins) afvæbnedes politiet, og i Ålborg, Nørre Sundby, Århus og enkelte andre byer arresteredes politiet tillige med politimestrene. Politimestrene frigaves dog atter ret hurtigt. Politistationer og politibygninger omringedes og blev besat. Et voldsomt indtryk gjorde det, at de ca. 1700 politifolk, som det i København var lykkedes tyskerne at arrestere, var ført om bord på et skib i Københavns havn for at sendes til en interneringslejr i Tyskland.

Ved middagstid lykkedes det mit kontor at komme i forbindelse med Dr. Caspar, der spurgtes, hvad meningen egentlig var. Han havde øjensynlig lige fået oplysning om, hvad der var sket, og svarede, at han først måtte tale med Dr. Best, der var et eller andet sted i Jylland. Kl. 14 meddelte Caspar, at han havde fået besked fra

general Pancke om, at tyskerne havde overtaget polititjenesten, men den meddelelse rummede jo intet nyt. På yderligere forespørgsel oplyste han, at han nu havde talt med Dr. Best, og at denne havde været uvidende om aktionen og først var blevet underrettet om den, da Caspar satte sig i forbindelse med ham. Man tro Dr. Caspar eller ikke, men var det sandt, hvad han sagde om den rigsfuldmægtiges uvidenhed, er det et nyt, men meget graverende eksempel på den mangel på enhed eller samdrægtighed i besættelsesmyndighedernes ledelse, som vi på mange områder mødte under vort arbejde i Silkeborg.

Tyskernes aktion fremkaldte overalt i landet en meget stærk forbitrelse og vrede. Befolkningens svar var strejke. For Jyllands vedkommende kan således oplyses, at ifølge oplysninger, der i løbet af dagen og den følgende dag tilgik os, var situationen:

Fredericia:

Strejke. Ingen blade. Ingen uroligheder. Banegården besat af tyske myndigheder. De danske politibetjente frivolt efter at være blevet afvæbnede. En del af dem stukket fra byen.

Kolding:

Strejke. Ingen blade. Ingen arrestationer.

Vejle:

Generalstrejke.

Haderslev:

Strejke. Ingen blade. Uroligheder, hvor der blev skudt med maskinpistoler i gaderne. Da folkene på bladet Dannevirke ikke strejkede hurtigt nok, blev de af mængden truet til at ophøre med arbejdet.

Åbenrå:

Strejke. Ingen blade.

Skanderborg:

Strejke.

Silkeborg:

Strejke. Ingen blade.

Århus:

Strejke. Ingen blade. Forholdsvist roligt.

Randers:

Strejke. Ingen blade. Ingen telefon.

Viborg:

Strejke. Ingen blade. Ingen telefon.

Ringkøbing:

Strejke.

Ålborg:

Strejke. Ingen blade. Ingen telefon.

Hjørring:

Der kunne ikke opnås telefonforbindelse med byen.

Esbjerg:

Der forhandles om strejke og regnes med, at der ikke vil blive arbejdet i morgen. Natholdene er allerede gået hjem.

Varde:

Strejke. Ingen telefon.

Tyskerne fandt sig vistnok de fleste steder i strejkerne uden at gribe ind på anden måde, end at Ortskommandanterne over for borgmesteren forlangte, at arbejdet skulle være genoptaget og butikkerne genåbnede inden den og den tid næste dag, og hvor borgmesteren svarede, at dette ikke kunne garanteres, gaves der vistnok yderligere frist. Men i enkelte byer teede kommandanterne sig helt urimeligt. Således i Varde, hvor der strejkedes den 21. om eftermiddagen. Under strejken blev der af tyskerne afbrudt for gas, vand og elektricitet, men strejken blev bilagt, efter at kommandanten havde lovet, at der ville blive lukket op igen, hvis arbejderne gik i gang. Arbejderne mødte, men oplukning fandt ikke sted. Næste dag var arbejderne atter mødt, og der blev stadig ikke lukket op for tilførslerne fra værkerne. En borger tog til Esbjerg, hvorfra han satte sig i forbindelse med mit kontor. — I Brønderslev og Hjørring var forholdene endnu mere urimelige. Derom henvises til den side 102 ff. anførte beretning fra en mit kontor bekendt pålidelig kilde. Om forholdene i disse tre byer tog jeg straks forhandling op med Dr. Caspar, over for hvem vi udtalte, at man fra dansk side stod ganske uforstående over for de forholdsregler, der var blevet truffet af værnemagten. Jeg anmodede om at blive bekendt med, hvilke

kriterier der fulgtes fra tysk side i tilfælde som de omhandlede, idet der den 20. blev fremsat alvorlige trusler mod befolkningen, hvis den ikke gik i arbejde, og samtidig greb man voldsomt ind over for befolkningen, skønt den faktisk stod på arbejdspladserne. Caspar lovede omgående at sætte sig i forbindelse med Befehlshaber og meddelte en halv time efter, at denne nu havde truffet bestemmelse om, at forholdsreglerne i de tre byer straks skulle bringes til ophør.

Allerede i løbet af den 19. september havde Ortskommandanterne mange steder henvendt sig til politimestrene og opfordret dem til atter at overtage deres embeder, idet der henvistes til, at det var en misforståelse, når politiet var ophævet uden for København, Odense, Ålborg og Århus. Det var kun sikkerhedspolitiet, der var ophævet og overtaget af tyskerne. Politimestrene spurgte nu mig, hvorledes de burde forholde sig, og jeg kunne dertil kun svare, at man måtte afvente nærmere forholdsordre fra København, og deri var alle enige.

Den 20. september kl. 15 kom der i radioen en meddelelse om, at politiets tjenestesteder i København atter stod til rådighed for befolkningen i alle politimæssige anliggender, og at den daglige tjeneste ved politiets tjeneste-

steder i det øvrige land med undtagelse af Århus, Ålborg og Odense atter bliver genoptaget. Jeg telefonerede straks til direktør Svenningsen i udenrigsministeriet og spurgte, om radiomeddelelsen var udsendt i forståelse med departementscheferne, og fik til svar, at direktøren var ganske ukendt med meddelelsen, og at den var uden enhver forbindelse med departementscheferne. Radiomeddelelsen i forbindelse med de dagen før fra Ortskommandanterne til politimestrene skete henvendelser bevirkede naturligvis en ny række henvendelser til mig fra politimestrene om, hvorledes stillingen nu var, og jeg kunne kun svare, at politiet var opløst, og at politimestrene måtte forholde sig fuldstændig passivt, indtil nærmere besked forelå fra centraladministrationen.

Den 21. september telefonerede Dr. Caspar til mig, at Befehlshaber og forskellige civile »Behörden« havde det indtryk, at når politiet i Jylland ikke var gået i arbejde, skyldtes det, at de havde fået forholdsordre fra mig. Generalen forlangte — meget bestemt — sagde Caspar, at jeg trak en sådan forholdsordre tilbage. Jeg svarede, at der fra min side alene var henvist til, at politiet efter general Panckes forordning var opløst og derfor indtil videre ikke kunne fungere. Jeg henstillede til Caspar, at vi drøftede sagen person-

ligt. Om eftermiddagen kom han så til mig, og drøftelsen forløb i store træk således:

C: indledte med at afgive en fjernskrivermeddelelse med følgende ordlyd:

»An den WehrmBefhDaen Gefechtsstand — —

Nachstehende Pressenotiz, welche am 20. 9. 44 15.00 Uhr im Rundfunk bekanntgegeben wurde, zur Kenntnisnahme und Unterrichtung der unterstellten Dienststellen und Einheiten:

»In Dänemark ist der Dienstbetrieb auf den Polizeistationen mit Ausnahme von Aarhus, Ålborg und Odense am morgigen Tage wieder aufzunehmen«. — gez. Pancke, SS-ObergruFhr und General der Polizei«.

C: På denne baggrund står Befehlshaber uforstående overfor, at de danske politimyndigheder herfter vægrer sig ved at gå i arbejde.

Jeg: Meddelelsen i radio den 20. d. m. blev givet af en stemme, som ingen kender, og som ikke engang udgav sig for at tale i general Panckes navn. Stemmen sagde med hensyn til politiet uden for København, at den daglige tjeneste på politistationerne atter ville blive genoptaget fra den 21. om morgenen. Meddelelsen hav-

de således kun været refererende og ikke anordnende. Den nu afgivne fjernskrivermeddelelse er således ikke nogen korrekt gengivelse af den pågældende passus i radiomeddelelsen. Radiomeddelelsen sagde i øvrigt ikke et ord om, hvem det er, der fra den 21. betjener befolkningen på politiets tjenestesteder, om det er dansk eller tysk politi. Politiet og befolkningen opfattede ikke forholdet anderledes, end at det var forordningen af 19. september, der alene var gældende, hvilket er så meget naturligere, som denne forordning og kun denne er offentliggjort og dette senest i dag i pressen.

For at politiet kan genoptage sit arbejde, må i hvert fald udkræves en ændring af generalens forordning, der offentliggøres i radio og presse og derudover en særlig forholdsordre til politiet fra de danske myndigheder.

Jeg henledte i denne forbindelse opmærksomheden på, at det i høj grad er et spørgsmål, i hvilket omfang politiet i øjeblikket overhovedet kunne fungere, når henses til, at våbnene er taget fra dem, og at en stor del af politiet er deporteret. Hertil kom, at de tyske forholdsregler må antages at have gjort et så stort ind-

tryk bl. a. på politifolk, at det turde være et spørgsmål, hvorvidt, eventuelt under hvilke former, politiet overhovedet kan tænkes at ville genoptage arbejdet.

Jeg bemærkede i øvrigt, at spørgsmålet om politiets funktion behandledes i København, at jeg ikke selvstændig kunne råde i disse forhold, og at jeg siden fremkomsten af general Panckes forordning stedse blot havde besvaret forespørgsler fra politiet derhen, at politiet efter forordningen måtte anses opløst og derfor ikke kunne fungere, men måtte forholde sig passivt.

C: Det var netop også et spørgsmål, Befehlshaber havde bedt ham forelægge mig, nemlig hvilke meddelelser jeg havde givet politimestrene og hvorfor, idet meddelelserne skulle have haft til følge, at politiet ikke fungerede i det omfang, dette var muligt.

Jeg: gentager, at det var politimestrenes forespørgsler om, hvorledes stillingen var, der var besvaret derhen, at politiet efter forordningen af 19. september var opløst og derfor indtil videre måtte forholde sig passivt, en fortolkning, der var i overensstemmelse med den opfattelse, man nærrede i København.

C: anmodede nu om, at centraladministrationen måtte blive gjort bekendt med fjernskrivermeddelelsen. Han ville imidlertid sætte sig i forbindelse med København (formentlig den rigsbefuldmægtigede).

Efter denne drøftelse hørte jeg hverken fra Dr. Caspar eller Befehlshaber mere til den »anonyme« radiomeddelelse.

I den første tid efter den 19. september indløb der som foran berørt daglig forespørgsler til mit kontor fra politimestrene om, hvorledes deres forhold lå. Der pegedes på de vanskeligheder, der opstod på en række områder. Kunne politimestrene modtage anmeldelser om begåede lovovertrædelser, kunne de anholde og bringe den anholdte for retten eller fremstille varetægtsarrestanter for retten til løsladelse eller fortsat fængsling, hvorledes skulle der forholdes med alle de mange rent civile opgaver, der hidtil havde påhvilet politiet, med faderskabssager f. eks., med motorvæsenet o.s.v. Jeg kunne hertil kun svare, at politiet var opløst, og at politimestrene derfor måtte forholde sig passivt, indtil nærmere forelå fra København. I det omfang, hvor en af politiets hidtidige opgaver i og for sig kunne udføres af en anden myndighed, pegede vi naturligtvis også på sådan mulighed.

Fra borgmestre kom ligeledes forespørgsler om muligheden af at oprette mere eller mindre private vagtkorps til bedst mulig sikring af ro og orden. Også sådanne forespørgsler besvaredes derhen, at man burde afvente nærmere besked fra København, men at man jo indtil videre kunne overveje og forberede.

Om kontorets svar til politimestre og borgmestre underrettede jeg centraladministrationen, der var enig i standpunktet.

Imidlertid trak det ud med de nærmere forholdsordrer, og om de overvejelser og forhandlinger, sagen gav anledning til i København, hørte jeg praktisk taget intet, før justitsministeriet den 23. overraskende meddelte, at der samme dag ville blive sendt telegram til politimestre og amtmænd om, at politikontorerne nu burde genåbnes uopholdelig til varetagelse af anklagemyndighedens arbejde og alle civile forretninger, som påhviler politiet, herunder også motorvæsenet. Samtlige disse forretninger er — hed det i telegrammet — overladt til de danske myndigheders egen ordning, og skulle der desuagtet fra tysk side blive lagt hindringer i vejen for kontorenes genåbning eller blive stillet krav om tysk kontrol med deres virksomhed, skulle genåbningen stilles i bero og indberetning gives til justitsministeriet. — Samme dag udstedtes

en ny forordning af general Pancke. Dens ordlyd husker jeg ikke længere, men så vidt erindres, indeholdt den bl. a., at der kunne oprettes kommunalt politi.

Justitsministeriets telegram til politimestre og amtmænd fremkaldte stor forvirring. Fra praktisk taget alle sider sagdes det mig, at genåbning ikke var mulig. Det egentlige politimandskab var arresteret eller gået under jorden, og kontorpersonalet ville på baggrund af den behandling, der var blevet det danske politi til del, ikke udsættes for at blive betragtet som faldende politiet i ryggen og kunne derfor ikke forventes at ville genoptage arbejdet.

Den 25. meddeltes det mig, at en politimester, der i anden anledning havde været i forbindelse med justitsministeriet, en passant havde fået at vide, at ministeriet havde stillet genåbningen af politikontorerne i bero, og at en anden politimester af næstformanden i politimesterforeningen (formanden var gået under jorden) havde erfaret det samme. Jeg satte mig i forbindelse med næstformanden, der over for mig bekræftede rigtigheden af meddelelsen. Jeg telefonerede nu til indenrigsministeriets departementschef og sagde, at når jeg skulle være rådgiver for myndighederne i Jylland, var det nødvendigt, at mit kontor af ministerierne holdtes infor-

meret om alle forhold, som kunne have betydning for mine besvarelser til myndighederne, hvad enten oplysningerne var positive eller negative. Heri var departementschefen enig, og allerede fra den følgende dag blev kontoret regelmæssigt informeret af justitsministeriet.

Ministeriets overvejelser angående løsningen af politiets civile opgaver trak imidlertid fortsat ud. Der førtes forhandlinger med de kommunale myndigheder i København, med Købstadforeningen, med repræsentanter for kriminalpolitiet og til dels ordenspolitiet, med Foreningen af kontori-ster ved dommer- og politikontorerne m. fl., og den 7. november forelå endelig justitsministeriets cirkulære om oprettelse af kredskontorer under amterne til varetagelse af politiets civile sager. Disse kontorer blev i det daglige som regel ledet af en dommerfuldmægtig, således at såvel politimestrene som politifuldmægtigene ikke kom til at deltage i arbejdet.

Med hensyn til kommunens foranstaltninger til opretholdelse af ro og orden blev forholdene i almindelighed ordnet på den måde, at der oprettedes vagtkorps. Nogle Ortskommandanter krævede oplysning om korpsmedlemmernes navn m. v., men sådanne oplysninger blev vistnok altid nægtet, uden at der i den anledning skete yderligere.

Tyskernes befæstning af den såkaldte Kongeålinie og linierne syd for Ribe over Frifelt-Toftlund-Haderslev og fra Vejle til Esbjerg.

Den 1. september meddelte Dr. Caspar fuldmægtig Lundsteen, at der i den næste uge skulle påbegyndes et stort fæstningsarbejde på — som han udtrykte det — strækningen Kolding til Kongeåen, men hvormed mentes Kolding tværs over Sydjylland til Kongeåens udløb i Vesterhavet. Arbejdsindsatsen opgaves først til 3 000 mand, hvad der senere på dagen ændredes til 8 000. I afsnittet mod øst skulle arbejdet udføres af tyske civilpersoner, deriblandt kvinder og drenge (ein allgemeiner Arbeitseinsatz), i midterafsnittet skulle der være tyske troppeenheder og i vestafsnittet OT-arbejdere, formentlig danske. Tyskerne — sagde Caspar — var indstillet på at udstede beslaglæggelsesdekreter vedrørende kvarterer, men ville, hed det, nødig gøre indkvarteringen mere indgribende end højst nødvendigt og anmodede derfor om, at mit kontor ville vejlede med hensyn til indkvarteringen gennemførelse, ligesom tilfældet havde været ved arbejderindkvarteringen på vestkysten for ca. $\frac{3}{4}$ år siden. Arbejdet påregnedes at ville vare ca.

en måned, og Caspar oplyste, at der skulle bruges ca. 300 hestevogne, som man helst så afgivet frivilligt, og bad os om at komme med forslag om, hvilke vogne der bedst kunne afses. Lundsteen sagde straks, at sagen var af en så betydelig og egenartet karakter, at jeg antagelig ville forelægge den i København, før der kunne foretages videre.

Da Lundsteen gav mig besked om det passerede, tiltrådte jeg straks, at han havde svaret som sket, men med tanken på, departementschefstyret ved gennemførelsen af den tidligere arbejderindkvartering på vestkysten havde ment det nødvendigt, at mit kontor medvirkede, bad jeg ham om straks den næste dag at køre til København og forelægge sagen for departementschefen i indenrigsministeriet. Til brug ved denne forelæggelse medgav jeg ham en skrivelse til ministeriet, hvori jeg pegede på, at den medvirken, der ved opførelsen af fæstningsarbejderne på vestkysten var blevet ydet fra de danske myndigheders side, faktisk havde tenderet mod det mål at hindre, at dansk landområde blev krigsskueplads, og at jeg ikke kunne frigøre mig for det indtryk, at en medvirken til de nu påtænkte foranstaltninger netop ville fremme muligheden for, at dansk landområde blev krigsskueplads. Jeg pegede endvidere på, at en medvirken fra danske

myndigheders side på det nuværende tidspunkt næppe ville kunne undgå at stille de danske myndigheder i et odiøst lys over for befolkningen, og at en sådan medvirken kun dårligt ville harmonere med de synspunkter, der siden den 29. august 1943 havde været fulgt, og hvorefter de danske myndigheder principielt havde afholdt sig fra at anvise kvarter for tyske tropper og Wehrmachtangehörige, idet man fra centralt sted havde afholdt sig fra at give de lokale myndigheder påbud om at fremkomme med konkrete kvarterforslag. Jeg anførte endelig, at de foranstaltninger, der ønskedes, allerede på grund af den ganske utilstrækkelige tid, der levnedes os, ikke ville kunne gennemføres efter tilsvarende principper som i sin tid ved vestkystarbejderne.

Muligheden af, at jeg skulle komme til at medvirke ved sagens gennemførelse, var mig i den grad imod, at jeg i en privat skrivelse til departementschef Saurbrey samtidig mente at burde tilkendegive, at jeg, hvis ministeriet skulle ønske positiv medvirken fra Silkeborg-kontorets side, måtte ønske at blive fritaget for mit silkeborg-hverv. (Min frygt for, at det mulig kunne blive nødvendigt for departementscheferne at bøje sig for tyskerne, havde jeg i øvrigt kunnet spare mig, idet direktør Svenningsen under en samtale med mit kontor den 2. sep-

tember, længe før fuldmægtig Lundsteen nåede frem til København med mine breve, lod forstå, at man fra dansk side sandsynligvis ville stille sig afvisende og lade tyskerne selv om at føre planerne igennem).

I et departementschefmøde om aftenen den 2. september var der enighed om afvisning, så vidt jeg ved ud fra betragtninger som anført i min skrivelse af samme dato til indenrigsministeriet, og »Kongeålinien« blev bygget uden danske myndigheders medvirken.

Endnu engang kom jeg til at beskæftige mig med »Kongeålinien«, idet Dr. Caspar og OT-lederen, Dr. Martinsen, henvendte sig til mig i Vejle den 26. oktober med anmodning om bistand til etablering af en forplejningsordning for danske arbejdere, der var indsat eller ventedes indsat til udførelse af befæstningsarbejder ved »Kongeålinien« og en linie fra Haderslev over Toftlund til Frifelt. De nærmere omstændigheder var disse: Værnemagten havde nu ændret sin beslutning om at lade disse arbejder udføre delvis af tyske troppeenheder. I stedet skulle arbejderne forestås af OT og gennemføres med bistand af entreprenører, der engagerede de danske arbejdere. Man regnede med en arbejdsstyrke på 9—12 000 mand. De skulle anbringes i de kvarterer, hvor

troppeenhederne havde været indkvarteret, og forplejningen ønskedes i hvert fald på de steder, hvor der fandt masseindkvartering sted, eller hvor lokale gæstgivergårde ikke havde den fornødne kapacitet, ordnet af Silkeborg-kontoret. Denne forplejningsordning kunne, mente de to herrer, f. eks. etableres derved, at sognerådsformændene sammenkaldte beboerne på egnen og appellerede til disse om at deltage i ordningen »til fordel for deres landsmænd«, og således, at sognerådsformændene fordelte arbejderne på hensigtsmæssig måde på de forskellige spisesteder. Kunne sagen ikke ordnes som af tyskerne ønsket, kunne det blive nødvendigt at indsætte russiske krigsfanger på arbejdet.

Da henvendelsen til mig skete på et tidspunkt, hvor værnemagten nylig havde foretaget massebeslaglæggelser af cykler, derunder også private cykler, benyttede jeg lejligheden til i forbindelse at pege på, at den slags næppe kunne gøre danske arbejdere særlig lystne efter arbejde, der på grund af afstanden til arbejdsstedet gjorde brug af cykler ønskelig, men svarede i øvrigt, at jeg ikke mente, danske myndigheder kunne påtage sig at etablere de ønskede forplejningsforhold. Jeg henviste til, at centraladministrationen allerede tidligere havde taget afstand fra at deltage i indkvartering i forbindelse med arbejdet ved »Kon-

geålinien«, og at denne stillingtagen var endnu mere nærliggende, efter at tyskerne havde opløst det danske politi, idet dette dels ville vanskeliggøre – om ikke umuliggøre – etablering ved danske myndigheder af den ønskede ordning, dels havde gjort et så dybt indtryk på befolkningen, at denne ikke ville kunne forstå, om myndighederne medvirkede i dette befæstningsarbejde, der uden tvivl måtte karakteriseres som uden interesse for Danmark, og medvirken derfor måske kunne karakteriseres som unneutral. Jeg ville imidlertid forelægge sagen for centraladministrationen.

Tilsvarende betragtninger gjorde jeg gældende i anledning af indkvarteringssspørgsmål, der efter udtalelser under forhandlingen syntes at kunne blive tale om ved arbejder på en linie fra Vejle til Esbjerg og langs vestkysten.

Om formiddagen den 28. oktober telefonerede direktør Svenningsen, at centraladministrationen var enig i, at danske myndigheder ikke kunne gå med til den af tyskerne ønskede forplejningsordning, og næsten umiddelbart derefter kom der meddelelse fra Dr. Caspar om, at tyskerne efter samtalen med mig den 26. havde besluttet selv at prøve at indrette forholdene. Da vi næste gang mødte Caspar, stod der således alene tilbage at bekræfte, at han havde haft ret i sin antagelse,

at ordningen med medvirken af de danske myndigheder ikke gik.

Om »Kongeålinien« skal oplyses, at den vestfra løb umiddelbart syd for Kongeåen, krydsede hovedvej 1 ved Anst og derfra gik videre nord for hovedvej 1 til Kolding. Den bestod i en enkelt række pæle, hvorfra der mod siden mod nord var trukket en spiralformet pigtråd, som ca. 1,5 m fra pælene var fastgjort til jorden med metalpløkke. Knap 500 m syd for pigtrådsspærringen gik tankgraven, der var 3 til 5 m dyb (eller lidt mere) og noget bredere. »Kongeålinien« må formentlig af tyskerne have været tænkt til anvendelse mod en fra nord angribende fjende, hvad terræforholdene på strækningen også synes at tale for.

»Kongeålinien« blev i øvrigt ikke den eneste retrætelinie, tyskerne indrettede, jfr. ovenfor om linierne Haderslev-Toftlund-Frifelt og Esbjerg-Vejle henholdsvis syd og nord for »Kongeålinien«.

På endnu et befæstningsområde var der i oktober 1944 vanskeligheder med tyskerne. De lavede langs landevejene såkaldte dækningsgrave, og Ortskommandanten i Kolding stillede krav til egnens sognerådsformænd om, at disse skulle lade arbejdet udføre. Ortskommandanten påberåbte sig, at han havde direkte ordre dertil fra Be-

fehlshaber. Hvorledes dette forholdt sig, er uklart. Da vi protesterede over for Dr. Caspar, meddelte denne, at ordren beroede på en misforståelse og var tilbagetaget, men Ortskommandanten viste sig at fastholde sit krav. Der skete så fra min side ny henvendelse til Caspar, der nu meddelte, at Befehlshaber vel ikke havde pålagt kommandanten at give ordre til, at den danske befolkning skulle medvirke til gravning af dækningsgravene, men at Befehlshaber anså det for »zweckmässig und notwendig« og i den danske befolknings interesse, at den medvirkede, og at han derfor ikke ville give kommandanten ordre til at ophæve den af denne udstedte ordre. Vi gjorde heroverfor gældende, at vi fra dansk side nok skulle bestemme, hvor og i hvilket omfang vi ville have beskyttelsesgrave til befolkningen, og at det ikke kunne være ubekendt for tyskerne, at vi i de sidste måneder overalt og i det omfang, det havde været muligt, havde ladet indrette bunkers af forskellig art til civilbefolkningen. Da det vel imidlertid måtte påregnes, at sådanne tyske krav dukkede op også andre steder i landet, ville jeg forelægge spørgsmålet for centraladministrationen, der så måtte tage stilling til sagen. Caspar meddelte nogen tid derefter, at Befehlshaber ville give kommandanten i Kolding besked om, at han skulle tage sine på-

bud til sognerådsformændene tilbage under hensyn til de principielle forhandlinger i København. Jeg lod denne meddelelse gå videre til sognerådsformændene, som indtil da alle standhaftigt havde vægret sig ved at efterkomme påbudet, og som, så vidt jeg ved, heller ikke senere blev stillet over for nye påbud i den pågældende henseende.

*

En mangfoldighed af sager, hvor Silkeborg-kontorets bistand påkaldtes, kunne der endnu være anledning til at omtale. De er imidlertid — som allerede foran berørt — lige så forskelligartede, som forholdene her i livet nu engang er. I en indberetning til kongens kabinetssekretær sagde jeg lejlighedsvis, at opgaverne, der havde foreligget, frembød et kaotisk billede spændende over områder fra bistand til opnåelse af benådning af dødsdømte til bistand til fremskaffelse af hunden Sif, der var løbet bort med en værnemagtsafdeling, og som der fordredes kostpenge for, da den krævedes tilbageleveret. Som andre eksempler kunne jeg have nævnet utallige andre som f. eks.: værnemagtskrav om evakuering af store arealer til øvelseskydninger, hvor alt arbejde så længe eller indtil videre måtte standses, beboerne fjernes o.s.v., sager om krænkelse af kirke- og kirkegårdsfreden,

om krænkelse af det danske flag, om værnemagts gennembrydning af havdigerne på vestkysten, der skete så hensynsløst og farligt, at da der mange måneder efter gennembrydningen endelig kom virkelig sagkyndig tysk besigtigelse til, måtte det hele gøres om, om standsning af retsforfølgning mod danske lovovertrædere med tyske sympatier, utallige forhandlinger med værnemagten i anledning af dennes repressalier mod strejker og dermed følgende afspærringer og lukning for vand, gas og elektricitet, luftværns-spørgsmål, værnemagtsklager med dertil hørende trusler om lukning af forretninger, når officerer eller deres kontordamer ikke mente at have fået, hvad de syntes, der kunne tilkomme dem. Ja, listen ville blive endog meget lang, om den skulle være blot tilnærmelsesvis udtømmende. Jeg opgiver derfor en opremsning, så meget mere som en supplerings og altid — om den kunne have interesse — kan fås ved en gennemgang af det eksemplar af kontorets dagbog, som findes i indenrigsministeriet.

Kapitulationen.

Da vi den 4. maj i den engelske radio havde hørt om kapitulationen, satte

jeg mig ved 21-tiden over hustelefonen i forbindelse med direktør Svenningens for at få nærmere oplysning om, hvorledes den noget uklare radio-meddelelse skulle forstås. Direktøren kunne kun sige, at man opfattede kapitulationen som faktum, men han bad mig søge oplyst, om de øverste tyske militære myndigheder her i landet anerkendte den. Jeg søgte derefter at komme i forbindelse med Dr. Caspar, der imidlertid – sine vaner tro – viste sig at være ude at spadserere, men sagdes at være tilbage mellem kl. 21.30 og 22. Da han endnu kl. 22 ikke var at træffe, satte jeg mig i telefonisk forbindelse med generalstabschefen, generalmajor Reinhardt, der på min forespørgsel udtalte, at Generalobersten ikke havde nogen meddelelse om kapitulationen, hvorfor generalstabschefen ikke kunne udtale sig nærmere. Jeg bad ham da om at ringe mig op, så snart Generalobersten fik en sådan meddelelse, og da oplyse, hvorledes man fra værnemagtens side ville forholde sig. Ved 0.30 tiden den 5. maj kom fra generalmajor Reinhardt følgende meddelelse:

»Mellem den tyske ledelse og feltmarskal Montgomery er der afsluttet våbenhvile for Holland, Nordtyskland og Danmark, som træder i kraft den 5. maj 1945 kl. 8.
De tyske tropper i Danmark beholder

deres våben, de forbliver i deres stillinger og fortsætter deres bevogtningsopgaver.

Tropperne har ordre om ikke at efterkomme nogen opfordring til at nedlægge våbnene eller til at afgive bevogtninger og til at nedslå ethvert forsøg på at gennemføre dette med magt. Stiftamtmand Herschend bedes om at anvise myndighederne og befolkningen at undgå ethvert sådant forsøg«.

Meddelelsen gik fra min side straks videre over hustelefonen til udenrigsministeriet. Kl. ca. 2 meddelte telefonvagten, at der syntes at være uoverensstemmelse mellem Generalfeltmarskal Keitels bekendtgørelse om våbenhvile og Generaloberst Lindemanns ordre, ifølge hvilken de tyske tropper fortsætter deres bevogtningsopgaver. Det ville, sagde man i udenrigsministeriet, let kunne føre til væbnet konflikt mellem tyske tropper og frihedskæmperne, når våbenhvilen trådte i kraft, idet de tyske tropper ifølge Lindemann også efter kl. 8 skulle beholde deres våben. Inden spørgsmålet forelagdes frihedskæmperne, ville man derfor gerne vide, hvorledes Generaloberstens ordre skulle forstås. Jeg svarede, at den måtte skulle forstås efter sin ordlyd, og 20 minutter senere meddelte udenrigsministeriets sekretærvagt derefter, at der i den danske radio ville komme en i overensstemmel-

se med Generaloberst Lindemanns ordre korrigeret meddelelse for at spare frihedskæmperne for unødigt kamp. Denne radiomeddelelse kom kl. ca. 3.

Den 11. maj aflagde chefen for de engelske styrker i Nørrejylland, major Fisher, ledsaget af den danske generalmajor Bennike og kaptajn Halk visit hos mig på kontoret i Silkeborg.

Som ovenfor side 21 anført havde mine opgaver i Silkeborg været 1) at virke som rådgiver for de danske myndigheder i Jylland, 2) at være formidler over for det tyske hovedkvarter i sager, der nødvendiggjorde forhandling med dette, samt 3) i det hele at fungere som centraladministrationens midlertidige ekstraordinære repræsentant i Jylland, for så vidt angik alle forhold i forbindelse med forsvarstilstandens etablering. Kapitulationen medførte eo ipso opgavernes bortfald. En lille rest af rådgivningsvirksomheden kunne der, om end stærkt afbleget, måske være brug for endnu i de allerførste frihedsdage, indtil der af regeringen var truffet bestemmelse f. eks. om forplejningsleverancerne til de tyske tropper under deres afmarch fra Danmark og om for sorgen for de tilbageblivende tyske flygtninge. Men afgørelse i så henseende forelå hurtigt, og den 15. maj kunne Silkeborgkontoret helt afslutte.

Om værdien af Silkeborgkontorets virksomhed er det ikke min sag at udtale mig, men jeg kan vel være berettiget til som andre at dømme om den større eller mindre formålstjenlighed af departementschefstyrets tanke med at have en repræsentant anbragt i nær forbindelse med besættelsesmagtens øverste militære ledelse i det besatte Jylland med dets under besættelsen ringe forbindelser til København.

Jeg mener, at tanken var helt rigtig. Det er let at se, at der for de jyske myndigheder og befolkningen skabtes en langt lettere adgang til at søge råd og vejledning med hensyn til det utal af problemer, som forholdene fremkaldte, end tilfældet ville have været, om de skulle være gået over København. Og idet det blev en enkelt mand, der kom til at råde og vejlede, skabtes der tillige en mulighed for en fast og ensartet optræden fra de jyske myndigheders side, en ensartethed, som næppe havde kunnet opnås, om myndigheder og befolkning havde været henvist til at henvende sig til de mange forskellige ministerier med store personaler. Den hurtighed, hvorved en besked måtte gives for overhovedet at få betydning, ville det heller næppe have været let at fremtrylle i mange ministerier. Silkeborgkontorets oprettelse skabte endvidere en umiddelbar daglig forbindelse til de høje militære tyske myndigheder, en

forbindelse, som ikke kunne undgå at give os et indtryk af de synspunkter og betragtninger, som gjorde sig gældende i disse tyske kredse. Hustelefonen var en aldeles fortræffelig idé. Alene bevidstheden om, at jeg og kontoret når som helst kunne komme i forbindelse med departementschefstyret, gav ro i sindet, og hustelefonens tilstedeværelse gav en overordentlig let adgang til at søge oplysning, når tvivl opstod om, hvilket standpunkt der burde tages til et eller andet problem. Jeg — og kontoret i det hele — tog den i høj grad i brug. Jeg har vanskeligt ved at forstå, at departementscheferne ikke for deres vedkommende benyttede den i tilsvarende omfang. De havde ad den vej kunnet opnå meget intim føling med, hvad der skete i Jylland, og de havde under sådanne telefonsamtaler navnlig kunnet orientere om de forhandlinger, der i København førtes med såvel tyske som danske myndigheder og organisationer. Det ville mange gange have givet mig en viden og et rygstød, som jeg nu måtte savne under mine forhandlinger med tyskerne. Stort set var det kun direktøren i udenrigsministeriet, der nogenlunde hyppigt benyttede hustelefonen på denne måde. Jeg har ovenfor side 47, 53 og 89 f. anført eksempler på, hvorledes man fra departementschefernes side undlod at holde mig underrettet om, hvad der

forhandlede i København, og de anførte eksempler er kun eksempler.

Om en departementschef havde kunnet påtage sig at lede Silkeborg-kontoret med bevarelsen af adgangen til at deltage i departementschefmøderne, må jeg tro, at ordningen ville have haft en større slagkraft, end den fik med mig som leder, men altså en leder uden virkelig viden om, hvad der foregik i København.

I sig selv var imidlertid tanken med en repræsentant for departementschefstyret i nær forbindelse med det til Silkeborg flyttede tyske militære hovedkvarter efter mine erfaringer god. Helt uden præcedens er den i øvrigt heller ikke i vort lands historie. Jeg henviser herom til *N. Neergaard: Under Junigrundloven*, I bind 1892, side 237—238, hvorfra under omtale af general Wrangels fremrykning i Nørrejylland i maj 1848 skal citeres:

»Imidlertid holdt de forenede Preussere og Slesvigholstenere Vejle Amt besat, og den over 20 000 Mand stærke Hærs Underhold begyndte at tynges stærkt på Befolkningen. Denne indtog overalt en klog og reserveret Holdning og lod sig ikke friste til unyttige Demonstrationer og Modstandsforsøg. Heri bestyrkedes den ogsaa af Orla Lehmann, der som overordentlig Regeringskommissær blev sendt til Jylland for at give Embedsmænd og Be-

folkning den fornødne Vejledning og sørge for, at man overalt optraadte paa en saa vidt muligt ensartet Maade. og hvor Fjenden var i Stand til at anvende Magt, tjene som Mel-

lemmand mellem ham og Befolkningen, for paa den mindst byrdefulde Maade at tilvejebringe de Levnedsmidler og andre Rekvisitioner, der forlangtes«.

Vejle i september 1959.

P. Herschend.

[Som bilag er her optrykt brevet fra Gimsing sogneråd og beretningen fra »en mit kontor bekendt pålidelig kilde«, omtalt af P. Herschend henholdsvis side 34 og side 86].

GIMSING KOMMUNE

pr. Struer.

Hr. stiftamtmand Herschend.

I henhold til telefonsamtale kan følgende oplyses:

Natten mellem d. 23. og 24. februar var der lagt sprængbomber på banelinien ud for gården Lille Hillersborg i Gimsing sogn. Et tysk militærtog, som passerede, blev bragt til standsning. De tyske soldater henvendte sig på gården for at låne telefonen, det var omkring 1-tiden om natten, og telefonen blev benyttet flere gange. Gårdejer Immanuel Espensen og hans hustru kunne høre, at soldaterne færdedes ude i gårdens bygninger. Omkring kl. 4 kom soldaterne og meddelte fra den øverstkommanderende, at gården skulle afbrændes, og der var tændt ild i staldbygningerne. Immanuel Espensen og familie skulle straks ud af stuehuset, da det også skulle afbrændes. Hustruen ville have lidt tøj med, men det kunne ikke tillades, da alt skulle gå op i luer, de fik ordre, at det hastede, så de fik kun det allernødvendigste tøj med.

Før staldbygningerne blev antændt, forespurgte karlen, om han ikke måtte

jage kreaturerne ud af stalden, men dette blev nægtet, kun hestene fik lov at komme ud. Kreaturerne indebrændte imidlertid ikke, da der var hvælvinger over stalden, og vinden bar fra, så dyrene blev ikke røgforgiftet. Der indebrændte et føl.

Samtidig med branden på Lille Hillersborg blev et vogterhus, som ejes af DSB, men som var udlejet til en arbejdsmand, Henry Jensen, afbrændt. Familien var ikke hjemme, alt, hvad de ejede, brændte. Brandtomten var afspærret af tysk militær, Falcks redningskorps kunne ikke tilkaldes, og den lokale brandfoged var ikke på brandstedet før kl. 8 om morgenen.

Gimsing sogneråd den 15/3-1945.
sign. navn.

*

Hjørring 23/9.

Beboerne i Hjørring og Brønderslev har torsdag og fredag den 21. og 22. september oplevet to meget oprivende dage, og kun som følge af en enestående disciplin kom det ikke under de to dages begivenheder til alvorlige foreteelser i byerne, selv om der fra værnemagtens side blev gjort alt for at provokere befolkningen til at begå uoverlagte handlinger.

Medens der overalt i landet holdtes generalstrejker i ugens første dage, trådte Hjørrings arbejdere først i strejke onsdag middag, og det var på

forhånd besluttet, at arbejdet skulle genoptages overalt i byen, og butikkerne lukkes op fra torsdag morgen ved arbejdstidens begyndelse. Der var under strejken onsdag eftermiddag fuldkommen ro i byen, men uden noget som helst varsel dekreterede kommandanten for de tyske tropper i Brønderslev og Hjørring, og som har station i Brønderslev, at byernes værker skulle lukkes. I Brønderslev skete lukningen uden varsel onsdag aften kl. 21, og da meddelelsen herom nåede Hjørring, lykkedes det adskillige borgere i Hjørring at få tappet vand af i nattens løb, inden lukningen fandt sted her ved $3\frac{1}{2}$ tiden torsdag morgen. Trods lukningen var alle arbejdere på arbejdspladserne torsdag morgen, men i løbet af de første morgentimer blev gaderne ryddet af svært bevæbnede tyske patruljer, der med maskingeværer i anslag og med opplantede bajonetter drev folk væk fra arbejdspladserne. Samtidig med, at værkerne om morgenen var blevet besat og lukket, blev alle veje til og fra byen spærret for alle tilførsler og for al trafik, og der blev posteret vagtposter ved banegården, post- og telegrafbygningen, telefoncentralen og de kommunale kontorer, hvor vagtposterne drev personalet ud. Overalt blev der opstillet maskingeværer. Andre patruljer var i de første morgentimer rykket ud til alle større arbejdsplad-

ser, hvor de, efter at chaufførerne havde fået tændt under generatorerne til samtlige byens lastbiler i privat drift, tvang dem til at køre bilerne til den tidligere Vestbanestation, hvor tyskerne har kvarter. I løbet af en time var alle lastbiler og droskebiler i byen beslaglagt af værnemagten, som brugte dem om formiddagen til at køre ud i omegnen, hvor de hentede hele læs af kartofler og andre fødevarer til eget brug. Den tyske kommandant var imidlertid ankommet til Hjørring, hvor han optrådte på en uhørt ubehersket måde. Han forlangte, at byens borgmester, direktør Johs. E. Rasmussen, og viceborgmester Chr. Jensen omgående skulle komme til forhandling på Østergades forsamlingshus, der er beslaglagt af tyskerne. Her måtte de to repræsentanter for byen sidde under bevogtning i en time, før det behagede kommandanten at forlange dem til militærets kontor på Torvet. Her fik de ordre til straks at foranledige arbejdet genoptaget over hele byen. Borgmesteren søgte at forklare kommandanten, at arbejdet var blevet optaget i fuldt omfang, hvis værkerne ikke var blevet lukket, men han blev affejet med et rasende udbrud fra den fuldkommen koleriske kommandant, der forlangte, at borgmesteren skulle svare ja eller nej til spørgsmålet, om han ville garantere, at arbejdet straks blev genoptaget. Al argu-

menteren over for kommandanten var håbløs, og de tyske officerer, der deltog i »forhandlingerne«, og som havde station i Hjørring, rystede kun beklagende på hovedet og gjorde borgmesteren opmærksom på, at al forhandling var unyttig med kommandanten. De kendte ham. De to danske forhandlere forlod derefter kommandanten og sammenkaldte til et byrådsmøde, hvor borgmesteren redegjorde for forholdene. Det vedtoges, at byrådet ville forsøge at kalde arbejderne til arbejde kl. 13, idet man så gik ud fra, at værkerne ville blive lukket op, hvilket var en forudsætning for, at arbejdet kunne iværksættes, da der de fleste steder skulle bruges vand og strøm til virksomhederne.

Ved plakatoslag i bladenes vinduer blev opfordringen rettet til befolkningen, og kl. 13 stod overalt arbejderne parat til at gå i gang, medens butikkerne blev lukket op overalt. Men et kvarter over 13 var der endnu ikke lukket op for tilførslerne, og i stedet blev der fra værnemagtens side på ny udsendt patruljer, der ryddede gaderne for de ventende arbejdere og forretningsfolk. Det kom herunder til adskillige grove optrin fra tyskernes side, der fremkaldte stor harme hos arbejderne, men befolkningen holdt sig dog i ro, og i løbet af eftermiddagen holdt størstedelen af indbyggerne sig inden døre. Flere af patruljerne

var på cykel og kørte ind på fortovene, hvor de kørte folk ned. En ung døvstum mand, der var mødt på sin arbejdsplads, blev, da han ikke straks reagerede over for patruljens tilråb, slået i jorden med et næveslag, og da flere af hans kammerater ville forsøge at forklare soldaterne, at manden var døvstum, blev også de trakteret med næveslag. En ældre kone, der var på vej hjem, blev på fortovet kørt ned bagfra af en ganske ung soldat.

Om eftermiddagen samledes byrådet på ny til møde, hvor borgmesteren meddelte, at efter at soldaterne atter havde ryddet gaderne, havde kommandanten på ny fremsat krav om, at arbejdet skulle genoptages. Men borgmesteren mente ikke, at det ville være tilrådeligt på ny at lokke arbejderne ud for at udsætte dem for den samme behandling for tredje gang i dagens løb. Vi havde, udtalte borgmesteren, regnet med, at når vi opfyldte vore forpligtelser, måtte tyskerne også opfylde deres. Det er ikke sket. I stedet for at lukke op, har tyskerne på ny narret arbejderne. Vi har rettet flere henstillinger til kommandanten om at få lukket op for værkerne, men alt har været frugtesløst. Alle forsøg er prelet af mod kommandantens egenrådighed.

Man vedtog derefter endnu en gang at forsøge at opnå en ordening, men

inden man fik lejlighed til at rette fornyet henvendelse til kommandanten, indløb en skriftlig meddelelse fra denne, hvori han i stedet for at indlede forhandlinger forelagde følgende bekendtgørelse:

Bekendtgørelse.

Det forordnes herved med øjeblikkelig varsel:

1. at alle adgangsveje til Hjørring er spærret i begge retninger for al trafik.
2. Al sammenstimlen og forsamlinger af mere end 5 personer på gader og pladser er forbudt.
3. Spærretid for befolkningen fastsættes til tiden fra kl. 21 til 6. I dette tidsrum er al trafik på gader og veje og pladser forbudt.

Enhver overtrædelse af disse bestemmelser ifalder straf ved tyske retter.

Samtidig forlangte han omgående besked på, hvorledes byrådet ville gøre befolkningen bekendt med indholdet.

Da der hverken var åbent for telefon eller mulighed for at få trykt plakater til ophængning, var man stemt for at tilbagevise bekendtgørelsen som byrådet uvedkommende og lade værne-magten om selv at foranledige den bekendtgjort, men da man kunne løbe den risiko, at patruljerne uden varsel ville skyde på folk, der færdedes ude efter kl. 21 uden at være vidende om

forbudet, besluttede byrådet at dupli-kere opråbet og sende det ud i så stort et antal som muligt. Det lykkedes således, inden udgangsforbudet trådte i kraft, at få alle gjort opmærksom på overgrebet.

Hele fredagen blev patruljer ustandselig sendt gennem gaderne, og intetsteds kunne folk være i fred, idet patruljerne stadig optrådte overordentlig aggressivt, og man var indstillet på, at forholdene skulle være adskillige dage, idet det var umuligt at komme uden for byen og sætte sig i forbindelse med den tyske konsul Brandtner i Ålborg for derved at få bilagt konflikten. Først hen på formiddagen lykkedes det amtmand Friis Jespersen at slippe uden for byen, hvor han telefonisk kunne sætte stiftamtmand Herschend, Silkeborg, ind i forholdene, hvilket resulterede i, at borgmesteren kl. 19 fredag aften pludselig blev kaldt op til kommandanten, der kort meddelte, at alle restriktioner med øjeblikkelig varsel var ophævet. Forinden dette skete, havde byen oplevet to meget oprivende døgn. Overalt blev der fra tyskernes side udvist en sådan optræden, at det hele fik karakter af et forsøg på provokation for at hidse befolkningen op til at begå uoverlagte handlinger. Da mangfoldige hjem ikke havde vand, skyndte folk sig tidlig torsdag morgen til de enkelte brøn-

de, der endnu findes i byen, men flere af dem var bevogtet af militær, der forbød folk at komme til at få vand. I adskillige tilfælde blev kvinder og børn, der var ved at transportere vand hjem i spande eller kar, standset af patruljerne, der greb spandene og hældte vandet i rendestenene. Adskillige mennesker, som onsdag morgen strømmede til mælkeudsalgene for at sikre sig mælk, fik ordre til at gå tilbage til udsalgene og aflevere mælken. En bager udleverede brød til alle, der ville have det, men folk blev i flere tilfælde stoppet af patruljerne og frataget brødene.

Med morgentoget torsdag morgen var bl. a. kommet ca. 50 børn fra oplandet. De skulle i skole i Hjørring. De blev jaget ud af togene sammen med de øvrige rejsende, men måtte ikke forlade perronerne. Ventesalene blev lukket, og de stakkels børn måtte blive på perronerne fra 7½ om morgenen, indtil der endelig ved 16-tiden blev givet tilladelse til, at et privatbanetog kunne køre ind og tage børnene med tilbage. Adskillige borgere mødte nede ved banegården, og det lykkedes dem at få smuglet nogle pakker kiks, frugt og sodavand over rækværket til dem. Fra skolernes side var der rettet anmodning til kommandanten om tilladelse til at føre børnene op på skolerne, men det nægtedes

pure. Levnedsmiddelsituationen var meget vanskelig, idet der havde været generalstrejke i byen om mandagen, hvorfor det ordinære marked var blevet afløst. Markedet om onsdagen havde fået en tilførsel på ca. 170 kreaturer, men som følge af arbejdsstandsningen onsdag eftermiddag blev der intet slagtet, hvorfor købutikkerne stod tomme torsdag morgen. Da dyrepasserne torsdag morgen ville køre vand og foder til dyrene, der brølede af sult og tørst, blev de standset af patruljerne, og først fredag eftermiddag blev der givet tilladelse til at føre vand og foder til dyrene; dette skete først, efter at der blev gjort opmærksom på, at det drejede sig om eksportdyr, der skulle til Tyskland. I Brønderslev, hvor der stod over 200 dyr i samlestalden, blev der heller ikke tilført vand før fredag eftermiddag, og her var et af dyrene bukket under som følge af tørst. Fredag formiddag blev vagtposterne ved brøndene trukket tilbage, og det lykkedes derefter på ny borgerne at få samlet lidt vand, inden de om eftermiddagen på ny blev besat.

Befolkningen tog hele situationen med beundringsværdig ro og var faktisk indstillet på, at situationen skulle vare til mandag morgen, da meddelelsen om ophævelsen af restriktionerne kom som en uhyre lettelse. Ikke en

eneste gang i de to bevægede døgn var der optræk til panik. Dette skete først lørdag middag, da det rygtedes, at der på ny var lukket for vandet.

Folk styrtede hjem, men heldigvis kunne det oplyses, at et teknisk uheld havde nedsat vandtrykket så meget, at rørene løb tomme.

Noter.

Kammerherre, stiftamtmand Peder Herschend, chef for Silkeborg-kontoret i de 1½ år, det eksisterede, afgik ved døden den 27. december 1963. Han var født i Horsens 82 år tidligere — den 2. oktober 1881.

Efter at han i 1905 var blevet cand. jur., arbejdede han en tid som sagførerfuldmægtig i København. I 1906 fik han ansættelse i centraladministrationen, hvor han stød avancerede op gennem graderne og i 1917 opnåede kongelig udnævnelse til kontorchef. Fire år senere forlod han ministeriernes kontorer og var derefter fra 1921 til 1937 stiftamtmand over Ribe stift og amtmand over Ribe amt og fra 1937 til 1951 amtmand over Vejle amt. Sidstnævnte embede havde han søgt efter opfordring fra indenrigsministeriet. Han blev flere gange hædret med ordener — sidst i 1951, da han tildeltes Storkors af Dannebrogordenen. Den 1. januar 1952 udnævntes han til kammerherre.

Ved siden af sine embedspligter påtog Peder Herschend sig en hel del indsigtskrævene arbejde i bestyrelser m. v., og i reglen var det formandsposterne, der tildeltes ham. I A. Falk-Jensen og H. Hjorth-Nielsens store værk *Candidati og examinati juris 1736—1936* (2. bind, 1955) findes en udførlig fortegnelse over de mange hverv, man i årenes løb betroede ham.

I 1964 bragte Vejle Amts Aarbog en nekrolog over Peder Herschend skrevet af hans mangeårige medarbejder amtsrådssekretær Jørgen Holm.

Manuskriptet til Peder Herschends beretning om tiden i Silkeborg afsluttedes i september 1959. Kort efter blev det deponeret i Rigsarkivet. I en skrivelse dateret 3. oktober 1959

og stilet til rigsarkivar Svend Aakjær anførte Peder Herschend bl. a.: »I Anledning af Deres Brev af G. D. vedrørende min Beretning »Fra min Silkeborg-tid« tillader jeg mig at meddele, at jeg tiltræder, at Beretningen er frit tilgængelig fra 1979, men at den indtil da skal forblive utilgængelig uden min skriftlige Tilladelse. I Tilfælde af min Død inden 1979, kan Tilladelsen gives af min Søn Landsretssagfører Karl Henrik Herschend, Aarhus.«

Da utilgængelighedsperioden var udløbet, fandt bestyrelsen for Vejle Amts historiske Samfund det nærliggende at udgive Peder Herschends optegnelser.

Udgivelsen har fået en yderligere værdi ved, at Poul Hugo Lundsteen, Herschends nære medarbejder på Silkeborg-kontoret, har bidraget med det indledende afsnit. P. H. Lundsteen, der i 1943 udnævntes til fuldmægtig i indenrigsministeriet, og som i årene 1950—1960 var landshøvding over Grønland, blev i 1960 stiftamtmand over Lollands-Falsters stift og amtmand over Maribo amt.

Nærværende bog er ikke den eneste historiske kilde, der fortæller om Silkeborg-kontorets virke fra midten af november 1943 til midten af maj 1945. Peder Herschend har (side 95) selv gjort opmærksom på sin dagbog, der efter Silkeborg-tidens afslutning blev overleveret indenrigsministeriet. Hertil kommer, at der i Jørgen Hæstrups værk *Til Landets Bedste* findes en grundig redegørelse for det departementschefstyre, hvis »forlængede arm« Peder Herschend var, og yderligere et udførligt noteapparat med oplysninger om relevante kilder.

